

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

52

2021

РЕДАКЦИЈА

Проф. др Ивана Антонић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Жарко Бошњаковић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Милан Ајџановић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Марина Куршевић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Наташа Киш (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајџановић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет у Новом Саду), доц. др Данка Вујаклија (Филозофски факултет у Новом Саду), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет у Новом Саду)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Исидора Бјелаковић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Проф. др Јелена Редли

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Слободан Павловић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет у Новом Саду), проф. др Миливој Алановић (Филозофски факултет, Нови Сад), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Нови Сад), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Нови Сад), проф. др Марина Куршевић (Филозофски факултет, Нови Сад), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Нови Сад), проф. др Страхинја Степанов (Филозофски факултет, Нови Сад), проф. др Јелена Ајџановић (Филозофски факултет, Нови Сад), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет, Нови Сад)

Лука Николић
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Докторске
студије језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367.625"11/13"
DOI 10.19090/ppj.2021.52.5-65

ПРОШЛА ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА ОД 12. ДО 14. ВЕКА¹

САЖЕТАК

Рад настоји да испита употребу прошлих глаголских времена у старосрпском језику, прецизније – у старосрпским повељама и писмима из 12, 13. и 14. века који чине део збирке *Старе српске повеље и писма*, књ. 1, св. 1, коју је приредио Љубомир Стојановић (1929). У том покушају, полазну тачку представљаће старословенски систем прошлих времена, који у бити рефлектује одговарајуће стање у касном прасловенском језику, како би се утврдиле конкретне промене у односу на прасловенско наслеђе, али и потенцијално уочљиве дубље развојне тенденције. Притом, посебна пажња биће поклоњена ограничавајућим факторима корпусног оквира, о којима треба водити рачуна при ма ком дијахронолингвистичком истраживању.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјска лингвистика, историјска синтакса, старосрпски језик, прошло глаголско време, глаголски вид.

1. Увод

1.1. Глаголска овремењеност

Иако и данас актуелна пракса дефинисања глагола као оделите врсте речи за коју је супстанцијална категорија времена – ма како ова категорија била

¹ Овај прилог представља унеколико модификовану верзију мастер рада одбрањеног на Филозофском факултету у Новом Саду под менторством академика Јасмине Грковић-Мејџор, којој се и овом приликом захваљујем на сугестијама, као и проф. др Слободану Павловићу. Одговорност за било какве пропусте искључиво је моја.

схваћена: начелно, као део екстрапсихичке или пак интрапсихичке реалности – своје генеративне нити пружа бар до Аристотела, однос између глагола и времена ни на који начин није монолитан и једноставно одредив. Штавише, лингвистички појам глаголског времена још увек се не може сматрати платоновски изграђеним појмом будући да његове границе бледе наспрам сродних и у сличном смислу нестабилних појмова глаголског вида и глаголског начина. Стога би требало да диференцијација ових трију појмова, или барем покушај да се она унеколико оствари, буде прва прелиминарна ограда теоријске природе у овом раду, и на хронотополошкој и на аксиолошкој равни.

У 20. глави своје *Поетике*, говорећи о хијерархијски устројеним *деловима дикције*,² тј. о структури језичког израза, Аристотел поима глагол као језичку јединицу која има своје значење и која је, надасве, овремењена: „Glagol је геџ која, pored ostalog, znači i vreme, a kojoj su pojedini delovi bez značenja, baš kao i kod imena” (Aristotel 1955: 39). Да је овремењеност *differentia specifica* глагола у систему дикцијских елемената, Аристотел показује на специфичан начин: дефинишући именицу, једину од седам преосталих језичких јединица која свој хијерархијско-семантички ниво дели са глаголом, *via negativa* с обзиром на временски моменат (*ibid.*). Особена веза глагола и времена, која је, дакле, истакнута већ у 4. веку пре нове ере, не само да је постојана кроз потоњу историју науке о језику већ још увек представља релевантан и врло инспиративан лингвистички проблем. Заправо, оно што би најпре представљало предмет интересовања лингвистике у овом дугом историјском луку јесу нарочити феномени који истовремено прате и одражавају глаголско-временски однос – у првом реду, то су глаголско време и глаголски вид, али од њих не би требало одвајати ни феномен глаголског начина; емпиријски подаци из многих језика показују да су границе међу овим трима феноменима често слабо разлучиве, па се и у типолошким студијама које се поглавито занимају за категорије глаголског времена и вида неизбежно говори о систему време–вид–начин (енг. TAM system).³

² Термин *дикција* (стгрч. λέξις) Аристотел употребљава да означи *способност изражавања посредством речи*, што експлицитно наводи у 6. поглављу *Поетике* (Aristotel 1955: 18). У 20. поглављу он даље разрађује концепт дикције бавећи се њеним конститутивним и хијерархијски устројеним елементима – њих је укупно осам: глас, слог, свеза, члан, име, глагол, облик и говор (*ibid.*: 38).

³ Екстреман вид трансцендирања граница међу овим категоријама, а донекле и самих категорија, представљају *грамови* (енг. grams), као врсте граматичких морфема

Сваки члан овог система на особит, али не и потпуно изолован начин осветљава по једну димензију релације глагола са временом, па тако и саму релацију открива као вишедимензионалну, о чему, с друге стране, сведочи и многобројност и разноврсност литературе која је њој посвећена.⁴

1.1.1. О глаголском времену

Феномен глаголског времена у савременој лингвистичкој литератури по правилу се дефинише контрастивно у односу на феномен глаголског вида, при чему се контраст међу овим феноменима базира на бинарној опозицији коју је први на јасан начин поставио Гистав Гијом тридесетих година прошлог века у свом раду Guillaume 1933. Концептуалне опоненте француски лингвиста обележава терминима *експлицирано време* и *имплицирано време* (ibid.: 357),⁵ а њихова опозиција може се појмити као однос између времена у које се да сместити ситуација означена глаголом и које је стога екстринзично према самој ситуацији, и времена које се тиче интринзичне организације глаголске ситуације и које је њој инхерентно. Управо би концепт експлицираног времена идеално одговарао феномену глаголског времена (ibid.: 357–358). Међутим, глаголска ситуација временски се локализује различитим језичким средствима, због чега се не би могло рећи да је концепт експлицираног времена уједно и специфичан за феномен глаголског времена.

(1a) *Написала сам* цео чланак.

(1б) Синоћ *сам написала* цео чланак.

(1в) Синоћ *сам, после изласка, написала* цео чланак.

схваћених у широком смислу (подразумевајући, притом, и перифрастичне граматичке форме, нпр. садашњи перфекат у енглеском језику), који се као основни предмет проучавања у вези са глаголским временом и видом први пут категорички одређују у раду Bybee & Dahl 1989, пониклом на темељима две међусобно независне (али по својим резултатима врло блиске) типолошке студије: Dahl 1985 и Bybee 1985.

⁴ Систематичан преглед најистакнутијих промишљања, лингвистичких теорија и истраживања од најстаријих помена који су нам сачувани до последње деценије 20. века нуди студија Binnick 1991.

⁵ Изворни термини које Гистав Гијом користи јесу *le temps expliqué* и *le temps impliqué*.

(1г) Синоћ, после изласка, кад сам се коначно приморала, написала сам цео чланак.

Наведени примери илуструју различите језичке модалитете којима савремени српски језик може конкретну ситуацију сместити у прошлост: *перфекат* као глаголско време, временски прилог синоћ, предлошко-падежна конструкција после изласка и временска реченица кад сам се коначно приморала. Прецизност временске локализације расте од (1а) до (1г), и то се не може објаснити простим нагомилавањем временских локализатора – перфекат је свакако много апстрактнији локализатор од осталих, што је последица његовог другачијег језичког статуса. Он је граматичка категорија, док би се сви подвучени временски адвербијали могли поставити наспрам њега и условно окарактерисати као лексичке јединице, које не само да имају богатију семантику и пружају детаљније податке о смештању у време већ су и у својој употреби врло снажно везане за конкретну ситуацију. С друге стране, употреба граматичке категорије перфекта као глаголског времена регулисана је општим граматичким принципима који је чине обавезном и онда када је глаголско време само по себи редувантан временски локализатор, као у примерима (1б), (1в) и (1г). Ипак, треба напоменути да глаголско време може бити информативно релевантан временски локализатор и у случају када се комбинује са временским адвербијалима; уп. следеће примере, у којима тачна интерпретација времена маркираног временским прилогом зависи управо од употребљеног глаголског времена:

(2а) Данас је занимљив дан.

(2б) Данас је био занимљив дан.

(2в) Данас ће бити занимљив дан.

Одређење глаголског времена које је понудио Гистав Гијом, иако прилично утицајно и још увек резонантно, није довољно прецизно изван његове опозиције са глаголским видом. Потпунију и за овај рад сасвим одговарајућу дефиницију пружа Бернارد Комри у свом сада већ класичном делу *Tense* (1985), које заједно са његовом претходном студијом посвећеном проблему глаголског вида (Comrie 1976) представља део незаобилазне теоријске матрице у проучавању ових и сродних лингвистичких феномена:

„[...] глаголско време јесте граматикализовани израз локације у времену” (Comrie 1985: 9).⁶ Дакле, када је реч о категорији глаголског времена, могу се истаћи две њене фундаменталне одреднице: граматикализованост и временска локализација. Термин *граматикализација*, по свему судећи, сковао је Антоан Меје у свом раду Meillet 1912, и то како би обележио процес еволуције граматичких форми из некада лексичких јединица.⁷ Традиција проучавања овако схваћеног, мејеовског, процеса граматикализације изразито је богата,⁸ овом приликом биће довољно илустровати је примером развоја футура у старосрпском језику, проблема коме је екстензивну пажњу посветила Јасмина Грковић-Мејдор (2012). Наиме, конкуренцију више различитих језичких стратегија за означавање будуће ситуације старосрпски језик наследио је из прасловенског. Једна од синтаксичких (перифрастичних) конструкција којима се могла исказати футурска семантика био је тзв. волитивни футур: *хѣтѣти* + инфинитив. У ситуацији интензивних језичких контаката на Балкану управо је ова конструкција однела победу над својим конкурентима и коначно се развила у граматичку категорију футура, прошавши на том путу кроз неколико фаза карактеристичних за процес граматикализације уопште: то су, пре свега, десемантизација, супстанцијална ерозија и клитизација глагола *хѣтѣти*.⁹ Прва фаза подразумева значењско слабљење датог глагола по утврђеној схеми *жеља* > *воља* > *намера* > *предвиђање*, која представља један од

⁶ Оригиналано: „[...] tense is grammaticalised expression of location in time”. Превод аутора.

⁷ Идеја да су граматичке форме еволуирале из лексичких јединица свакако је старија и може се пратити барем до Етјена Боноа де Кондијака (фр. Étienne Bonnot de Condillac), француског филозофа и епистемолога, и књиге *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746), где аутор проблематизује етимологију личних глаголских наставака и глаголских времена (Lehmann 2015³: 1).

⁸ Рецентнија истраживања посебну вредност приписују дискурским (контекстуалним) условима под којима се одвија граматикализациони процес, што представља једну од значајних модификација ауторитативног увида у основе граматикализације који је дао Антоан Меје.

⁹ Ауторка се у раду ослања на сет граматикализационих параметара који систематично поставља студија Heine 1993. Међутим, требало би напоменути да каталог ових параметара варира – у зависности од теоријског погледа на проблем граматикализације – и терминолошки, и квалитативно, и квантитативно (в. нпр. Lehmann 2015³ или Норпер 1991). Уз то, ни редослед деловања параметара граматикализације унутар једног сета није фиксиран.

универзалних граматикализационих ланаца.¹⁰ Друга фаза односи се на судбину саме фонетске супстанце глагола, која се постепено крњи до свог коначног облика: *хоћу* > *хћу* > *ћу*. Коначно, другој фази конкомитантна је трећа и последња фаза, која погађа прозодијски план глагола тако да он престаје бити акцентогена (ортотона) реч, тј. постаје енкликтика, чиме је свеукупан процес граматикализације окончан.¹¹ За много детаљнију слику овог комплексног развоја, уз осврт на најистакнутију лингвистичку литературу посвећену историјски конципираној граматикализацији, још једном бих упутио на рад Грковић-Мејдор 2012. Међутим, граматикализацији се може, мада ређе, приступити и са синхроног аспекта, о чему је већ било речи. У овом случају, граматикализована форма поима се као интегрални елемент граматичког система неког језика, као опонент лексичким јединицама, који се одликује особинама као што су семантичка апстракција, регуларност и обавезност. Занимљиво је да проучавање алтернативних употреба исте језичке јединице из угла синхроно конципиране граматикализације ипак пружа јасну слику језичког динамизма и сведочи о нераскидивој вези језичке синхроније и дијахроније, што се каткад лако замагли у лингвистичким истраживањима; као репрезентативан пример могу послужити различите употребне вредности глагола *бити* у савременом српском језику:

(За) Колико је само талентованих особа данас овде!

¹⁰ Термин *граматикализациони ланац* може се дефинисати као линеарно структуриран низ *породично сличних* категорија међу којима је свака следећа дијахронијски млађа, или више граматикализована (в. рад Heine 1992, који овај појам нарочито елаборира). Поред овог, у литератури су у употреби и термини *граматикализациони пут* (Bybee et al. 1994), *граматикализациона скала* и *граматикализациони канал* (Lehmann 2015³). Од посебног је значаја то што овај концепт јако добро открива градуелну природу процеса граматикализације, као и *fuzzy* границу између лексичког и граматичког у језику (о фазичности у лингвистици в. Радовановић 2009).

¹¹ Клити(ци)зацијом није погођен само прозодијски већ и укупан морфофонолошки план глагола (Heine 1993: 55–56), а то емпиријски потврђују и запажања у раду Грковић-Мејдор 2012. Такође, процес граматикализације футура окончан је за старосрпски језик до 15. века, али се већ тада може наслутити следећи стадијум на скали граматикализације: енкликтика > афикс (ibid.: 90), који се протеже све до савременог српског језика.

(3б) Колико је само [она] талентована!¹²

(3в) Колико је само талента [она] показала!

Примери су представљени према опадајућој лексикализованости подвученог глагола, тј. по његовој растућој граматицизованости – у примеру (3а) он има егзистенцијалну употребну вредност, у (3б) реч је о његовој копулативној употреби, док (3в) илуструје глагол *бити* као помоћни глагол.

Слично полифазном процесу граматицизације, својеврсна комплексност одликује и другу кључну детерминанту у разумевању појма глаголског времена. Смештање у време, и то у *универзумско време*,¹³ подразумева више конститутивних елемената који ће његову реализацију учинити могућом: то су, пре свега, објекат временске локализације и оријентир. Објекат који се смешта у време у овом случају представља, дакле, ситуација обележена глаголом. Како време само по себи нема никакве урођене параметре који би на било који начин фиксирани његову унутрашњу организацију, оријентационе инстанце при временској локализацији нужно су екстериорне времену самом и зато му се морају приписати споља, од стране говорног лица. Овај арбитарни временски граничник, осим као оријентир, може се означити и као деиктички центар, референтна тачка или временски локус, а саму временску локализацију обавезно детерминише на три начина: додељује јој деиктичку, протејску и концептуалну вредност.¹⁴ Ипак, на

¹² У српском језику субјекат се исказује тзв. прономиналним афиксом, тј. личним глаголским наставком, због чега експлицирање посебног (про)номиналног субјекта није граматички обавезујуће. Ипак, ради потенцијално лакше интерпретације употребне вредности подвученог глагола, у угластим заградама издвајам експлицирани прономинални субјекат; међутим, то не би требало да наведе на непажљив закључак да је реч о реконструкцији елидираног субјекта, будући да његово постојање никако не мора бити немаркирана ситуација, што потврђује и типолошки поглед на проблем који се још од студије Chomsky 1981 покаткад обележава не баш најсрећнијим термином *pro-drop* (за значајан типолошки увид в. Dryer 2013). У овом смислу занимљива је и теоријска мисао Александра Белића о индоевропској реинтерпретацији реченичних односа типа *носим > ја носим*, на коју бих овом приликом тек упутио (Белић 1998: 73–74).

¹³ Оригиналано: *Universe Time* (Hewson & Bubenik 1997: 7). Термин у потпуности одговара раније елаборираном термину *експлицирано време* (фр. *le temps explicite*).

¹⁴ Будући везано за референтну тачку која је константно нестабилна, тако да ће нпр. *сутра* увек постати *данас* и *данас* ће постати *јуче*, смештање у време испоставља се

крослингвистичком плану издваја се један временски тренутак као најтипичнији локус, то је *tempus dicendi*, тренутак језичког реализовања (говорења или писања), који се може дескриптивно представити синтетичким тројством *ja–овде–сада* (Comrie 1999: 364). Ако би се у исти мах време поимало линеарно, као права линија усмерена слева надесно, онда би најтипичнији деиктички центар временску осу делио на три дела тако да би део који му претходи био прошлост, онај који му следи – будућност, а он би сам репрезентовао садашњост. Мада на први поглед можда превише наивна и стереотипна, оваква концепција времена типолошки се, заправо, показује као најрелевантнија (Comrie 1985: 3).

1.1.2. Проблем егзофоричких и ендофоричких глаголских времена

Сва глаголска времена која подразумевају оријентацију на временској оси с обзиром на тренутак говора традиционално се именују као апсолутна глаголска времена, док се сва глаголска времена која немају инхерентну оријентацију према ма ком временском моменту, већ своју референтну тачку добијају искључиво у контексту, традиционално означавају као релативна глаголска времена. Терминолошке поставке којима се у наведеним дефиницијама оперише, као и њихове појмовне импликације, многоструко су проблематичне. Најпре, већ је примећено да терминолошка опозиција *апсолутно време : релативно време* није потпуно адекватна (ibid.: 36), будући да и апсолутно време ситуацију локализује у односу на другу временску инстанцу, тј. на тренутак говора. Ипак, начин на који се апсолутно време односи према деиктичком центру не подудара се са начином на који то чини релативно време. Ако је у првом случају деиктички центар екстралингвистичка инстанца везана за говорно лице, у другом случају то је нека ојезикотворена тачка на временској оси.

(4) *Уживао је слушајући* кишу.¹⁵

као деиктичка и протејска појава (енг. shifter); уз то, референтна тачка потпуно је субјективна, што временској локализацији даје чисто концептуални предзнак.

¹⁵ Примере попут овог из савременог српског језика, са употребом неличних глаголских форми у осликавању односа релативног времена према апсолутном, за енглески и латински језик наводи и тумачи Бернارد Комри (1985: 57–61).

Пример (4) добро илуструје дату разлику. Перфекат *уживао је* глаголску ситуацију смешта у прошлост у односу на тренутак говора као инхерентни деиктички центар који није језичке природе и никада неће бити језички енкодиран. С друге стране, глаголски прилог садашњи слушајући глаголску ситуацију временски локализује тако да је она симултана моменту који је језички обележен перфектом *уживао је*. Дата дистинкција, којој на овом месту придајем посебну пажњу, има своје термилошке последице. Како она у потпуности одговара двама видовима деиксе – егзофори и ендофори, при чему прва подразумева језичко упућивање на екстралингвистичке ентитете, а друга на елементе језичке реализације (Клајн 1985: 41–42), покушао бих да уместо старе термилошке опозиције понудим другачије термилошко решење: *егзофоричко глаголско време* (наспрам *апсолутног*) и *ендофоричко глаголско време* (наспрам *релативног*). Такође, вредно је напоменути да овај строго бинарни концепт није увек солидан и лако се може деконструисати прелазним категоријама, које би се стога могле именовати термином *егзофоричко-ендофоричка глаголска времена*; уп. следећи пример:

(5) Када *сам стигла* кући, оне су већ биле *заспале*.

Подвучени глаголски облик у примеру (5), савремени српски плусквамперфекат, посебан је с обзиром на свој деиктички центар, који се умножава. Пре свега, он се односи на ситуацију маркирану обликом перфекта *сам стигла*, и то антериорно, због чега га Александар Белић сврстава у оне глаголске облике који су чисто релативни (Белић 2006²: 423). Међутим, како је то запазила и Милка Ивић, плусквамперфекат не само да је везан за другу ситуацију већ успоставља релацију и са тренутком говора, опет антериорну, па се с правом одређује и као прошло време (Ивић 1958: 146). По угледу на Бернарда Комрија, који плусквамперфекат у енглеском језику сматра апсолутно-релативним временом (Comrie 1985: 65) и, ослањајући се, бар у основи, на симболички систем репрезентације значења глаголских времена којим располаже Ханс Рајхенбах (1947: 287–298),¹⁶ даје

¹⁶ За детаљну критику теорије о глаголским временима коју презентује Ханс Рајхенбах у својој књизи *Elements of Symbolic Logic* (1947: 287–298), а, пре свега, његове концепције референтне тачке (R), в. чланак Comrie 1981.

сублимирану представу његове семантике (Comrie 1985: 125), покушао бих да егзофоричко-ендофоричку суштину плусквамперфекта у савременом српском језику у његовој најтипичнијој употреби дескриптивно представим на следећи начин: плусквамперфекатска ситуација истовремено стоји у деиктичком односу антериорности и према перфекатској ситуацији и према моменту говора.¹⁷

На још једну важну дистинкцију, релевантну за овај рад, треба скренути пажњу. Када се проблематизује ендофоричко глаголско време, његове појмовне границе могу се учинити флуидним у случајевима попут следећег:

(6) *Видела сам* је јуче како жури некуда.

Само наизглед подвучени презент у примеру (6) као деиктички центар има ситуацију коју исказује перфекат *видела сам* и тако продире унутар концептуалних граница ендофоричког времена. Ситуација је, заправо, нешто деликатнија. Презент је у савременом српском језику, надам се, егзофоричко време, које садржи инхерентан временски локус, и то моменат говора, а глаголску ситуацију смешта у време тако да је локусу симултана (Ивић 1958: 140ff.). Оно што је овде заиста другачије у односу на прототипичну слику презентске употребе јесте контекст, који можемо прецизније одредити као синтаксички оквир – презент се појављује као предикат у зависној реченици, која се оријентише према предикату матричне реченице, које је интегрални део. Дакле, привидна оријентација презента према перфекту може се посматрати као последица реалног управљања зависне реченице према матричној. Насупрот томе, презент и даље има свој унутрашњи временски локус, који је и даље везан за говорно лице (ја–овде–сада), само што је

¹⁷ И док Бернард Комри не утврђује директну везу између енглеског плусквамперфекта и тренутка говора, већ је изводи преко референтне прошле ситуације са којом плусквамперфекат једино успоставља деиктички однос (Comrie 1985: 125), у савременом српском језику ситуација је другачија; плусквамперфектом се може исказати и *дисконтинуирана прошлост*, која се оријентише према тренутку говора: *Била сам изгубила кључеве од стана* [али их сада имам]. О дисконтинуираној прошлости и њеном маркирању у крослингвистичкој перспективи в. Plungian & van der Auwera 2006, а ова кратка напомена о српском плусквамперфекту као њеном маркеру само је довољна потврда (и) његове егзофоричке природе (за више детаља о дисконтинуираној димензији српскохрватског плусквамперфекта в. Ивић 1980).

говорно лице променило вредности својих координата; а то је могуће јер је деиктички центар, како је већ истакнуто, субјективног и протејског карактера.¹⁸ Нове координате не подразумевају више говорно лице у његовој реалној димензији (према којој се одређују и перфекатски облик и прилог *јуче*), већ се односе на лице које перципира визуелну драж и које материјализује ново ја–овде–сада, па тако и репрезентује инхерентни локус подвученог презента. Стога и перфекат и презент у овом примеру отеловљују концепт егзофоричког времена, али је њихов деиктички центар различит, што је последица менталног измештања говорног лица из својих реалних координата у неке друге.¹⁹ Синтаксички оквир подвученог презента јесте на неки начин ендофорички, али то није и сам презент, па би требало увек разликовати ендофоричко време од егзофоричког времена употребљеног у ендофоричком контексту.

1.1.3. О глаголском виду

У досадашњем кратком, али за потребе које ће имати централни део овог рада сасвим оперативном покушају да се фокусирају најпроминентније особености глаголског времена као језичке категорије, већ је напоменуто да се у актуелној лингвистичкој теорији и пракси глаголском времену супротставља појам глаголског вида, па се ове категорије контрастивно дефинишу. Ако је глаголско време овде одређено као граматичка категорија глагола којом се глаголска ситуација смешта у њој екстринзично време, глаголски вид би се, уз још један ослонац на одговарајућу студију Бернарда Комрија (1976: 3),²⁰ могао дефинисати као: *граматикализовани модалитет*

¹⁸ Зато бих сада могао рећи: *Данас је уторак и немам никакве планове*, и тако употребити подвучене презенте у њиховој очигледној егзофоричкој природи, иако данас нпр. уопште није уторак и имам много планова.

¹⁹ Бавећи се проблемом глаголских времена у комплексним реченичним структурама са индиректним говором, Алан Тимберлејк употребљава пластичне термине *спољашње говорно лице* (енг. external speaker) и *унутрашње говорно лице* (енг. internal speaker) за појмове које овде описујем као реалне и измештене координате говорног лица (Timberlake 2007: 309–310).

²⁰ Одређење глаголског вида које је дао Бернард Комри постаје ауторитативно у потоњој традицији, али треба напоменути да се у великој мери темељи на појмовном одређењу које је раније понудио дански лингвиста Јенс Холт у својој студији *Études d'aspect* (1943).

представљања интринзичног временског уређења глаголске ситуације. Из оваквог поимања глаголског вида могла би се извести још једна бинарна опозиција која би глаголски вид одредила негативно према глаголском времену: док је глаголско време у бити деиктичка категорија, која се нужно оријентише према некој другој временској тачки, глаголски вид нема деиктичку природу и тиче се искључиво дате глаголске ситуације. Тај закључак, ипак, није у потпуности тачан, будући да је глаголски вид, као и глаголско време, чисто концептуалног и субјективног карактера, па је могуће једну исту ситуацију приказати на различите начине, чак и од стране истог говорног лица, које опет добија централну улогу око које се конституишу различите и променљиве вредности глаголског вида.

(7) Јуче сам погледао јако тужан филм. Плакао сам док сам га гледао.

Подвучени облици перфекта у примеру (7) реферишу о истој ситуацији, али је представљају на различите начине, из различитих *аспеката*. Прва перфекатска форма осликава ситуацију као компактну у погледу њене временске организације, као несегментабилну и јединствену у времену. Ситуација је пак другим перфектом приказана с обзиром на то како је временски конституисана, и то тако да је у фокусу неки њен медијални фрагмент, неодређене дужине и неодређене удаљености од почетка и краја, али који прогресивно тече управо ка финалној тачки развоја ситуације. И пре него што бих адекватним терминима означио ова два начина презентовања глаголске ситуације, којима је додељена важна функција у многим језицима, задржао бих се на једној очигледној инконгруентности. Наиме, нема ниједног граматичког маркера који би разликовао подвучене перфекатске форме. Да ли би онда требало њихову *аспекатску* разлику приписати глаголском виду, који је претходно одређен као граматичка категорија? Одговор на ово питање није моновалентан и захтевао би такав обим теоријског дискурса који превазилази оквире овог рада. Ипак, покушао бих да сажето изведем базичне теоријске поставке на које ћу се ослањати и касније.

Глаголи *погледати* и *гледати* у савременом српском језику отеловљују дату разлику у представљању глаголске ситуације и својим облицима инфинитива, што има вишеструке импликације. Најпре, сам плуралски моменат у претходној реченици говори о томе да је реч о различитим

глаголима. Штавише, поређење њихових инфинитивних форми већ сугерише да је дотична разлика међу њима лексичке природе, тј. да је сваки од двају глагола носилац одговарајуће *аспекатске* вредности сам по себи. Међународни лингвистички термин за ову димензију лексичке семантике глагола јесте *Aktionsart*. Идеја која се крије иза датог термина старија је од позног 19. века, када он, заправо, налази своје место у (немачкој) лингвистичкој литератури (Dahl 1999: 30), и обично се прати до Аристотела, мада ју је проблематизовао и Платон (Binnick 1991: 142–144). Њене конкретне реализације могу варирати нпр. од простог дистингвирања радње и стања до комплексног система вредности који за руски језик развија Александер Васиљевич Исаченко (1962); посебно место на овако замишљеном континууму свакако заузима Зено Вендлер, чија је концепција семантичких типова глагола с обзиром на *Aktionsart* од великог утицаја у потоњој лингвистичкој литератури (Vendler 1957, 1967). Да ли би то значило да разлика коју испољавају подвучени перфекти у примеру (7) није везана за глаголски вид, већ за *Aktionsart*? Ни одговор на ово питање није једнозначан. Наиме, иако дату разлику подвучени облици одржавају виталном и када се упореде у виду инфинитива, и даље важи чињеница да се у примеру (7) њима реферише о идентичној ситуацији. Притом, два глагола стоје и у творбеној вези, при чему је први настао префиксацијом другог: *по-* + *гледати* > *погледати*. Ако би се пак на овом месту навео нпр. енглески еквивалент примера (7), можда би тражени одговор био ближи.

(8) I watched a very sad movie yesterday. I was crying while watching it.²¹

Као што показује пример (8), оба српска глагола, и *погледати* и *гледати*, одговарају једном енглеском глаголу, и то у различитим облицима. Под премисом да је између примера (7) и (8) успостављена потпуна семантичка еквиваленција, може се рећи да подвучени облици у енглеском примеру заиста илуструју граматикализацију различитих видова представљања јединствене глаголске ситуације, тј. различите глаголске видове. С друге стране, подвучене форме у примеру (7) остају проблематичног статуса у бинарном коду чије су вредности или глаголски вид или *Aktionsart*.

²¹ Превод аутора.

Међутим, парадоксално, тражени одговор заиста је ближи, јер он подразумева прелазну категорију која подрива дотичну бинарност. Ова интермедијарна вредност може се означити термином *деривативни глаголски вид* (eng. *derivative aspect*). Он подразумева информацију о начину временског устројства глаголске ситуације која се неће исказивати граматичким, већ творбеним средством, чиме се интегрише у глаголску основу, тј. у лексичку семантику датог глагола. Тако, према енглеском глаголу *watch*, који има јасне параметре лексичке семантике, али који вредност глаголског вида уобличава у граматичком оквиру и стога је може мењати кроз конјугацију, стоје српски глаголи *погледати* и *гледати*, којима је јединствени податак о глаголском виду фиксиран у лексичком значењу и као такав остаје константан кроз све њихове граматичке парадигме. „[...] данашњи словенски вид само је стварно или објективно значење основе којему одговара различно синтаксичко значење других језика” (Белић 1998: 261). Наведену тврдњу Александра Белића у потпуности потврђују типолошка истраживања која се баве случајем глаголског вида; толико развијена деривативна формализација различитих глаголсковидских вредности да је он готово апсолутно независан од флективних глаголских категорија врло је специфична на крослингвистичкој равни и највише се везује за словенске језике (Bybee & Dahl 1989: 83–89). Будући да се развој словенског деривативног глаголског вида одвија још од прасловенске епохе, за ову прилику било је релевантно апстраховати бар његову уникатност, и према глаголском виду као граматичкој категорији, и према лексичкој категорији означеној као *Aktionsart* (о историји и типологији словенског глаголског вида в. Wiemer & Seržant 2017).²²

²² Иначе, занимљиво је да се као индивидуализован појам глаголски вид јавља у руској лингвистици поводом руског деривативног глаголског вида (Binnick 1991: 139–140), иако је, како је већ указано, словенска ситуација поприлично атипична у типолошком смислу. Међутим, његова морфолошка маркираност у глаголској основи ову побуду чини потпуно очекиваном. Енглески термин *aspect* јавља се као индиректан превод руског термина *вид*, при чему је језик посредник био француски (Dahl 1999: 30). Будући да је потоња историја термина *aspect* врло компликована и каткад конфузна, а притом је реч о простом преводу руског термина, сада сам заобишао његову српску адаптацију и остао при термину *глаголски вид*, и то у овде дефинисаном значењу. Речи *аспект* и *аспекатски* користио сам, међутим, у неким моментима, али у потпуно нетерминолошком својству, што сам истицао италиком.

Иако се испоставило да пример (7) није најбољи репрезент претходно дефинисаног појма глаголског вида, и да би то у потпуности био пример (8), семантичка опозиција коју оба примера илуструју потпуно је иста. Одговарајући семантички опоненти терминолошки се могу одредити као перфективан и имперфективан глаголски вид, или, када би се концепт који суштински одговара двема различитим језичким категоријама, граматицизованом и деривативном глаголском виду, маркирао чисто концептуалним термином *аспектуалност*, могло би се говорити и о перфективној и имперфективној аспектуалној вредности. Прва од аспектуалних вредности може се дефинисати онако како је то већ учињено: као такав начин представљања глаголске ситуације који занемарује њену унутрашњу временску структуру и осликава је као компактну целину (Comrie 1976: 16), тј. као јединствену целину која се не може анализирати и која има јасно одређену финалну тачку (Dahl 1985: 78). Имперфективна аспектуална вредност ситуацију, с друге стране, презентује с обзиром на њено интринзично временско устројство, не према њеном тоталитету, већ према унутрашњем развоју (Comrie 1976: 16, 24), без икакве импликације неког финалног граничника (Bybee & Dahl 1989: 55). Ове две аспектуалне вредности базичне су и играју важну улогу у организацији глаголског система у многим језицима света, при чему се обично исказују морфолошким средствима у ужем смислу, тј. граматичким морфемама (Dahl & Velupillai 2013). Иако је даље развијање специфичних аспектуалних вредности с обзиром на полазно двојство могуће и типолошки оправдано (в. нпр. Comrie 1976: 16–14 или Dahl 1985: 69–102), овде то неће бити од нарочите релевантности.²³

1.1.4. О глаголском начину

Својеврстан отклон важи и према детаљнијој елаборацији конкретних параметара термина *Aktionsart*, која би само преоптеретила овај део рада.

²³ На овом месту напоменуо бих велики значај који је у проучавању феномена глаголског вида као опозиције *перфективни вид* : *имперфективни вид* имао рад Романа Јакобсона посвећен овом проблему у руском језику (1932/1984); рад је, будући први који је системски поставио темеље категорији глаголског вида, представљао својеврсно плодно тло за сва даља сродна истраживања.

Категорију глаголског начина посебно је тешко одредити, не само према глаголском времену и виду, као категоријама с којима је и морфолошки и семантички у нарочитој вези (па се типолошки најчешће изражавају истим – полиекспоненцијалним – морфемама),²⁴ већ и генерално. Најпре би требало подвући термиолошку разлику између глаголског начина као граматичке категорије и модалности као концепта који се, између осталог, обележава и глаголским начином. Модалност се може изразити и другим језичким средствима различите врсте: нпр. суфиксима, клитикама, партикулама или модалним глаголима (Palmer 2001²: 19). У лингвистичкој традицији нема јединствене дефиниције модалности: с једне стране, може се дефинисати као скуп свих значења која се исказују модалним глаголима, при чему се као полазна тачка узима формална јединица: модални глагол (Palmer 1979: 4–5); с друге стране, модалност се врло често одређује као став говорног лица према пропозицији која се исказује (в. нпр. Jespersen 1924: 313–321, Bally 1942 или Белић 1998: 243–254). Детерминанте које се окупљају око концепта модалности (општије: субјективност, нефактивност, неасертивност, или конкретније: могућност, обавеза и сл.) и његови типови (од најшире дистинкције *realis* : *irrealis* до конкретнијих подела, нпр. на епистемичку, деонтичку и динамичку модалност) константно варирају у кореспондентној литератури, што последично чини проблематичним и статус свих језичких категорија које би биле у вези са овим концептом. У складу са циљем овог рада, сада неће бити посебно проблематизована ова *варијабилна* питања. Приоритет ће имати оцртавање оперативне скице концепта модалности, према којој се може на прецизан начин одредити феномен глаголског начина.²⁵

²⁴ Полиекспоненцијални (или кумулативни) морфолошки форманти истовремено одражавају вредности више језичких категорија (нпр. морфема којом се маркирају и падеж и број у многим индоевропским језицима), за разлику од моноекспоненцијалних морфема, од којих свака носи податак само о једној категорији (нпр. турске морфеме којима се посебно означавају број и падеж). О експоненцијалности уопште, али и у контексту ТАМ категорија в. Bickel & Nichols 2013.

²⁵ Модалности у савременом српском и мађарском језику приступила је из контрастивнолингвистичког угла Душанка Звекић-Душановић у два студијама: 2011 и 2019. Посебно је интересантно специфично теоријско полазиште ауторке гледе модалног концепта, које модалност одређује као модалитет језичког енкодирања психичких процеса: мотивационих, интелектуалних и емотивних, у

Наиме, модалност се може посматрати у вези са алтернативама; она се, заправо, тиче алтернативних светова у које се неко актуелно стање ствари може контемплативно и језички изместити (Perkins 1983: 6–7, Timberlake 2007: 315–316). Ово одређење модалности покрива многе појмове који се у различитим традицијама, лингвистичким и логичким, везују за њу, али и искључује неке од њих. Најпре, актуелно стање ствари, које може бити терминолошки различито означено, најчешће терминима *realis* или *индикатив*, не одговара овако схваћеној модалности. Из њених граница биће искључене и вредности као што је негација или реална евалуативност (типа *Добро је што си назвао*). Насупрот томе, њен појмовни домен може се приказати кроз призму типологије изложене у дијахронијској и крослингвистичкој студији Вубеe et al. (1994: 176–240):

1. *агентивно оријентисана модалност*, која обухвата следеће параметре: обавеза (јака и слаба), потреба, способност, жеља, намера, воља, неепистемичка могућност;²⁶
2. *модалност оријентисана ка говорном лицу*, са параметрима: императив, прохибитив, оптатив, хортатив, адмонитив,²⁷ пермисив;
3. *епистемичка модалност*, чији су параметри: епистемичка могућност, вероватноћа, инферирана извесност, контрафактивност;
4. *субординирана модалност (субјунктив)*.

складу са чиме се могу издвојити и три основна типа модалности: мотивациона, епистемичка и евалуативна. Док је прву књигу Душанка Звекић-Душановић посветила мотивационом модалном типу, али и детаљној разради сопственог приступа увек проблематичном феномену модалности, у другој је теоријски доследно обрадила њен епистемички тип. Иако се овог пута не ослањам на одговарајуће поставке наведених студија, ипак упућујем на њих као на својеврсно холистичко поимање датог феномена, које би можда могло у себе дијалектички интегрисати досадашњу обимну и каткад опречну лингвистичку (и логичку) традицију.

²⁶ Изворни енглески термин *root possibility* превео сам термином *неепистемичка могућност*. Она подразумева спољашње услове (физичке, социјалне и сл.) који (не) омогућавају реализацију неке ситуације: нпр. *Могло је да заврши филм јер му је остало довољно батерије на лаптопу*. С друге стране, епистемичка могућност (енг. *possibility*) односи се на потенцијалну истинитост пропозиције: нпр. *Не јавља се; можда спава*.

²⁷ Адмонитив (енг. *admonitive*) тиче се упозорења од стране говорног лица.

Без посебне елаборације наведених типова модалности или њихових параметара, с обзиром на то да су мање-више самоизражајни, овако осликане контуре концепта модалности сасвим су адекватне за јасно дефинисање категорије глаголског начина. *Глаголски начин представља граматикализацију неке модалне вредности. У сврху конкретизације ове граматичке категорије може послужити императив, који је, заправо, језичка универзалија, будући да је потврђен у готово свим испитаним језицима света (Dahl 1985: 26). Иако је, на типолошкој равни, доминантно морфолошки маркиран, није мали број језика у којима императиву није додељена дистинктивна морфолошка ознака, па се његов облик може подударати са самом глаголском основом (ibid., van der Auwera & Lejeune 2013). Императивом се прототипично исказује заповест која је упућена другом лицу (једнине или множине), и то у синтаксички и прагматички специфичној реченичној структури, која се стога обележава термином *императивна реченица*. Уп. пример императивне реченице са подвученом морфолошки означеном формом другог лица једнине императива у савременом српском језику:*

(9) Одведи ме далеко одавде!

Нарочит осврт требало би учинити поводом субординиране модалности (субјунктива). Овај модални тип исказује се глаголским формама у субординираним клаузама, и то допунским, допусним и циљним. Семантика субјунктива и њен онтолошки статус посебан је проблем у лингвистици и овом приликом он неће бити фокализован; његова употреба скоро потпуно је урођена у контекст, па се неке јасне семантичке црте тешко могу изоловати. То је, ипак, само по себи посебан индикатор високог степена граматикализованости субјунктива, тако високог да наредна карика у одговарајућем ланцу граматикализације подразумева његов постепен нестанак из језика (Bybee et al. 1994: 213–214). Оно што ће имати практичан значај у даљем току овог рада покушао бих да илуструјем следећим примерима:

(10a) I suggest we should go to sleep.

(10б) Предлажем да идемо да спавамо.

Под условом да је међу наведеним примерима успостављена потпуна семантичка једнакост, може се рећи да се као комплемент глаголу јединственог значења у енглеском језику јавља клауза са модалном *should*-формом, док се у српском језику појављује клауза са презентом. Модална *should*-форма прототипично означава слабу обавезу, па је и изван субординираног контекста један од глаголских начина у енглеском језику; штавише, и у оваквом контексту она може очувати трагове свог прототипичног значења, што значи да је управо пример као овај могао бити један од почетних степеника у граматикализацији *should*-forme у субјунктив (*ibid.*: 217). С друге стране, у примеру (10б) реч је о презенту, који ни на који начин није прототипичан глаголски начин, већ је егзофоричко глаголско време. Да ли онда овај облик, коме одговара енглески субјунктив, треба третирати исто – као глаголски начин – или ипак не? Александар Белић на ово питање одговара тако што развија теорију о модалној употреби глаголских времена, за разлику од њихове прототипичне временске употребе (Белић 1998: 238–239). Његова идеја о временској и модалној употреби глаголских облика имаће велики одјек у потоњој србистици, а и данас је поприлично актуелна. У овом раду облици као што је подвучени презент свакако се неће третирати као глаголска времена, и то је суштина овог осврта. Међутим, још бих само наговестио нешто другачији одговор на постављено питање, и то у виду личне хипотезе, који би могао додатно да оправда отклон од временске природе подвученог презента, чак и радикалнији од решења које је понудио Александар Белић. Наиме, пре свега, треба имати у виду да је у клаузи датој у примеру (10б) ознака одговарајуће модалне семантике везник *да*; иако је реч о везнику *да* у савременом српском језику, у прасловенском језику то је била модална партикула, којом су се могла исказивати различита модална значења, примарно у домену модалности која се тиче говорног лица (Грковић-Мејдор 2004: 186–187), а њена модална основа витална је и у савременом српском језику (нпр. *Да си одмах отишао да спаваш*, где заједно са перфектом маркира строгу заповест). У комбинацији са презентом партикула *да* могла је да обележи и (ко)хортативно значење (*ibid.*: 189), врло блиско слабој обавези; ова комбинација стога је готово потпуно одговарала енглеској *should*-форми, и

то не само концептуално већ и према језичком статусу – граматикализована је у некој мери, због чега би се могла посматрати као перифрастичан глаголски начин.²⁸ У току граматикализационог процеса, партикула *да* даље се развија у хипотактички везник (*ibid.*: 191–200), па и (ко)хортативна конструкција *да* + *презент* развија статус допунске клаузе; међутим, остајући модалног карактера, она није добила само нови синтаксички статус већ је стекла и нову модалну вредност: субјунктивну вредност. Према томе, случајеве попут подвученог презента у примеру (106) третирају тек у комбинацији са одговарајућим везником насталим од модалне партикуле, не као времена у модалној употреби, већ као чисте субјунктиве.

1.2. Прошло глаголско време

У оквирима претходно изграђеног општег теоријског модела у вези са граматичком категоријом глаголског времена, прошло глаголско време може се одредити као: *егзофоричко или егзофоричко-ендофоричко глаголско време којим се глаголска ситуација на временској оси позиционира антериорно према тренутку говора као деиктичком центру*. Међутим, овако постављена дефиниција може се унеколико проблематизовати. Шта тачно значи да се глаголска ситуација смешта у прошлост?

(11a) Тренутно слушам један јако занимљив подкаст. Пратим га уживо сваког петка.

(11б) Пре пет минута, када сам је позвала, била је у гужви.

У примеру (11a) подвучени облици презента на различите начине представљају ситуацију која је своје остваривање започела пре тренутка говора, чији се (не)одређени медијални део остварује у тренутку говора и која ће наставити да се реализује и након њега. Презентском формом слушам означава се таква ситуација у најстрожем смислу, при чему фрагмент који се поклапа са деиктичким центром није ни на који начин одређен ни према

²⁸ Као перифрастичан глаголски начин обично се третира облик тзв. трећег лица императива у српском језику (нпр. *Нека ми се јави што пре*), мада у строгом смислу то не може бити императив. У сваком случају, реч је о синтаксичкој конструкцији која је структурно подударна (ко)хортативној комбинацији *да* + *презент* (модална партикула + презент).

иницијалној ни према финалној тачки остваривања ситуације. С друге стране, презентом пратим приказана је ситуација која се понавља у времену, и то тако да су све њене индивидуалне реализације до оне која се тренутно одвија већ остварене, а нове се очекују. Дакле, иако су ове ситуације отпочеле пре тренутка говора, па тако својим неквантификованим или пак већинским делом припадају прошлости, оне се временски локализују презентом. Могло би се рећи да ма које преклапање ситуације са тренутком говора захтева њено смештање у садашњост, из чега би могао следити закључак да се ситуације мармирају као прошле само онда када су апсолутно реализоване у прошлости, попут оне означене перфекатском формом сам позвала у примеру (11б). Овај услов, ипак, показује се као неадекватан када се узме у обзир ситуација означена перфектом била је у истом примеру: наиме, реч је о таквој ситуацији чије је дешавање било у току у датом тренутку у прошлости, означеном конструкцијом *пре пет минута* и зависном реченицом *када сам је позвала*, али не постоји никаква препрека, ни ситуацији инхерентна ни њој контекстуално приписана, која би спречила протезање њене реализације до тренутка говора – заиста, могуће је да је особа о којој се говори и даље у гужви; али ситуација се опет представља перфектом, као прошлим глаголским временом у српском језику. Из наведених примера јасно је да, при временској локализацији глаголске ситуације, није увек релевантно њено дешавање у целини, већ то може бити и неки њен фрагмент. У ствари, адекватније би било говорити о временској локализацији *референтног интервала* неке ситуације (Plungian & van der Auwera 2006: 320),²⁹ па би у случају презентских облика из примера (11а), као и у случају перфекта била је у (11б), референтни интервал који се смешта у одговарајуће време био тек један фрагмент реализовања ситуације, док би код перфекта сам позвала из (11б) то била потпуно остварена ситуација. Постављено одређење прошлог глаголског времена било би утолико прецизније уколико би се користило термином *референтни интервал* глаголске ситуације.

²⁹ Користан осврт на проблем смештања глаголске ситуације у прошлост, по угледу на који је формулисана и скромна напомена у овом раду, дат је у уводном делу чланка Plungian & van der Auwera (2006: 317–320). За екстензивније разматрање временског ситуирања глаголске ситуације в. нпр. Klein 1994.

1.2.1. Унутрашња диференцијација

Перфектом сам позвала у примеру (11б), како је већ истакнуто, ситуација се потпуно смешта у прошлост, целином своје једнократне реализације. Ово је, типолошки посматрано, прототипична представа прошле глаголске ситуације. Другим речима, у терминима који су актуелизовани приликом формулисања теоријских основа за концепт глаголског времена и њему блиских феномена, глаголска прошлост прототипично се морфолошки експонира (са) перфективним глаголским видом (в. Bybee & Dahl 1989: 83). У случају конкретног перфекта у примеру (11б), претходна тврдња обавезно захтева заграђени предлог *са*, с обзиром на то да се у српском као словенском језику глаголско време и глаголски вид не експонирају исто: док се глаголско време маркира флективном морфемом, глаголски вид је везан за глаголску основу и њено лексичко значење. Насупрот томе, у енглеском језику, који би, за разлику од словенских језика, репрезентовао типолошки типичнији случај, ове две категорије исказују се истим морфолошким формантом, због чега је адекватније рећи да се једна експонира кроз другу: нпр. према српском перфекатском облику *сам позвала*, у коме је формални експонент перфективног вида префикс *по-*, а прошло глаголско време обележава сам перфекат, могла би се поставити форма енглеске просте прошлости *called*, у којој је носилац обе релевантне информације једна морфема – наставак *-ed*. Штавише, перфективност је крослингвистички толико консупстанцијална прошлом глаголском времену да Естен Дал, говорећи о потоњој категорији у својој реномираној студији *Tense and aspect systems* (1985), уопште не спомиње као нарочиту вредност перфективну прошлост, већ дату комбинацију сматра немаркираним изразом прошлости (ibid.: 116–117).

Једну од специфичних вредности прошлог глаголског времена представља перфекат била је из примера (11б). Овим обликом обележена је ситуација која је трајала у одређеном тренутку у прошлости, па се његова концептуална вредност може назвати имперфективном прошлошћу. Поред ње (или каткад у њеним границама), могуће је остварити још релативно велики број атипичних прошлих вредности: хабитуална прошлост,

прогресивна прошлост, чак и комплетивна прошлост итд.³⁰ Међутим, само ће још три бити предмет фокализације у овом раду: антериорна прошлост, дисконтинуирана прошлост и наративна прошлост. Прва од њих подразумева концепт који се обично везује за формалну категорију перфекта. Овом приликом термин *перфекат* користићу у чисто формалном смислу, ради избегавања велике конфузије на коју овај термин наводи, и то не само у практичном већ и у теоријском смислу. Наиме, перфекат у малом конкретизује велики део још увек проблематичних тема у вези са категоријама глаголског времена и вида. Да ли је перфекат глаголско време, глаголски вид или пак нешто треће, нпр. глаголско стање? Јединствен одговор на ова питања није пружен, а овај рад далеко је од таквог циља. Поред тога што бих упутио на рецентнији рад Ritz 2011, који тежи да синтетички поима феномен перфекта, с обзиром на бројне упитнике које он са собом носи, још једном бих напоменуо да ћу термин *перфекат* користити само да обележим конкретан глаголски облик, и то онај који се традиционално у индоевропским језицима зове перфектом, а који је перифрастичног карактера: подразумева помоћни глагол *habeo* или *esse* и партиципску компоненту. Концепт антериорне прошлости уобичајено се, дакле, везује за ову глаголску форму; он се односи на специфичну прошлу ситуацију која утиче на тренутак говора или је од неке релевантности за њега. Начелна апстрактност на овај начин схваћене антериорне прошлости може се конкретизовати помоћу утицајне типологије коју је развио Бернард Комри (1976: 56–61):³¹

1. *резултативна антериорност* (енг. perfect of result);
2. *искусвена антериорност* (енг. experiential perfect);

³⁰ Нпр. према концепцији Бернарда Комрија, хабитуал и прогресив само су нарочити типови имперфективног вида (Comrie 1976: 25), па би се и хабитуална и прогресивна прошлост могле посматрати као специјалне врсте имперфективне прошлости. Слично томе, комплетив (Bybee et al. 1994: 54), тј. конклузив (Dahl 1985: 95), може се разумети као посебан тип перфективног вида, тзв. јака перфективност, што би за последицу имало поимање комплетивне прошлости у оквирима перфективне прошлости.

³¹ Бернард Комри, заправо, говори о типовима перфекта као концепта, тј. о типовима перфектности. Како овом приликом користим термин *антериорност* (или, прецизније, *антериорна прошлост*), и то по узору на студију Bybee et al. (1994: 54), остаћу при истом термину и у овој типологији.

3. *трајна антериорност* (енг. perfect of persistent situation);
4. *скорашња антериорност* (енг. perfect of recent past).

Иако су можда дати термини самодовољни за креирање опште представе о концептима које означавају, сваки ће бити додатно разрађен, с обзиром на то да ће бити од значаја у наставку рада. Резултативна антериорност подразумева ситуацију која се остварила у прошлости, али чије су последице виталне у моменту говора: нпр. *Заборадио сам телефон код куће*, што би значило да говорно лице нема телефон код себе у тренутку када је изговорило овај исказ. С друге стране, искуствена антериорност тиче се ситуације која се остварила једном или више пута у одређеном периоду који се протеже до тренутка говора, тј. није се ниједном остварила: нпр. *Искрено, одгледала сам и боље серије* [до сада], док се трајна антериорност односи на ситуацију која је отпочела са реализацијом у прошлости и чија реализација траје до тренутка говора: уп. енглески пример *I have been trying to fall asleep for two hours*, где је употребљен облик тзв. садашњег перфекта трајног, према српском преводном еквиваленту *Покушавам да заспим већ два сата*, где се, заправо, не користи перфекат, већ презент у вези са партикулом *већ*.³² Коначно, када је реч о скорашњој антериорности, релевантност прошле ситуације за тренутак говора темељи се на њиховој временској блискости: нпр. [Шта ти је? –] *Управо сам видео нешто на прозору*.³³

Дисконтинуираној прошлости до сада је била посвећена кратка напомена, при чему је већ маркирана њена уникатност: *Била сам изгубила кључеве од стана* [али их сада имам]. Идентична временска локализација подвучене глаголске ситуације могла би бити остварена и употребом форме перфекта

³² За исказивање трајне антериорности у многим језицима користи се презент, док је употреба перфекта или форме која одговара типичном индоевропском перфекту типолошки знатно ређа (Dahl 1985: 137).

³³ Ово би биле најосновније напомене о антериорној прошлости, које ће бити од користи даље у раду. За више детаља о дотичном феномену, поред већ цитиране студије Бернарда Комрија, упутио бих и на веома значајан типолошки поглед на проблем антериорности, тј. перфектности, који нуди Естен Дал (1985: 129–153). Свакако би требало још истаћи да наведени антериорни типови нису сасвим јасно одељени један од другог, па се нпр. прожимање резултативне антериорности са скорашњом може сматрати потпуно очекиваним – наиме, резултат актуелан у тренутку говора вероватније ће оставити нека ситуација њему временски блиска него нека друга.

изгубила сам, уместо датог плусквамперфекта; међутим, тада информација експлицирана у средњим заградама не би била обавезна последица претходног исказа. Дакле, српски плусквамперфекат не мора се нужно разликовати од перфекта према модалитету смештања ситуације у прошлост – у овом случају дистинктиван је податак који резултат ситуације чини неактуелним и ситуацији придаје ирелевантну вредност у тренутку говора. Моменат *прошлост*, али не и *садашњост* представља део семантичког потенцијала српског плусквамперфекта, али не и перфекта, што може навести на закључак да у позадини овакве расподеле треба препознати језички принцип иконичности. Међутим, треба имати у виду да се и нарочитом употребом перфекта у српском језику да исказати дисконтинуирана прошлост; уп. следећи минимални пар примера:³⁴

(12a) Ко је отворио прозор? Хладно је у соби.

(12б) Ко је отварао прозор? Хладно је у соби.

Док подвучени перфекат глагола перфективног вида у примеру (12a) означава резултативну anteriорност (неко је отворио прозор → прозор је отворен),³⁵ одговарајућа форма перфекта имперфективног глагола у примеру (12б) има семантику дисконтинуиране прошлости (неко је отварао прозор → прозор није отворен). Очигледно, глаголски вид добија статус маркера дисконтинуиране прошлости у оваквом контексту: наиме, за разлику од перфективног вида, који глаголску ситуацију рефлектује с обзиром на њену временску лимитираност, па тако и с обзиром на феномене који се с њом граниче, попут последице коју имплицира, фундамент имперфективног вида подразумева представљање ситуације у њеном унутрашњем развоју, без икаквих назнака њених граница, па ни било чега другог осим ситуације саме. Да ли би, ипак, било оправдано поимати имперфективни вид као маркер дисконтинуиране прошлости у случајевима овог типа или он тај статус развија искључиво као минимални контекстуални опонент перфективном

³⁴ Примери су изведени према руском предлошку који је дао Естен Дал (1985: 149).

³⁵ Стрелица симболише логичку импликацију.

виду, односно као не-перфектив? За аргументе у прилог другом поимању в. Dahl & Hedin 2000 (p. 398).³⁶

Наративна прошлост не представља појаву исте врсте као претходне *прошлости*. Не би се могло говорити о некој семантички специфичној црти која би наративно прошло време издвојила од осталих прошлих категорија, због чега је њихово преплитање неизбежно. Оно што, с друге стране, дозвољава посебан дискурс о наративној прошлости тиче се контекста у коме се она остварује. Наративни контекст може се разумети као посебан хронолошки низ који се развија унутар сегмента прошлости на временској оси, и то на врло посебан начин, тако да представља својеврстан мини-универзум са одређеним степеном аутономије према околном времену. Наиме, свака следећа ситуација у наративном контексту као референтну тачку има време реализације претходне ситуације (Dahl 1985: 112). Ситуације које се нижу теличног су карактера: оне мењају стање ствари и померају наратив унапред, истовремено пројектујући оно што потенцијално следи и фиксирајући једну од претходно пројектованих могућности (Timberlake 2007: 332). Сам наративни контекст креира и њему је екстринзична оквирна ситуација (уп. доленаведени пример 13), која обезбеђује прошли временски оквир у коме ће се развити наратив. Такође, поред основних наративних ситуација (14, 15, 17, 18), у наративном контексту могу се појавити и дескриптивне ситуације (16, 19), које успоравају наратив и пружају додатне информације о стању ствари замрзнутом у неком тренутку, као и анахронизми, најчешће аналепсе (20), којима се нарушава примарни хронолошки поредак тако што се прави искорак у неку тачку наративног низа која није следећа.

- (13) Јуче сам отишао у тржни центар. (14) Буквално, чим сам ушао, (15) препознао сам њих двоје. (16) Пили су кафу одмах поред улаза. (17) Пришао сам им да се поздравимо, (18) и тад сам приметио нешто чудно. (19) То уопште нису били они. (20) Само ми се учинило да јесу.

³⁶ Још једном бих упутио на рад Plungian & van der Auwera (2006), који феномену дисконтинуиране прошлости и типологији њеног маркирања поклања посебну пажњу.

Иако неки језици имају специфичне обележиваче наративних глаголских облика (Dahl 1985: 113–114), најчешће се може говорити о наративној употреби прошлих или других времена, при чему њихове улоге у наративном контексту могу бити мање или више специјализоване. У горенаведеним примерима савремени српски перфекат може се употребити да обележи и основне наративне ситуације, и дескриптивне ситуације, и аналепсу. Уз то, треба истаћи да од посебне релевантности за конкретну наративну употребу може бити релација глаголског времена са глаголским видом: нпр. српски перфекат дескриптивне ситуације комбинабилан је само са имперфективним видом.³⁷

1.3. Предмет, циљ и методологија истраживања

Рад тежи да испита употребу прошлих глаголских времена у старосрпским повељама и писмима из 12, 13. и 14. века. Корпусни оквир истраживања чине одговарајући документи из збирке *Старе српске повеље и писма*, књ. 1, св. 1, коју је приредио Љубомир Стојановић (1929): укупно 220 повеља и писама, почевши од потписа Стефана Немање и његовог брата Мирослава на латинској повељи из 1186. године (ССП: 1),³⁸ све до писма које Дубровник упућује протовестијару дом Јовану 1400. године (ССП: 496). Полазна тачка у испитивању биће старословенски систем прошлих глаголских времена, будући да он у бити рефлектује паралелно стање у касном прасловенском језику (Грковић-Мејџор 2001/2007: 139–140), док ће фокални део рада бити усмерен ка утврђивању употребних вредности прошлих времена у датим старосрпским координатама, као и ка уочавању конкретних промена и евентуалних ширих развојних тенденција у односу на прасловенско наслеђе. Притом, узмеће се у обзир и типизирајући карактер

³⁷ Очигледне су подударности између наративне и ненаративне употребе прошлих глаголских времена: тако нпр. основној наративној ситуацији одговара прототипична прошлост, дескриптивној ситуацији паралелна је имперфективна прошлост, док према аналепсама стоји антериорна прошлост. Ипак, због специфичне природе наративног контекста, наведена терминолошка дистинкција одржаће се виталном у наставку рада.

³⁸ Документи из збирке (ССП) наводе се помоћу редног броја који им је приређивач доделио: нпр. ССП: 1, при чему би прецизније цитирање подразумевало и позивање на редове унутар документа: нпр. ССП: 496/1.

функционалностилских параметара одабраног корпуса, инхерентан сваком дијахронолингвистичком истраживању.

1.3.1. Не-предмет истраживања

Иако је концепт прошлог глаголског времена теоријски већ оцртан, посебно бих сада издвојио сродне и у корпусу мање или више фреквентне облике који остају изван његовог појмовног домена. То су, пре свега, ендофоричка глаголска времена оличена у партиципима или герундима који свој временски локус налазе у неком егзофоричком прошлом времену, попут подвучених форми у следећим примерима (оне се временски оријентишу у односу на одговарајуће аористне облике):³⁹

(13) Ћзъ велн жѡпанъ кльнъ се н подьписахъ (ССПШ: 1/1);

(14) н ѡнн се мно|г| потѡдише томѡи николннѡ исканью го|в|рени не ѡчело мѡ се ѡ ннчель дльжнн · пате к ѡнъ намъ дльжнъ (ССПШ: 186/21–23).⁴⁰

Према прошлом времену базично се дистингуирају и перифрастични глаголски начини, као и субјунктиви, чији глаголски елемент може бити – чисто формално – подударан са обликом неког прошлог времена, нпр. перфекта:

(15) да мн сте подали ѡнзи дохо|д|къ на дмитров дѡи ннога не ѡчините (ССПШ: 46/5–6);

(16) [славни боже царѡ небесни] нзбравн светее родителе н прародителе кралевства срѡпскне · земле н подорскне н прославни нхъ пате всь|х| царѡ земалннехъ на землн н пакне на небесн вненци свнетлемеи ѡкрасивъ нхъ са свнеи светнеи јак не ѡтала се к|с| всьн васелењн блаженаи нхъ память (ССПШ: 54²/9–17).⁴¹

³⁹ О проблему тзв. предикативног партиципа и герунда у старосрпском језику, тј. о градуелном развоју првог у други в. Грковић-Мејдор (2003: 174–187).

⁴⁰ Унутар усправних црта пишу се надредна слова, док ће се помоћу средњих заграда реконструисати делови текста који индиректно претходе или следе наведеном примеру а од значаја су за његово потпуно разумевање, као и релевантни елидирани елементи.

⁴¹ Пример је наведен према другом препису у збирци. Подвучени субјунктив истовремено обележава намерну (тј. намерно-резултативну) клаузу и интегрисан је у њену структуру тако да јак функционише као њен везник, а не ѡтала се к|с| као њен

Коначно, још једном типу глаголске конструкције неће бити посвећена пажња при анализи корпуса, иако би он уистину могао задовољити понуђену дефиницију прошлог времена. Реч је о конструкцији помоћног глагола *быти* и тзв. пасивног партиципа прошлог.

(17) не бѣше доє печати велне одънесена бѣше (ССП: 10/10)

(18) нѣщо мѣ сѣ плати|а| а нѣщо мѣ нѣ доплакѣно (ССП: 492/13–14)

Подвучене конструкције у примерима (17) и (18) могу се интерпретирати двојачко – пасивно или резултативно, при чему резултативна интерпретација не значи исто што и резултативна антериорност. Термин *резултатив* овде користим да означим стање које имплицира радњу која је то стање изазвала, док би резултативна антериорност, с друге стране, у фокусу имала радњу која имплицира последично стање (Nedjalkov & Jaxontov 1983/1988: 6–17). Проблем формалног синкретизма (објективног) резултатива и пасива среће се већ у старословенским споменицима (в. Večerka 1996: 217–218) и прати се кроз историју посебних словенских језика (Wiemer 2017: 133–139), што би значило да је бар прасловенског порекла. У српском језику и данас је виталан амбигвитет ове конструкције, па би се подвучена конструкција из примера (17) у савременој српској верзији могла тумачити и статично: нпр. печат је био тренутно однесен, и динамично: нпр. неко је претходно однео печат; исто важи и за пример (18). Одлучивање за једну од интерпретативних могућности понекад у потпуности детерминише контекст: уп. пример (19), у коме је исказивањем лица које врши радњу експлицирана пасивна вредност конструкције.

(19) [принисмо лнстѣ] ѡ коюмѣ ни пишѣ да сѣ дошли ·в· ваша чловка а послани [сѣ]
ω|а| г|а|на краља (ССП: 420/4–5)

предикат. Генерално, везник иако није уобичајен за старосрпску намерну реченицу, па се може сматрати књишким елементом (Павловић 2009: 289), што би додатно потврдио и наведени пример, с обзиром на то да припада уводном делу повеље, који је ближи српскословенском језику; штавише, повеља је источне провенијенције – издао ју је Стефан Душан. Међутим, оно што је најспецифичније у овом примеру јесте перфекат, који није препознат као могућа форма предикатског конституента старосрпске намерне клаузе (ibid.: 280–300).

Оно што је суштински важно јесте да је конструкција глагола *вити* са *n/t*-партиципом сама по себи двовалентног потенцијала у (старо)српском језику и да је фиксирање једне од њених вредности контекстуално условљено, а може се десити и да изостане. Стога сматрам да она захтева посебно испитивање и на некој синхроној равни и у неком дијахронијском периоду српског језика, које далеко надилази циљ овог рада (за савремени осврт в. Стојановић 2017: 29–178).⁴²

1.3.2. Корпус и релативност грађе

Одабрани корпус уједначено је дефинисан као пословно-правни функционални стил старосрпског језика, тј. као реторички вид његове јавне употребе (Pavlović 2007), на који је, заправо, најстарија српска писменост скоро потпуно фокусирана. Иако је инвентар језичких средстава у старосрпским повељама и писмима поглавито једноличан и лимитиран, о неком степену варијације може се говорити чак и када је реч о одабраним документима: најпре би очигледан био хронолошки критеријум раслојавања (12, 13. и 14. век), затим територијални (начелно, источна, западна и дубровачка канцеларија), али и жанровски (нпр. привилегије, раздужнице, даровнице и сл.), а посебан проблем представља и релевантност идиолекатског момента који је одређен пишућим медијумом (о статусу старосрпског језика у повељама и писмима и типологији његове пословно-правне писмености в. Павловић 2006: 9–13). У току анализе корпуса, покушао сам да водим рачуна о свим наведеним критеријумима, колико је то било могуће. Ипак, као једна од најзначајнијих неповољних околности том се приликом истакла немогућност поређења ексцерпираних примера са

⁴² Насупрот овим конструкцијама, примери тзв. рефлексивног пасива укључени су у анализирану грађу, пошто њихова употребна вредност није проблематична: нпр. *писа се* [оџи лнствѣ] ѡ нѣѡбраннои вѣкниѣ нашего вѣѡлюбнѣаго дѡбровника (ССП: 146/27). Рефлексивно маркирани пасив евентуално би се могао довести у везу са повратним глаголима или антикаузативима, и то тек у генеалошку везу, будући да пасив подразумева једну семантичку нијансу специфичну у односу на рефлексиве и антикаузативе: лице које врши радњу и које није идентично са лицем које исту радњу трпи. О граматикализационом ланцу *рефлексив* > *антикаузатив* > *пасив* в. Haspelmath (2003: 223–226, 234–236).

оригиналним текстом, због чега ће, пре свега, добијени статистички подаци бити у некој мери релативизовани и тек оквирне природе.

(20) И такози се овеџавашо да бѣдетъ мегю кралнеѣвствоуь мн и мегю градѡ|м| дѣбровникѡ|м| и того властелнн вѣрна и всеср|д|ѣтна любовь (ССПП: 83¹/174–175)

(21) ѣ радое днѣкъ бань : пнсахъ сню : кннгѣ : повеловъ бановъ (ССПП: 3/11–12)

Подвучени глагол у примеру (20) формално одговара презенту, али у другом препису истог документа наспрам њега стоји облик овеџо|васмо (ССПП: 83²/174–175), који, генерално, може бити и аорист и имперфекат. Услед изосталог увида у оригиналне документе, остаје нејасно да ли су ове форме уопште веродостојно пренесене у збирку (посебно је алармантна друга форма, која може сведочити и о грешци у самом препису),⁴³ као и то како би их требало третирати. Пример (21), међутим, репрезентује проблем другачије врсте – подвучени облик може бити, поново, и аорист и имперфекат, при чему би одређење за један одговор могло бити условљено вишеструким факторима: нпр. у вези са глаголским видом датог глагола, или, пошто је реч о константној формули (која се понавља у готово сваком документу), према одговарајућим формама у другим текстовима,⁴⁴ али, у сваком случају, не би могло бити апсолутно објективно. С обзиром на то да потврде (20) и (21) никако нису усамљене у анализираној грађи, релативност било какве статистичке обраде ипак се испоставља као неминовна.

1.3.3. Методолошке црте: анализа, компарација и резултати

Анализа ексцерпираних грађе подразумева одређивање домена употребе забележених прошлих глаголских времена, и то у теоријски већ оформљеном интервалу од прототипичне прошлости до вредности као што је дисконтинуирана прошлост. Истовремено, деривативни глаголски вид и

⁴³ Наиме, глагол овеџавати (се) није забележен у *Рјечнику из књижевних старина српских* Ђуре Даничића (1863), као ни, у одговарајућем фонетском лику, у речнику старословенског канона Цейтлин et al. 1994. Стога би се могло закључити да је реч о погрешно написаном/пренесеном глаголу овеџавати (се), или пак оветовати (се).

⁴⁴ Проблем глаголског вида у овом контексту оставио бих за касније, а сада бих само истакао да компаративна перспектива потпуно превласт даје аористу.

наративни контекст издвајају се као корелативне варијабле које при анализи увек морају подлећи контроли. Централна метода у овом истраживању биће, с друге стране, компаративна метода: наиме, подаци добијени анализом грађе биће упоређени са системом прошлих глаголских времена у старословенском језику (као одразу одговарајуће ситуације у касном прасловенском језику), како би се уочила конкретна померања карактеристична за старосрпски језик, али и потенцијална дубља развојна струјања; по потреби, као поредбена инстанца може се употребити и ситуација у неком другом словенском језику. Пошто је циљ овог рада, дакле, опажање развоја глаголских форми у датом временском оквиру, адекватан начин презентације изолованих закључака могла би бити семантичка мапа. У односу према традиционалном начину листања различитих функција неке граматичке категорије, који се може довести у генеалошку везу са старом грчком и латинском граматичком праксом, али и према структуралистичкој визији једног инваријантног значења из ког се могу извести све друге употребе језичке јединице као што је падеж (Jakobson 1936/1984), семантичка мапа је другачији модалитет представљања вредности једне граматичке форме;⁴⁵ она се темељи на мултифункционалности и типолошкој перспективи, па се скоро потпуно поклапа са појмом граматикализационог ланца: вредности се испрва посматрају као равноправне, да би се онда организовале у концептуалном простору према својој сличности, а коначно устројство биће детерминисано крослингвистичким приступом. Детаљније о концепту семантичких мапа и најистакнутијим предностима које он нуди у лингвистичким истраживањима в. Haspelmath 2003, а за сада ће бити довољно овај концепт конкретизовати раније споменутим значењима волитивне футурске конструкције у старосрпском језику (Грковић-Мејдор 2012: 88–91):

ЖЕЉА → ВОЉА → НАМЕРА → ПРЕДВИЂАЊЕ.⁴⁶

Како, напослетку, проблему употребне вредности прошлих времена у старосрпском језику није посвећивана системска пажња, резултати овог рада представљали би тек иницијалну фазу у осветљавању неких питања у вези са

⁴⁵ Када је реч о граматичким категоријама, термини *функција*, *значење*, *употреба* и *вредност* могу се поимати као апсолутни синоними (в. Haspelmath 2003: 212).

⁴⁶ Стрелица у семантичкој мапи означава смер граматикализације (Haspelmath 2003: 233–237).

њим.⁴⁷ Ипак, вредно је истаћи да је Ирена Грицкат у свом свеобухватном испитивању српскохрватског перфекта без помоћног глагола, комбинујући том приликом синхрону, дијахрону и дијатопијску перспективу, посебно проблематизовала дати феномен и у најстаријим старосрпским документима: ауторка је ексцерпирала релативно мали број потврда тзв. крњег перфекта из одабране грађе, при чему није уочила никаква семантичка померања у односу на перфекатску форму с помоћним глаголом, а једина доследност коју је запазила при његовој употреби било је његово везивање за треће лице, као и релативни синтаксички оквир (Грицкат 1954: 78–88). Тек бих напоменуо да су запажања Ирене Грицкат још једном потврђена при овом истраживању.

2. Анализа ексцерпиране грађе

2.1. Прелиминарни оквир

Одабрани корпус старосрпских повеља и писама омогућио је апстраховање следећих прошлих глаголских времена: аорист, перфекат, имперфекат и плусквамперфекат. Начелно, овакав четворовалентни систем одговара старословенском језику, у коме су запажена иста прошла времена (в. нпр. Бунина 1959). Уз постављену ограду према апсолутно објективној природи статистичке обраде анализом добијених података, општа фреквенција забележених форми може се представити на следећи начин:

Табела 1: Општа статистичка слика

ПРОШЛО ВРЕМЕ	БРОЈ ПОТВРДА	ПРОЦЕНАТ ПОТВРДА
Укупно	1750	100
Аорист	1006	57,49
Перфекат	675	38,57
Имперфекат	42	2,4
Плусквамперфекат	27	1,54

Стање у корпусу одржава се поприлично стабилним кроз све параметре његове варијације, тако да би се ова синтетичка слика могла прилагодити

⁴⁷ Прилике у погледу употребе прошлих времена у српскословенском језику, с друге стране, у различитој су мери испитиване тек у контексту појединачних споменика: в. Грковић-Мејџор (1993: 202), Драгин (2007: 287–291) и, нарочито, Курешевић (2009).

мање-више сваком конкретном слоју, осим једног. У територијалној перспективи, дубровачка канцеларија нарушава хармоничну доминацију аориста над осталим формама, па се издваја из корпуса у целини, као и у датим временским пресецима понаособ:⁴⁸

Табела 2: Статистичка слика дубровачке канцеларије

ДУБРОВНИК	13. ВЕК	14. ВЕК	13. И 14. ВЕК
Укупно	14 потврда (100%)	470 потврда (100%)	484 потврде (100%)
Перфекат	12 потврда (85,71%)	228 потврда (48,51%)	240 потврда (49,59%)
Аорист	2 потврде (14,29%)	221 потврда (47,02%)	223 потврде (46,07%)
Имперфекат	0 потврда (0%)	13 потврда (2,77%)	13 потврда (2,69%)
Плусквамперфекат	0 потврда (0%)	8 потврда (1,7%)	8 потврда (1,65%)

Требало би још нагласити да је генерална ситуација у 14. веку најрепрезентативнија, и стога најближа укупном стању, будући поткрепљена највећим бројем докумената (и, последично, примера) у корпусу – чак 183 документа од укупно 220 (и 1591 пример од укупно 1750). 13. век, с друге стране, ублажава општи однос аориста и перфекта, што би се могло објаснити мањим бројем кореспондентних података: 34 документа (и 154 примера), док се 12. век, са само 3 документа (и 5 примера), уопште не може разматрати као посебан узорак. Особеност дубровачких потврда, међутим, не може се приписати недостајућим факторима, с обзиром на то да она остаје релативно добро илустрована и у 14. веку.

2.2. Имперфекат

Имперфекат на какав се налази у старословенском језику прасловенска је креација (Vaillant 1966: 63), бар на чисто морфолошком нивоу. Када је реч о његовом значењу, може се рећи да је прасловенски имперфекат доследан континуант праиндоевропског имперфекта (морфолошки, дакле, неочуваног у прасловенском језику). Наиме, један од доминирајућих погледа на функције праиндоевропских глаголских времена исте идентификује са

⁴⁸ Документи из дубровачке канцеларије у збирци се јављају тек од 13. века.

посебним аспектуалним вредностима: тако би нпр. аорист и перфекат одговарали антериорности,⁴⁹ а имперфекат би маркирао имперфективни вид (Kiparsky 1998). У исто време, старословенски (и прасловенски) имперфекат семантички се одређује као глаголско време усредсређено на прошлу ситуацију која траје или се понавља, али која је обавезно везана за неки тренутак у прошлости, према коме се реализује као дескриптивна позадина (в. нпр. Lunt 2001⁷, Бунина 1959: 86–126 или Дејанова 1966: 120ff.). Глаголски вид већ је у старословенском језику био творбено обележен у самој глаголској основи, па је везаност имперфекта за имперфективне глаголе сасвим очекивана. Ипак, запажа се и врло мали број перфективних глагола у форми имперфекта – тада се ситуација заокружена у времену умножава у својој реализацији, па се представља као хабитуална (Vaillant 1977: 161f.).⁵⁰ Без тежње ка обимном захвату проблема тзв. перфективног имперфекта у старословенском или неком другим словенском језику, тек бих напоменуо да су његове потврде одјек стања које претходи изграђивању деривативног глаголског вида, тј. стања у коме су се аспектуалне вредности маркирале управо глаголским временима, као у праиндоевропском језику (за више детаља в. Wiemer & Seržant 2017).

Због хомогене употребне вредности која прати и старосрпски имперфекат у 12, 13. и 14. веку, он је изабран као први у представљању забележених прошлих времена, иако ни на који начин није најфреквентнија форма.⁵¹ У оквирима терминолошког апарата постављеног у уводном делу рада, уједначена семантика старосрпског (као и прасловенског) имперфекта одговарала би имперфективној прошлости.

⁴⁹ Антериорност се, дакле, може поимати као посебна аспектуална вредност, која, притом, не мора бити у вези са прошлим глаголским временом (иако обично јесте); о томе сведоче и облици попут енглеског будућег перфекта или српског футура другог.

⁵⁰ Према статистици изнетој у студији Dostál (1954: 599ff.), само се 1% забележених имперфекатских форми у старословенском језику комбинује са перфективним деривативним видом.

⁵¹ Најфреквентније прошло време није био ни у старословенском језику: аорист је фреквентнији од њега више од 4 пута, док је имперфекат фреквентнији од сложених прошлих времена око 3 пута (Dostál 1954: 599ff.).

- (22) а љ то време вѣше кнезь љ дѣбровѣннице мѣрнн жѣрѣжн (ССПП: 38/10–11)⁵²
- (23) а такози вн кє н право кєрѣ сѣпочивѣши кнезь наше трѣговѣце любѣаше н љдрѣжаше вѣ всакон слободѣцинѣн (ССПП: 188/6–8)
- (24) да вѣшь кєрѣ с володѣ клнможево|м| љчиннсно кєрѣ сє ннако нє догаше (ССПП: 258/2–3)

Иако се у примерима (22) и (24) експлицирају прошле временске тачке око којих се развија позадинска ситуација означена имперфектом (предлошко-падежна конструкција *љ то време* и аорист *љчиннсно*), одређење старословенског имперфекта као нужно везаног (ендофоричког) прошлог времена не може да стоји за старосрпски имперфекат. То предочава пример (23) – ситуације означене подвученим формама једноставно су антериорне тренутку говора, а тако су представљене да се њихове временске контуре не наслућују.⁵³ Притом, нарочито је важан облик *љдрѣжаше*, будући да представља једини пример перфективног имперфекта у корпусу, што потврђује његов и даље виталан статус грамаатикализованог начина исказивања видске информације, упркос већ високо специјализованом деривативном виду. Могуће је, свакако, даље проблематизовати разлоге услед којих је као ознака хабитуалне аспектуалности овде изабран имперфекат, а не пак перфекат одговарајућег секундарно имперфективизованог глагола, као далеко експанзивнија варијанта маркирања прошле хабитуалности; али довољна је и једна потврда да укаже на његове древне потенцијале који се још увек могу црпити.⁵⁴

⁵² Овај пример представља у корпусу најубичајенији модалитет појаве имперфекта у синтаксички независном оквиру. То је финални формулативни исказ, који се појављује у завршном сегменту многих докумената (нпр. ССПП: 29/13–15, 29/22–24, 47/17–18, 83/165–174 итд.).

⁵³ Тврдња да је старословенски имперфекат ендифоричко време, у чији прилог нарочиту аргументацију развија студија Бунина (1959: 86–126), не би била потпуно прецизна. Наиме, имперфекат нужно смешта ситуацију лево од тренутка говора на прототипичној временској оси, па би он пре могао бити егзофоричко-ендофоричко време. С друге стране, његово везивање за неки прошли тренутак имплицира анализа наративног контекста и улоге имперфекатске форме у њему, а он је посве специфичан у погледу одређивања референтне тачке.

⁵⁴ Тако би се избор имперфекта могао приписати утицају претходно већ употребљеног имперфекатског облика или недовољној продуктивности творбеног модела према коме би се извео секундарни имперфектив. *Рјечник из књижевних старина српских* (1864) не бележи чак ни подвучени глагол, који се, с друге стране,

Облици имперфекта ретко су запажени у својству наративног времена, с обзиром на функционалностилски карактер корпуса, који углавном не оставља простора за екстензиван наративни контекст. Два примера била би најрепрезентативнија у том погледу, при чему је имперфекатска форма увек дескриптивно оријентисана, у складу са својом општом ознаком имперфективне прошлости:

(25) и нандосмо да драгоѣ с братиѡмъ почтено и свръшено плати г|д|нѡ Тврьткѡ краалѡ
васѡ свою половницѡ що нх достоѡше платити речене црѣн (ССП: 176/8–10);

(26) ми тѡде ѡ|д|писасмо г|с|птвѣ ти за тозн али како се велнчство |т|н ѡнѡди
ѡ|д|прадѡше господарѡ еда ѡнои пи|с|ниѡ не бише ви дана (ССП: 200/6–8).

Пажњу привлачи и синтаксички оквир у коме се имперфекат често остварује: реч је о субординираним клаузама. Овај афинитет имперфекатских облика може се извести, као и наративни моменат, из њихове типичне употребне вредности. Имперфективна одредница нужно искључује ма какву везу прошле ситуације са екстринзичним временом, тј. са другим ситуацијама – у центру представе само је дата прошла ситуација и њен интринзични развој. Насупрот томе, синтаксички контекст зависне реченице нужно је детерминисан матричном јединицом, па се субординирана имперфекатска ситуација тако повезује са светом око себе. Она то, заправо, чини на врло карактеристичан начин – презентујући себе саму, што је, опет, у складу са експликативним карактером зависне клаузе. Посебан случај сличних претензија представља и перфекат, па ће извесни прагматички фактори који би могли утицати на избор имперфеката или

може наћи у речнику старословенског језика Цейтлин et al. (1994), и то као имперфективни (ibid.: 136–137); међутим, пошто је илустрован само једним примером, није јасно да ли се његов имперфективни вид индукује искључиво према граматичкој форми у којој је употребљен (активни партицип презента). Његова морфолошка структура указује пак на његов перфективни деривативни вид, а интерпретацију старосрпског глагола као перфективног додатно подстиче у савременом српском језику регуларан видски пар *уздржати* : *уздржавати* (у хрватском *uzdržati* : *uzdržavati*, такође). Пример је наведен из дубровачког документа с краја 14. века.

перфекта у синтаксички подређеним структурама бити разматрани током проблематизовања другог облика.⁵⁵

Имперфекат се први повлачи из система прошлих глаголских времена у словенским језицима; док је у највећем броју случајева потпуно изгубљен, његов живот продужен је тек у балканским словенским језицима и дијалектима, и то као последица балканских језичких контаката (Дејнова 1966). Тенденција ка уклањању имперфекта, као и аориста, генеалошки се може везати за класични прасловенски период, када своју еволуцију почиње деривативни глаголски вид (Wiemer & Seržant 2017). Међутим, разлог због ког је овом тенденцијом више био погођен имперфекат може се тражити управо у његовој ограничености на један домен употребе: имперфективност. Када је експанзивни перфекат у комбинацији са одговарајућим деривативним видом продрео у семантичко поље имперфективности, имперфекат је постао редундантан елемент временско-видског система конкретног језика. Његов нестанак могуће је пратити у градуелној перспективи чак и у савременом српском књижевном језику, где је испрва имао маркиран стилски статус, а онда потпуно нестао, док је у северним словенским језицима изгубљен знатно раније.⁵⁶

Када би требало представити употребне вредности имперфекта семантичком мапом, то не би било могуће, јер је реч о једнини. Ако би се пак домен имперфективности разложио на субпоља чисте имперфективности, прогресивности и хабитуалности, која су потврђена у анализираној грађи, семантичка мапа старосрпског имперфекта могла би се извести овако:⁵⁷

ХАБИТУАЛНОСТ ← ПРОГРЕСИВНОСТ → ИМПЕРФЕКТИВНОСТ,

⁵⁵ Поред примера (23–26), за субординирану употребу имперфекта индикативне су и следеће потврде: ССПП: 104/15–17, 272/2–5, 434/3–5 итд.

⁵⁶ Нпр. у нижим регистрима руског језика изостаје већ крајем 13. века (Ivanov 1964: 388), а у вишим регистрима чува се све до 16. века (Kiparsky 1967: 220).

⁵⁷ Чиста имперфективност овде подразумева непостојање било какве границе у унутрашњој организацији неке ситуације, док би се прогресивност односила на ситуацију која напредује у одређеном тренутку (Bybee & Dahl 1989: 55). Стога би прогресивну прошлост илустровао случај (26), немаркирану имперфективност (22), (24) и (25), а хабитуалност (23).

при чему се ослањам на граматикализационе ланце изложене у студији Bybee et al. (1994: 140–160).

2.3. Аорист

Као најфреквентније и семантички прототипично прошло глаголско време јавља се аорист – и у старословенском језику, и у старосрпским повељама и писмима до 14. века. То би могло имплицирати да се аорист комбинује готово увек са глаголима перфективног вида, будући да се прототипична прошлост типолошки идентификује са перфективношћу. Заиста, и старословенски и старосрпски аорист већином се гради од глагола који су обележени као перфективни у својој морфолошкој структури. (О аористу у старословенском језику в. нпр. Lunt 2001⁷, Бунина 1959: 128–132 или Дејанова 1966: 128ff., а за одговарајуће статистике в. Dostál 1954: 599ff.)

(27) посла жѣпань снѣко по свои доходѣкъ оудѣ магариша кнезѣ днлѣшѣ ѣпорницоу (ССП: 102/2–3)

(28) догосѣ оувамо власн ниѣшникн (ССП: 274/2–3)

(29) снкоуѣ мѣлѣтъ створи кралевѣство дн властелникемѣ дѣбровѣчькинемѣ (ССП: 5/1–2)⁵⁸

У сва три наведена примера употребљен је аорист деривативно перфективног глагола којим је означена прототипична прошла ситуација у основном синтаксичком оквиру и неутралном дискурсу. Измештањем аористне форме истог вредносног предзнака у зависни синтаксички оквир (30, 31) или у наративни контекст (32, 33), домен прототипичне прошлости неће бити напуштен, већ ће бити прилагођен новим околностима, па се може говорити о ендофоричкој употреби прототипичног аориста или о основној наративној ситуацији:

⁵⁸ Иако се ужи формулаични израз створи днлѣсть често појављује као део шире иницијалне формуле да не вѣдомоу вакому створи днлѣсть (при чему цела формула може формално варирати на различите начине), ужу формулу посматраћу као независну реченицу све док не постоји никакав везнички елемент који би упућивао на сложену реченичну структуру. Тако је и у овом конкретном примеру, па први део шире формуле изостављам приликом илустрације употребе аористног облика. За више варијаната укупне формуле в. нпр. ССП: 29¹/1–3, 29²/1–3, 53/1, 63/1 итд.

- (30) да ꙗ|с| вѣдоуо всакоуѣ како прн|д|шоше поклнсарне властелн дѣбровѣ|ч|цн кра|л|в|с|лн по|д| серь (ССП: 60/1–2);⁵⁹
- (31) разѣмѣсло цю намѣ ѣпнса (ССП: 116/3);
- (32) прнде одола : братъ : нашъ : н гръѣрь : отъ кнеза дѣбровѣцькога : н ѣгнаше ны в клетѣвѣ : н прнстасмо : вѣ тѣ клетѣвѣ (ССП: 24/48–50);⁶⁰
- (33) да цр|с|в|лн нхъ разложн н нагѣ нхъ правѣхъ не осташе нн ѣ чнлѣ крнвн (ССП: 64/4–5).

С друге стране, аорист се регуларно гради и од *имперфективних* глагола, што може навести на закључак да се таквом временско-видском комбинацијом исказује неки посебан тип прошлости. Међутим, ни старословенска ни старосрпска ситуација не сведоче у прилог томе. Треба, најпре, имати у виду да је прасловенски аорист, као и имперфекат, наследио из праиндоевропског језика чисто аспектуалну вредност, о чему је већ било речи; истовремено, аорист је, у већини случајева, и формални епигон кореспондентне праиндоевропске форме, чему ће посебан моменат бити посвећен нешто касније. Дакле, може се претпоставити да је аористом граматички маркирана перфективна видска семантика и пре развоја деривативног вида, када прасловенски глаголи нису имали инхерентну аспектуалну ознаку, па ни унапред одређен вид. Такви глаголи живе и у савременим словенским језицима и традиционално се означавају термином *двовидски глаголи*.⁶¹ Њихова аспектуална вредност обликује се само у њиховој употреби, за коју је понекад глаголски облик сасвим довољан параметар, због чега они остају изван класификаторног система

⁵⁹ Подвучени аорист заиста је ендофорички употребљен – појављује се у зависној клаузи, која се увек управља према матричној синтаксеми, макар она била и реченица чији предикат означава садашњу ситуацију.

⁶⁰ Сходно изложеном теоријском оквиру наративне прошлости, прва аористна форма прнде репрезентује оквирну ситуацију, која отвара простор наративном дискурсу, али њему не припада. Исто важи и за следећи пример.

⁶¹ Нпр. попис двовидских глагола у српскохрватском језику дала је Ирена Грицкат (1957–1958: 66ff.).

деривативног вида.⁶² Ипак, са тенденцијом да се глаголски систем лексички организује према опозицији *перфективни вид* : *имперфективни вид*, некадашњи двовидски глаголи могли су се секундарно реинтерпретирати као носиоци једне аспектуалне вредности, најчешће имперфективне, и то на основу своје инхерентне лексичке семантике. То је, пре свега, случај са глаголима стања (34, 35).

(34) този не догосмо зчннн|т| за ззрокъ внше рс|ч|ннн (ССПП: 434/14)

(35) н този чѣв'ше много нн ен чѣдно (ССПП: 419/7–8)

(36) повељѣнїемъ г|д|на гюргга н балше ранче днакъ пнса (ССПП: 109/9)

Стативни глагол *моци* већ је у старословенском везан за типично имперфективне употребне облике и контексте (Цейтлин et al. 1994: 333). Међутим, старосрпска аористна потврда овог глагола (34) указује на то да је његова интеграција у класификаторни видски систем упитна за српски језик 14. века, а исто питање траје и у српскохрватском и њему савременом руском језику, како показује Ирена Грицкат (1957–1958: 77). Зашто је аористна форма овог глагола толико релевантна за његов статус према деривативном виду? То добро осликавају примери (35) и (36). Наиме, подвучене глаголе *выти* и *писати*, у одговарајућем фонетском лику, речник старословенског језика Цейтлин et al. (1994) третира као биаспектуалне, при чему се њихови перфективни видови разликују од имперфективних поглавито према глаголској форми која је реализована: тако су нпр. аорист и тзв. активни партицип претерита перфективне ознаке, док су презент и тзв. активни партицип презента маркери имперфективности (ibid.: 103–105, 559); такође, наспрам формулаичног примера (36), у корпусу старосрпских повеља и писама до 14. века могу се пронаћи варијанте са аористом перфективног глагола: нпр. *зпнса* (ССПП: 148/24, 259/24 итд.), што указује на њихову идентичну семантичку вредност, означену два пута у другој варијанти.⁶³ Јасно је, тако, да аорист делује као изложилац граматикализоване категорије глаголског вида и након успостављања новог – деривативног – видског

⁶² С обзиром на то да немају фиксиран аспектуални податак у својој семантици, овакви глаголи прецизније би се могли именовати као трансаспектуални (пре него као двовидски, тј. биаспектуални).

⁶³ У облику *зпнса* перфективност је двоструко маркирана – аористом и префиксом.

система, као и да је свеједно да ли ће се говорити о аористу некада двовидског глагола који је изнова схваћен као имперфективни или само о перфективној употреби двовидског глагола, будући да је у оба случаја реч о ситуацији видског маркирања која је у словенским језицима древна. Стога нема никакве семантичке разлике међу примерима као што су (27) и (34) – у оба случаја аорист означава прототипичну (перфективну) прошлост. И док се аорист, у ствари, регуларно јавља у споју са трансаспектуалним глаголима који су у мањој или већој мери реанализирани као имперфективни, у корпусу је забележен само један потенцијални пример аориста творбено обележеног имперфективношћу: *ѡбещѡ|ѡвасѡ* (ССПП: 83²/174–175), који је већ елабориран.⁶⁴ На овом месту требало би још напоменути да се, у складу са овако успостављеном разликом између суштински трансаспектуалних глагола и деривативних имперфектива, имперфекат регуларно гради и од првих (22, 23: *љублѡшѡ*, 24) и од других (25, 26).

Уп. следеће примере:

(37) н въ нѡе ѡго *сѡз|д|ахь* градъ на рѣ|ч|ннѣ|м| | мѣстѣ · н *нарекѡхь* нѡе ѡмѡ стѣѣ
ѡтефанъ (ССПП: 85/18–19);

(38) н *послахомо* къ вѡмъ мѡжа поттѣнога н мѡдрога г|д|на чѡбрѡана жаннѡнѡ
нашего двора сѡзгѡ н вѡстѣлѡна (ССПП: 89/4–6).⁶⁵

Специфичност коју они репрезентују тиче се значењског момента термилошког одређеног као резултативна антериорност:

⁶⁴ Иста тврдња могла би важити и за старословенски: в. нпр. потврде тзв. имперфективног аориста које нуде студије Бунина (1995: 128–132) и Деянова (1966: 128ff.). То су, заправо, потврде аориста биаспектуалних глагола који су у неком степену реинтерпретирани као имперфективни, али који немају никакав творбени знак нове имперфективности.

⁶⁵ Облик *послахомо* потпуно одговара старословенском типу грађења тзв. старијег сигматског аориста. Наставак *-хомо* још од почетка старосрпске писмености углавном се развија у наставак *-ѡмо*, и то деловањем различитих аналошких процеса. Стари наставак очуван је све до савременог периода у косовско-ресавском дијалекту и у призренско-тимочкој дијалекатској зони, али у формално редукованој варијанти – *(х)мо* (Ивић 1985²: 104, 115). С друге стране, наведена је потврда из западне канцеларије, из документа који је издао Стефан Твртко I, који само два месеца раније користи форму *посласмо* (ССПП: 88/4).

съз|д|ахъ градъ → град је саграђен [/ он постоји],
 нарекохъ име њмъ стѣ Стефанъ → име му је Свети Стефан,
 и послахомо къ вамъ мужа → мушкарац се налази код вас.⁶⁶

Како је већ напоменуто, морфологија прасловенског аориста генерално је праиндоевропско наслеђе, изузевши иновацију у форми тзв. млађег сигматског аориста (Vaillant 1966: 45–57). Међутим, морфолошки моменат овом приликом није од суштинског значаја, али значењски спектар који он собом отеловљује свакако јесте. Семантика праиндоевропског аориста била је еквивалентна аспектуалној вредности резултативне антериорности (Kiparsky 1998), коју је прасловенски континуант наследио и која је веома рано, најкасније до класичног периода, граматикализована у прототипично прошло значење.⁶⁷ Наслеђена семантичка вредност није изгубљена у прасловенском, о чему нарочито сведочи и старословенска употреба аориста у значењу резултативне антериорности (Плунгян & Урманчиева 2018: 422), као и старосрпске потврде. Занимљиво је запазити да аорист *имперфективних* глагола (претходно неутралних по критеријуму глаголског вида) може похранити одговарајуће резултативно значење:

(39) да тако посла краљество мн · љрсеѣ (ССПШ: 37/3–4).

Ако би се у уведенем контексту резултативне антериорности сада посматрао пример (29), могло би се рећи да он истовремено исказује и резултативну и скорашњу антериорност, чија је концептуална блискост већ истакнута. Ипак, његова антериорна интерпретација јако је контекстуално условљена, при чему под контекстом имам у виду и функционални стил и жанр у чијим се оквирима он остварује.

⁶⁶ Говорно (тј. пишуће) лице измешта се из својих реалних координата у перспективу читајућег лица. Из такве тачке посматрања, ситуација је заиста прошла и истовремено резултативна. То је, очигледно, била конвенција: в. нпр. ССПШ: 86/2–3, 118/4–5, 255/2–3 итд.

⁶⁷ Овај граматикализациони пут посведочен је у многим индоевропским језицима, али нпр. и у неким афричким језицима, као и у мандаринском кинеском (Bybee et al. 1994: 81).

(29) снковѣ мл|с|ть створи кралевѣство мн властелнчкѣмъ дѣбровѣчкнмъ (ССПІ: 5/1–2)

То је повеља типа трговачка привилегија коју Стефан Првовенчани упућује Дубровнику, па је документ сам по себи један макроперформатив, који перформативну природу диктира, у мањој или већој мери, сваком појединачном исказу у тексту. Иако су овим утицајем највише погођени независни аористни примери прототипичне прошлости, попут евоцираног, њему подлежу и читави наративни низови, а посебно њихова финална тачка:

(32) приде одола : братъ : нашъ : и грьгѣрь : отъ кнеза дѣбровѣчкога : и ѡгънаше ны
к клѣтъвѣ : и пристадо : вѣ тѣ клѣтъвѣ (ССПІ: 24/48–50).

Кореспондентни примери могу се наћи у готово сваком сродном документу, па се, заправо, као много тежи задатак испоставља изоловање аористне форме са прототипичним значењем лишеним резултативног момента наметнутог од стране перформативног макроконтекста.⁶⁸ У сваком случају, примере као што су (29) и (32) примарно сам посматрао у оквиру основног семантичког типа прошлости како улога функционалностилских параметара не би пружила преувеличану слику о доминацији антериорне употребне вредности над необележеном.⁶⁹

Словенски аорист дели заједничку судбину са имперфектом. У северним словенским језицима потпуно је изгубљен, док се у јужним може одржавати у глаголском систему, што важи, пре свега, за балканске словенске језике и дијалекте. Савремени српски стандард још увек познаје аорист, и то углавном у употребној вредности скорашње антериорности, па би се могло рећи да, за разлику од потпуно ишчезлог имперфекта, ова форма своју ограничену виталност дугује изворно дивергентнијој семантичкој мапи, која се може оцртати и у оквиру овог корпуса:

⁶⁸ Такве би биле потврде (27) и (28), где специфичан микроконтекст у виду наратива неутралише потенцијално антериорно значење.

⁶⁹ Мада ће се пред експанзијом перфекта перфективних глагола прва вредност показати као стабилнија.

РЕЗУЛТАТИВНА (+ СКОРАШЊА) АНТЕРИОРНОСТ → ПРОТОТИПИЧНА ПРОШЛОСТ.

2.4. Перфекат

Антериорност се у словенским језицима може формализовати различитим облицима типичног индоевропског перифрастичног перфекта (Wiemer 2017: 130ff.). Међутим, форма која се још од старословенског језика препознаје као перфекатска јесте *esse*-перифраза која укључује тзв. активни партицип перфекта, тј. *l*-партицип. Иако ова форма нема свој изворни облик у праиндоевропском језику, тенденција ка њеној еволуцији била је праиндоевропско наслеђе, што, генерално, важи за све типичне индоевропске перфекте (Comrie 2019). С друге стране, оригинални праиндоевропски синтетички перфекат није очуван у прасловенском, а као некакав изузетан реликт обично се наводи презентски облик првог лица једине **vědě*, потврђен и у старословенском (Vaillant 1966: 76, 448).

Првобитна вредност прасловенског *l*-партиципа вероватно је била модална, при чему се одговарајућа паралела може успоставити са хетитским, тохарским и јерменским језиком, који такође чувају рефлексе праиндоевропског девербативног придева на *-*l*- (Гамкрелидзе & Иванов 1984: 394); али чак и када би таква претпоставка била тачна, остаје неразјашњено на који је начин текао даљи развој овог облика. Питање додатно компликује ситуација која је потврђена сачуваним старословенским корпусом: наиме, перфекатска *esse*-конструкција већ је развила семантику прототипичне прошлости у канонским споменицима, а услови под којима се реализује у конкретном контексту врло су разнолики. Поглавито се реконструише резултативно значење *l*-партиципа (па и самог перфекта), који је испрва могао бити форма тек пунктуалних и моновалентних (интранзитивних) глагола (Drinka 2017: 87–88, 297), али старословенски текстови показују његов далеко слободнији потенцијал. Ипак, разумевање употребне вредности старословенског перфекта по правилу фокусира антериорну нијансу (Бунина 1959: 55–78, Дејанова 1970: 129–150), а тек новија истраживања осветљавају разне екстринзичне параметре који утичу на његов избор: у начелу, формалне (MacRobert 2013) и прагматичке (Плунгян & Урманчиева 2017). Неки општи закључак био би да параметри који су релевантни за појаву перфекта варирају у зависности од споменика,

као и да anteriorna семантичка нијанса често у потпуности изостаје, док се нарочито истичу дискурсне одлике као што су интерпретација и фокализација; с друге стране, семантичка суштина перфектне форме, изолована од спољашњих чинилаца, тешко је разлучива од аористног значења.

У испитаном сегменту старосрпског језика перфекат, у начелу, чува сложеност којом се одликовао у старословенском канону. Прагматичка црта интерпретације може се уочити као његова најдоминантнија особина, а њене рефлексације јасно се читавају и на формалном – синтаксичком – нивоу.

- (40) [азъ] нинославъ : банъ босньски : велкии : кле се кнезоу : доубровѣчкомоу : жанъ даньдѣлоу : н всен опкинѣ : доубровѣчкон : такоуь сѣ се клетвю : клеель какоуь се : банъ коулинъ клеель (ССП: 9/2–4)
- (41) знате ви како кѣ|с| дадь ро|д|нтель цр|с|вди г|с|нъ сѣ|опочивши црѣ мѣ|ри цр|с|вди г|с|пги црѣи трѣгове зетѣске (ССП: 97/2–3)
- (42) [кльнъ се] да нлаю днрь с вади љ вѣки како сѣ н дон старѣ нмади с ваши|м||н| старѣишди љ стары законъ (ССП: 7/5–7)
- (43) что сте посадии лознець зем|л|е кралевѣства ди . ни нє дного . ни н мало . пращю ви (ССП: 10/17–18)

Пример (40) јасно илуструје чисто прагматичку разлику између аориста кле се и подвучених перфекатских облика: док се аористом исказује прагматички необележена ситуација, којом се једноставно износи нови податак, ситуације означене перфектом концентришу се око ње и даље је елаборирају, што би се подразумевало под интерпретативном природом перфекта. Заправо, може се говорити о двострукој интерпретацији у овом примеру, с обзиром на то да се првим перфектом директно разрађује аористна ситуација, а други перфекат интерпретира први. Ови прагматички односи такође добијају своју *интерпретацију*, и то врло очигледно: на плану синтаксе. Наиме, могуће је да се интерпретативна информација формално обликује као независна реченица типа такоуь сѣ се клетвю : клеель, где би једини формални индикатор њеног прагматичког карактера био перфекат, што је, иначе, редак случај у корпусу. С друге стране, далеко је фреквентнија њена формализација зависном реченицом у којој ће позицију предикатског конституента заузети

перфекатска форма: какољ се ϵ : вань коулинъ клељ. Такву синтаксичку рефлексiju интерпретативног перфекта репрезентују и примери (41–43).⁷⁰

Када је било речи о имперфекту, речено је да и он показује изван афинитет према зависном синтаксичком оквиру, због своје хомогене семантике имперфективне прошлости. И док интерпретативни перфекат доминира над имперфектом, може се запазити постојање мале прагматичке оазе у којој се имперфекат још увек одржава у корпусу.

(23) а такози вн к н право керъ сѣпочивъши кнезь наше тръго|в|це любаше и сздържаше въ всакон слободѣши|н| (ССПП: 188/6–8)

(24) да вѣшь керъ с володъ канцлѣво|д| счинисдо керъ се ннако не догаше (ССПП: 258/2–3)

Ако би се упоредили примери (40–43) са управо евоцираним (23–24), могло би се приметити да се у контексту перфекатске интерпретације имперфекат више оријентише ка неутралној прагматичкој вредности, тј. ка новој информацији, или барем ка информацији која може да буде нова; у оба случаја формално је реч о узрочној клаузи којом се изражава другом лицу непознат узрок, или барем узрок за који се не зна да ли је другом лицу познат. Супротно од тога, све наведене перфекатске форме маркирају такву ситуацију чија се познатост намеће, почевши од познатости апсолутно експлициране глаголом знати у примеру (41), или нужне (логичке) познатости у примеру (43), па све до прећутане (конвенционалне) познатости која се може препознати у примерима (40) и (42). Имперфекат се, заправо, може употребити и у *познатим* случајевима:

(26) ми тѣде ѿ|д|писасдо г|с|птвѣ ти за този алн како се велнчство |т|н ѿнѣдн ѿ|д|пралаше господарѣ еда ѿнон пи|с|ннѣ не бнше вн дана (ССПП: 200/6–8),

али перфекат такву инверзију не познаје. Према томе, важно је прецизирати интерпретацију као перфекатском облику пратећи прагматички фактор истовременим представљањем дате ситуације као већ познате другом лицу.

⁷⁰ Као што наведени примери показују, интерпретативне зависне реченице могу бити различитог типа, али су се у анализираној грађи највише истакле управо допунске, односне (укључујући и оне којима антецедент није исказан) и начинске клаузе.

Од интерпретативног карактера перфекта унеколико се отклањају значењске допуне глагола говорења, чији су за ову прилику релевантни модалитети формализације два типа реченица: оне којима се исказује тзв. директан говор и оне које се односе на тзв. индиректан говор. У оба се случаја прошла временска локализација ситуације о којој се говори остварује помоћу перфекта:⁷¹

(44) и [срѣбннѣ] рѣ|т| нѣсн мн далѣ (ССПП: 140/32);

(45) и [поклнсарнѣ] говорнше кра|л|в|с|мн на слѣгѣ дабнжнѣ · како ѣ ѣчнннѣ [...] (ССПП: 60/3– 4).

Кореспондентну ситуацију у старословенском језику запазила је Ирина Буџина (1959: 76). Ипак, и поред тога што се у овом контексту не може говорити о интерпретативном фактору у неком строгом смислу, чињеница је да у наративном дискурсу експликација говорног акта не помера ситуациону секвенцу унапред, па би се могла препознати својеврсна прагматичка инстанца елаборације и овом приликом.

Перфекатска форма је од најранијих старосрпских докумената могла поунити место предиката у независној реченици:

(46) дало ѣ кр|л|в|с|т мн мѣсть дѣровѣтамѣ (ССПП: 6/1–2).⁷²

Будући да је реч о формулаичном изразу који обично интегрише аористни облик, могло би се поставити питање да ли овде перфекат има употребну вредност аориста. Одговор на ово питање барем је двослојан – семантички, комбинација перфективног вида и перфекта заиста одговара аористном прототипичном значењу; прагматички, међутим, перфекат је маркиран у односу на аорист, и то тако да истиче најважнији део дискурса. Другим речима, фокализује одређену ситуацију и промовише је у посебан статус у тексту. Уп. и следеће примере:

⁷¹ Иако и директан и индиректан говор јесу семантичке допуне комуникативном глаголу, њихов синтаксички статус није идентичан (Мунго 1982), па избегавам њихово одређивање у погледу реченичне (не)зависности.

⁷² Потврда је из прве половине 13. века.

(47) н о всемъ се сѣ цр|с|вмн нсправнн не осташе нн љ чндре цр|с|вмн дльжнн
(ССПП: 65/4–5);

(48) да се ѡ|д|кль|н|е дѣбров|ч|анн|н|ь · како нѣ свет'ца ѡ|н|омлѣзн ко|н|ю · нн гѣсе нн
татке · | нѣ га ѣ кѣпн|д| (ССПП: 127/29–31).

Пример (48), притом, показује како фокализација није лимитирана на независни реченични ниво, већ јој могу подлећи и субординиране ситуације.

У потпуно неутралном прагматичком оквиру перфекат се појављује као еквивалент аористу тек на самом крају 14. века у дубровачкој канцеларији:

(49) тѣда н|х| ѡнн љхватнвъ те|р| љбнн · н ѡсрамлнн непоттенѣмъ законо|м| н
свезалн н велнкѣ ващннѣ љтнннн како нѣ подобно (ССПП: 191/5–6).⁷³

Како аористу припада специјална улога означавања прототипичне прошлости у наративном низу, тј. основне наративне ситуације, овај пример заиста је несумњива потврда продирања перфекта у суштинско поље употребе аориста, без икаквих прагматичких средстава. То би, можда, истовремено и могло да пружи експликацију посебне статистичке слике Дубровника у целокупном корпусу – наиме, развој перфекта у прототипичну, али и свеопшту глаголску прошлост у старосрпском језику текао је брже на крајњем западу његовог ареала.

Конечно, требало би напоменути да старосрпски перфекат показује anteriорне црте у употреби:

(46) дало є кр|л|в|с|т| мн мл'сть дѣбровѣчамъ (ССПП: 6/1–2);

(50) до данасъ нѣ се [дѣбровникъ] ннкомѣ потворнлѣ (ССПП: 249/10–11);

(51) ѡ|д|ъ старѣхъ врѣмень ѡ|д|ъ конхъ нѣ паметара · въз|д|а бѣла кѣтъ [...] (ССПП: 87/2–3).

⁷³ У овом примеру подвучени су, заправо, облици *l*-партиципа без помоћног глагола. У корпусу су ови облици јако ретки и никада не показују неку значењску специфичност у односу на типични перфекат, а везани су искључиво за треће лице (в. нпр. ССПП: 9/46–48 или 64/2–4), као што је то већ у ширем корпусном оквиру уочила Ирена Грицкат (1954: 78–86).

Док поновљени пример (41) стиче резултативну вредност захваљујући фокализацији, али и деловању макроперформативне природе документа којег је део, потврде (50) и (51) уистину се одликују аутентичним типовима антериорности, и то искуственим типом (50), а трајним типом (51). Први је, притом, запажен и као једна од употребних вредности старословенског перфекта (Плунгян & Урманчиева 2017).

У северним словенским језицима и у словеначком перфекат је најкасније до 14. века постао опште прошло време, док је у балканским словенским језицима и дијалектима остао мање-више старословенске природе (Arkadiev & Wiemer 2019: 166–189). Старосрпски језик представља извесну прелазну зону, па се развој перфекта у њему одиграва спорије; на крају 14. века перфекат свакако није опште прошло време, али се у том периоду може приметити његов продор у централну функцију аориста, што би представљало почетак последње фазе у таквој еволуцији.⁷⁴

Семантичка мапа старосрпског перфекта до 14. века могла би се реконструисати на следећи начин:

АНТЕРИОРНОСТ⁺ → ГЕНЕРАЛНА ПРОШЛОСТ⁺ [→ ГЕНЕРАЛНА ПРОШЛОСТ].⁷⁵

2.5. Плусквамперфекат

Плусквамперфекат се као посебна граматичка категорија јавља у оним језицима који већ имају и граматичку категорију перфекта и граматичку категорију прошлости. Стога он представља комбинацију ова два концепта, при чему се синтетише значење антериорности у прошлости, тј. семантички моменат *пре неке друге прошле радње*. Словенски језици имају или су у неком моменту имали плусквамперфекатску форму или више њих, па је вероватно реч о прасловенском наслеђу са дијалекатским разликама. Старословенски језик знао је за две формалне варијације: са помоћним

⁷⁴ Опште (генерално, глобално) прошло време требало би схватити нешто шире од прототипичне прошлости, која се на типолошком плану поистовећује са перфективношћу; с друге стране, општа прошлост не познаје аспектуалне баријере.

⁷⁵ Симбол + у експоненту означава условљеност прагматичким параметрима. Притом, остаје отворено питање статуса резултативне антериорности у семантичком пољу перфекта, будући да она није аутентично изолована. Стога се под антериорношћу овде имају у виду, пре свега, искуствена и трајна антериорност.

глаголом *esse* у облику аориста или имперфекта, који се комбиновао са *l*-партиципом. Хорас Лант успоставља семантичку дистинкцију међу овим варијантама ослањајући се на своје разумевање употребних специфичности аориста и имперфекта, али је не поткрепљује примерима (Lunt 2001⁷: 113–114). С друге стране, већ у канону се, поред изворног значења прошле антериорности, јављају и секундарне употребе у домену дисконтинуиране прошлости (Arkadiev & Wiemer 2019: 189–190).

Две формалне варијанте плусквамперфекта забележене су и у корпусу старосрпских повеља и писама до 14. века: једна са помоћним глаголом *esse* у форми перфекта, а друга са његовим обликом имперфекта. Употребна вредност потпуно им је идентична, а скоро исто важи и за њихову расподелу по фреквенцији. Притом, облик није ограничен на синтаксички оквир субординације, чак се и у мери већој од перфекта слободно односи према њему.

(52) како к|с| билъ кѡпнлъ анѡдрѣа пѣшникъ · трѣге кра|л|в|с|мн... да исправнлъ мн се к|с|ъ и ннѣгаре мн не ошталъ дльжанъ (ССПП: 49/3–5)

(53) да к вѣдомо всакоуѡ како се бѣше порасрѣтило кра|л|в|с|мн на властеле дѡбровѣчѣ [...] и шнн [...] послаше кра|л|в|с|мн властеле своје (ССПП: 55/1–3)

Потврђено је, искључиво, значење прошле антериорности, и то углавном плусквамперфекат перфективних глагола. Јако је редак пример имперфективног плусквамперфекта:

(54) разложн се дѡмона ворниковникъ с го|с|по|д|нно|м|ъ гюрге|м|н и зъ балшо|м|н за трѣгове що мѡ беше дрѡжалъ (ССПП: 109/1–3),

чије се прошло антериорно значење конкретизује као трајна прошла антериорност.

Плусквамперфекат се још од старословенског периода налази на периферији система прошлих глаголских времена, а такав статус чврсто чува и у посебним словенским језицима. Начелно, не подлеже тако предвидљивој граматикализацији као перфекат; заправо, настоји да одржи употребну вредност за коју се везује још од првих потврда.

С обзиром на то да је семантички моновалентан, старосрпски плусквамперфекат до 14. века не може да иницира креирање семантичке мапе.

3. Закључак

Испитивањем одабраног корпуса старосрпских пословно-правних докумената из 12, 13. и 14. века, уз одговарајуће теоријске и методолошке оквири, који су у посебно развијеној форми изложени у уводном делу рада, а све зарад што прецизније детерминације корпусног фокуса и што лакшег оперисања адекватним терминима при анализи самој – оформљени су темељи традиционалног четворовалентног система прошлих глаголских времена, познатог и за старословенски период, а, последично, и за касни прасловенски. У начелу, настављене су тенденције чији су се мање или више уочљиви обриси могли распознати и у споменицима старословенског канона, као и у другим старим словенским језицима.

Функционално поље имперфекта у корпусу је сасвим верно наслеђеној хомогености имперфективне прошлости. Међутим, фреквенција његове појаве умногоме је редукована, што се може посматрати као очекивана последица еволуције деривативног видског система, једне од типолошки најспецифичнијих особина словенске језичке породице, као и, у складу с тим, експанзије перифрастичног *esse*-перфекта у комбинацији са имперфективним видом. Ипак, имперфекат се и даље одржава виталним у специфичном прагматичком оквиру, који се негативно дефинише према интерпретативној познатости перфекта; штавише, у релацији са трансаспектуалним глаголима имперфекат још увек функционише као граматичка ознака имперфективности, што је особина којом наставља древну праиндоевропску праксу.

Аорист, такође, чува своју наслеђену семантику, при чему се и даље експонира као најфреквентније и прототипично прошло време у општој корпусној равни. Међутим, веома је упадљива чињеница да перфекат све више почиње да конкурише аористу, што, опет, чини конститутивни део тенденција које су угрозиле опстанак имперфекта, али је значајан и увид који пружа дијатопијска перспектива: наиме, испоставља се да се перфекат промовише као маркер глобалне прошлости најпре на самом западу старосрпске језичке територије, у дубровачким документима. Ако се има у

виду да балкански језички контакти знатно инхибирају развојни пут система прошлих времена који је општесловенска тежња, може се разумети због чега је Дубровник нешто даље одмакао од нпр. старосрпског источног ареала. Такође, требало би напоменути и да аорист чува своју употребну вредност резултативне антериорности, коју је имао и у праиндоевропском језику, а којој ће вероватно дуговати своју виталност у српском језику данас, премда је у првим вековима старосрпске писмености била скрајнута у његовом значењском спектру. Уз то, и граматикализована способност маркирања перфективног вида трансаспектуалних глагола древна је, али и витална у потенцијалу старосрпског аориста.

Комплексност перфекта и, супротно од тога, једноличност плусквамперфекта такође не изолују старосрпски језик према старословенској ситуацији. Док перфекат користи своје прагматичке чиниоце како би продreo у што више употребних домена других облика, дотле плусквамперфекат инертно одржава свој периферни статус у систему прошлих времена, као и своју јединствену семантику прошле антериорности. Занимљиво је да први, иако тежи да постане генерално прошло време, још увек показује изразити афинитет према синтаксичком оквиру субординације, а други, заправо, одаје веома слободан потенцијал у позиционирању према реченичној (не)зависности. Коначно, важно је истаћи, поводом увек инспиративног проблема резултативне природе прасловенског перфекта, да старосрпски континуант није показао неке инхерентне резултативне семантичке нијансе до краја 14. века; с друге стране, у домену антериорности, он се везује, надаре, за трајни и искуствени подтип.

Проблемима еволуције прошлих глаголских времена у старосрпском језику није до сада посвећивана системска пажња, ни у оквиру србистике, ни у оквиру славистике уопште. Овај рад није претендовао да одговори на сва питања која се том приликом могу поставити, већ је, надам се, барем допринео да се фокусирају они моменти који могу бити релевантни за даља унутарјезичка, али и упоредна језичка истраживања, као и за увид у неке типолошке моменте који могу бити врло важни када је реч о темпоралности једног словенског језика, а, нарочито, за прецизнију реконструкцију

прасловенског система прошлих времена, као једног од елемената прасловенске синтаксе.⁷⁶

ИЗВОРИ

Стојановић, Љубомир (1929). *Старе српске повеље и писма*, књ. 1, св. 1. Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (1998). *Опита лингвистика: О језичкој природи и језичком развоју*, књ. 1. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић, Александар (2006²). *Историја српског језика*, књ. 2, св. 2. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бунина, Ирина К. (1959). Система времен старославјанског глагола. Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Гамкрелидзе, Тамаз В. & Вяч. Вс. Иванов (1984). *Индоевропейский язык и Индоевропейцы*, 1. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Грицкат, Ирена (1954). *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*. Београд: Институт за српски језик.
- Грицкат, Ирена (1957–1958). О неким видским особеностима српскохрватског глагола. *Јужнословенски филолог*, 22/1–4: 65–130.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (1993). *Језик „Псалтира” из штампарије Црнојевића*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2004). Развој хипотактичког *да* у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 47/1–2: 185–203.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). Предикативни герунд у старосрпском језику. У: Грковић-Мејдор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. 174–187. Оригинална верзија објављена 2003.

⁷⁶ О проблемима реконструкције прасловенске синтаксе в. Грковић-Мејдор 2008/2013.

- Грковић-Мејџор, Јасмина (2007). Старословенска синтакса. У: Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. 134–153. Оригинална верзија објављена 2001.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2012). Развој футура у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 55/1: 83–103.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2013). Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. У: Грковић-Мејџор, Јасмина. *Историјска лингвистика: Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. 55–71. Оригинална верзија објављена 2008.
- Даничић, Ђура (1863–1864). *Рјечник из књижевних старина српских*, део 2 и 3. Београд.
- Дејанова, Марија (1966). *Имперфект и аорист в славјанските езици*. Софија: Издачество на българската академия на науките.
- Дејанова, Марија (1970). *История на сложните минали времена в български, сърбо-хърватски и словенски език*. Софија: Издачество на българската академия на науките.
- Драгин, Наташа (2007). *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.
- Иванов, Вяч. Вс. (1964). *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Просвещение.
- Ивић, Милка (1958). Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 3: 139–149.
- Ивић, Милка (1980). О значењу српскохрватског плусквамперфекта. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 23/1: 93–100.
- Ивић, Павле (1985²). *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Курешевић, Марина (2009). Употреба претериталних времена у Српској Александриди. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1: 253–266.
- Павловић Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.

- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица (од XII до XV века)*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Плунгян, Владимир А. & Ана Ю. Урманчиева (2017). Перфект в старославянском: был ли он результативным?. *Slověne*, 6/2: 13–56.
- Плунгян, Владимир А. & Ана Ю. Урманчиева (2018). К типологии нерезультативного перфекта (на материале старославянского языка). *Slavistična revija*, 66/4: 421–440.
- Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Стојановић, Стефан (2017). *Функционално-семантичко поље перфектности у руском и српском језику*. Београд: Филолошки факултет. Докторска дисертација.
- Цейтлин, Р. М. et al. (1994). *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Москва: Русский язык.

*

- Aristotel (1955³). *O pesničkoj umetnosti* (Miloš Đurić, prev.). Beograd: Kultura.
- Arkadiev, Peter & Björn Wiemer (2019). Perfects in Baltic and Slavic. In: Crellin, Robert & Thomas Jügel (eds.). *Perfects in Indo-European languages and beyond*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 123–214.
- Bally, Charles (1942). Syntaxe de la modalité explicite. *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 2: 3–13.
- Bickel, Balthasar & Johanna Nichols (2013). Exponence of selected inflectional formatives. In: Dryer, Matthew S. & Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <<http://wals.info/chapter/21>> 23.9.2021.
- Binnick, Robert I. (1991). *Time and the verb: A guide to tense & aspect*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Bybee, Joan L. & Östen Dahl (1989). The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language*, 13/1: 51–103.
- Bybee, Joan L. (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1981). On Reichenbach's approach to tense. *Chicago Linguistic Society*, 17/1: 24–30.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1999). Tense. In: Brown, Keith & Jim Miller (eds.). *Concise encyclopedia of grammatical categories*. Amsterdam – Lausanne – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo: Elsevier. 363–368.
- Comrie, Bernard (2019). Introduction. In: Crellin, Robert & Thomas Jügel (eds.). *Perfects in Indo-European languages and beyond*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 1–13.
- Dahl, Östen & Eva Hedin (2000). Current relevance and event reference. In: Dahl, Östen (ed.). *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 385–401.
- Dahl, Östen & Viveka Velupillai (2013). Perfective/imperfective aspect. In: Dryer, Matthew S. & Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <<http://wals.info/chapter/65>>. 23.9.2021.
- Dahl, Östen (1985). *Tense and aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dahl, Östen (1999). Aspect: Basic principles. In: Brown, Keith & Jim Miller (eds.). *Concise encyclopedia of grammatical categories*. Amsterdam – Lausanne – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo: Elsevier. 30–37.
- Dostál, Antonín (1954). *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Drinka, Bridget (2017). *Language contact in Europe: The periphrastic perfect through history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dryer, Matthew S. (2013). Expression of pronominal subjects. In: Dryer, Matthew S. & Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <<http://wals.info/chapter/101>>. 23.9.2021.
- Guillaume, Gustave (1933). Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe: Esquisse d'une théorie psychologique de l'aspect. *Journal de Psychologie*, 30: 355–372.
- Haspelmath, Martin (2003). The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. In: Tomasello, Michael (ed.). *The*

- new psychology of language*, vol. 2. Mahwah – London: Erlbaum. 211–242.
- Heine, Bernd (1992). Grammaticalization chains. *Studies in Language*, 16/2: 335–368.
- Heine, Bernd (1993). *Auxiliaries: Cognitive forces and grammaticalization*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Hewson, John & Vit Bubenik (1997). *Tense and aspect in Indo-European languages: Theory, typology, diachrony*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Holt, Jens (1943). Études d’aspect. *Acta Jutlandica*, 15/2.
- Hopper, Paul J. (1991). On some principles of grammaticization. In: Traugott, Elizabeth Closs & Bernd Heine (eds.). *Approaches to grammaticalization*, vol. 1. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Isačenko, Alexander V. (1962). *Die russische Sprache der Gegenwart*, Teil 1. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.
- Jakobson, Roman (1984). Contribution to the general theory of case: General meanings of the Russian cases (Brent Vine & Olga T. Yokoyama, trans.). In: Jakobson, Roman. *Studies 1931–1981* (Linda R. Waugh & Morris Halle, eds.). Berlin – New York – Amsterdam: Mouton. 59–103. Original work published 1936.
- Jakobson, Roman (1984). Structure of the Russian verb (Brent Vine & Olga T. Yokoyama, trans.). In: Jakobson, Roman. *Studies 1931–1981* (Linda R. Waugh & Morris Halle, eds.). Berlin – New York – Amsterdam: Mouton. 1–14. Original work published 1932.
- Jespersen, Otto (1924). *The philosophy of grammar*. London: George Allen & Unwin.
- Kiparsky, Paul (1998). Aspect and event structure in Vedic. In: Singh, Rajendra (ed.). *The yearbook of South Asian languages and linguistics*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton. 29–62.
- Kiparsky, Valentin (1967). *Russische historische Grammatik*, Bd. 2. Heidelberg: Winter.
- Klajn, Ivan (1985). *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Klein, Wolfgang (1994). *Time in language*. London – New York: Routledge.
- Lehmann, Christian (2015³). *Thoughts on grammaticalization*. Berlin: Language Science Press.

- Lunt, Horace G. (2001⁷). *Old Church Slavonic grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- MacRobert, Catherine Mary (2013). The competing use of perfect and aorist tenses in Old Church Slavonic. *Slavia*, 82/4: 387–407.
- Meillet, Antoine (1912). L'évolution des formes grammaticales. *Scientia*, 12/26: 384–400.
- Munro, Pamela (1982). On the transitivity of 'say' verbs. In: Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson (eds.). *Studies in transitivity*. New York: Academic Press. 301–318.
- Nedjalkov, Vladimir P. & Sergej Je. Jaxontov (1988). The typology of resultative constructions. In: Nedjalkov, Vladimir P. (ed.). *Typology of resultative constructions* (Bernard Comrie, trans.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 3–62. Original work published 1983.
- Palmer, Frank R. (1979). *Modality and the English modals*. London – New York: Longman.
- Palmer, Frank R. (2001²). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlović, Slobodan (2007). Starosrpska poslovno-pravna pismenost kao retorički fenomen. *Slavistična revija*, 55/4: 615–623.
- Perkins, Michael R. (1983). *Modal expressions in English*. London: Frances Pinter.
- Plungian, Vladimir A. & Johan van der Auwera (2006). Towards a typology of discontinuous past marking. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 59/4: 317–349.
- Reichenbach, Hans (1947). *Elements of symbolic logic*. New York: The Macmillan Company.
- Ritz, Marie-Eve (2012). Perfect tense and aspect. In: Binnick, Robert I. (ed.). *The Oxford handbook of tense and aspect*. New York: Oxford University Press. 881–907.
- Timberlake, Alan (2007). Tense, aspect, mood. In: Shopen, Timothy. *Language typology and syntactic description*, vol. 3 (Second edition). New York: Cambridge University Press. 280–333.
- Vaillant, André (1966). *Grammaire comparée des langues slaves*, tome 3. Paris: Klincksieck.
- Vaillant, André (1977). *Grammaire comparée des langues slaves*, tome 5. Paris: Klincksieck.

- van der Auwera, John & Ludo Lejeune (with Umarani Pappuswamy & Valentin Goussev) (2013). The morphological imperative. In: Dryer, Matthew S. & Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <<http://wals.info/chapter/70>>. 23.9.2021.
- Večerka, Radoslav (1996). *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*, Teil 3. Die Satztypen: Der einfache Satz. Freiburg: Weiher.
- Vendler, Zeno (1957). Verbs and times. *The Philosophical Review*, 66/2: 143–160.
- Vendler, Zeno (1967). *Linguistics in philosophy*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Wiemer, Björn & Ilja A. Seržant (2017). Diachrony and typology of Slavic aspect: What does morphology tell us?. In: Bisang, Walter & Andrej Malchukov (eds.). *Unity and diversity in grammaticalization scenarios*. Berlin: Language Science Press. 239–307.
- Wiemer, Björn (2017). Slavic resultatives and their extensions: Integration into the aspect system and the role of telicity. *Slavia*, 86/2–3: 124–168.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2019). *Epistemička modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Luka Nikolić

PAST TENSES IN OLD SERBIAN CHARTERS AND LETTERS FROM THE
12TH TO THE 14TH CENTURIES

SUMMARY

The purpose of this paper is to analyze the use of past tenses in Old Serbian, more precisely, in Old Serbian charters and letters from the 12th to the 14th centuries which constitute a significant part of *Старе српске повеље и писма*, vol. 1, no. 1, a collection of medieval Serbian charters and letters published by Ljubomir Stojanović (1929). Since a diachronic approach is used, it is essential to define concrete changes and even broader developmental paths from Proto-Slavic origins to the Old Serbian system of past tenses. Hence the latter will be compared to the system of past tenses in Old Church Slavonic, which reflects the corresponding state of affairs in Late Proto-Slavic. Meanwhile, the corpus framework and its limiting properties, inherent to any research dealing with historical linguistics, shall need special attention.

KEYWORDS: historical linguistics, historical syntax, Old Serbian, past tense, aspect.

Мср Лука Николић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Република Србија
pureexpressionlessness@gmail.com

Милан Суботић
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Докторске
студије језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК: 81-112
811.163.1'38
DOI 10.19090/ppj.2021.52.67-88

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОСОБИНЕ СЛОВА О ПТИЦАМА ИЗ *ФИСИОЛОГА* У ТРИ СРПСКА ПРЕПИСА (НА ПРИМЕРУ СЛОВА О ОРЛУ И О ЖДРАЛУ)¹

САЖЕТАК

Предмет овог рада је језичко-стилска анализа дела *Фисиолог*, које представља врсту идеолошко-дидактичког списа у облику наративне прозе. Ово дело је било популарно и у српској средњовековној писмености, судећи по великом броју познатих записа. Сваки препис *Фисиолога* састоји се од одређеног броја слова о животињама у која је унета поука. За анализу су одабрана слова о две врсте птице, орлу и ждралу, чије ћемо језичко-стилске особине пратити у три српска преписа која су настала у различито време и на различитим местима српског средњовековног говорног подручја (у Никољачком препису из 15. века – Н 52, у препису из Грујићеве збирке из 17. века – МСПЦ 100, и у препису Народне библиотеке Србије из 16. века – НБС 38. Циљ истраживања је да, након филолошке анализе језика слова о ждралу и орлу у одабрана три преписа, закључимо којим језичким стилем је писано ово језичко дело, као и да утврдимо да ли постоје разлике између преписа у том смислу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Фисиолог*, српскословенски, фонетика, морфологија, синтакса, лексика, Никољачки рукопис бр. 52, рукопис из Грујићеве збирке Музеја Српске православне цркве број 100, рукопис Народне библиотеке Србије Р 38, слово о ждралу, слово о орлу.

¹ Овај рад је настао под менторством проф. др Марине Курешевић, као предиспитна обавеза из предмета Језик и стил средњовековне књижевности, у оквиру Докторских студија језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду.

1. Увод

Зборник *Фисиолог* је средњовековни рукопис који представља врсту идеолошко-дидактичког списка у облику наративно-поучне прозе (Лазивић 2004: 9). Управо због тих особина, Н. И. Толстој (2004: 153) у својој пирамиди жанрова сврстава ово дело у њен доњи део заједно са делима „натуралистичко и филозофско-филолошке литературе”. Зборник *Фисиолог* се може посматрати као нека врста средњовековних басни, јер се састоји од појединих причаца о животињама (и не само животињама већ и о минералима и о биљкама).² Свака причаца (слово о животињама)³ састоји се из три дела: описа животиња, објашњења описа и поуке. У складу са тадашњим учењем, веровало се да животиње поседују и представљају људске особине, а угледањем на животиње људи се могу побољшати. Природа је створена из велике љубави Бога према човеку.

Филолог и историчар Д. Драгојловић, један од наших најбољих познавалаца рецепције овог средњовековног текста у српској језичкој средини, наводи различите хипотезе о пореклу овог дела: староегипатску, сиријску, индијску, јеврејску хеленску (Драгојловић 1976: 345). Према речима овог научника, „ретко која књига је у светској књижевности прибавила себи тако истакнуто место и тако снажно утицала на разне области књижевности и уметности као *Фисиолог*”. Будући да је *Фисиолог* доспео међу Словене преко грчких превода, за нас је најрелевантнија грчка текстуална традиција.

² О каноничности *Фисиолога* се још увек расправља. Његово стално присуство у уметности средњег века неоспоран је доказ да је то дело за које се знало и веровало у његову тачност. Није позната ниједна расправа о забрани овог дела, која би нам показала да ово дело није било канонично (Лазивић 2004: 17–18). Мислимо да је то посредан доказ о каноничности овог дела.

³ Према мишљењу Ј. Мандић (2013: 7), постоји 48 различитих слова *Фисиолога*, према А. Стојковој (1997: 243–249) *Фисиолог* има два слова више, а према Н. Идризовићу (2010: 87–92) *Фисиолог* је садржао чак 60 слова. Размислимо о ставама настају услед тога што већина изучавалаца посматра само слова о животињама, а слова о биљкама, минералима и хибридном бићима искључују из својих изучавања. Изузетак је студија Д. Драгојловића посвећена овом делу (1968), али је она слабо доступна савременом изучаваоцу.

Италијански класични филолог и приређивач *Фисиолога* на грчком језику, Ф. Сбордине (Francesco Sbordone), први је поделио грчке текстове овог текста на три редакције, а сваку редакцију поделио на класе и поткласе. Прва, најстарија, редакција овог текста, позната и као александријска, настала је одмах после јеванђеља, односно у II веку нове ере. Друга, византијска редакција, позната и као Псеудо-Еустахијева, настала је у X веку током поновног процвата РOMEЈСКОГ царства. Трећа редакција, позната и као Псеудо-Василијева, настала је током XII века нове ере, а названа је тако јер се у тексту стално позивају на Светог Василија Великог (као једног од могућих аутора).⁴ За историју словенских верзија текста најзначајнија је Псеудо-Василијева редакција, јер је она послужила као предлог за преводе на словенски језик (Драгојловић 1968: 13–14).

Д. Драгојловић (Исто: 49–50), пратећи поделу Ф. Сбордине, упоредио је познате српске преписе са грчким текстом, а потом их поделио на редакције. Занимљиво је то што је установио да за поједине ‘причте о животињама’ не постоји грчки предлог.⁵ Д. Драгојловић је идентификовао девет преписа *Фисиолога* као српске у богатом рукописном наслеђу овог дела, што само показује интересовање наших људи средњег века за књигу (Драгојловић 1976: 345). Сви сачувани старосрпски преписи *Фисиолога* разврстани су у три редакције.⁶ Прва редакција је најближа грчком изворнику, док у каснијим преписима расте број иновација (стилских, семантичких и др.). Тако се у трећој редакцији, која је најкраћа, налазе описи животиња испрличани са најмање предикативних јединица, али истовремено

⁴ Одлика Псеудо-Василијевој редакцији представља губитак библијских навода из увода приче, њихово скраћивање и приписивање особине једне животиње другој (Драгојловић 1968: 49–50).

⁵ Сличан закључак је донео и Ђ. Трифуновић у поговору свог издања *Фисиолога*: „Из обимнијег дела прве верзије (издања А. Александрова). Прво слова која имају наслов као у првој верзији. И друго – слова која представљају особеност самог преписа из /манастира/ Светог Пантелејмона и не налазе се у другим преписима”, односно то су „верзије о познатим животињама *Фисиолога*”, али се издваја прича о зецу која не представља животињу познату другим преписима *Фисиолога* (Трифунувић 1973: 29, 30). Други примери су приписивање слону и зубру приче о животињи запетљаних рогова, а они једноставно представљају превод назива непознате животиње (антилопа) називом познате (зуб, слон /познат!/).

⁶ Један од ових преписа данас се сматра несталим. То је рукопис 746 из 1628. године, из манастира Пакра (Богдановић 1973: 218).

задржавајући све битне епизоде приче. Постоји и четврта редакција у којој се налазе слова која представљају мешавину друге и треће редакције.

2. Корпус, циљ и теоријско-методолошки оквири истраживања

За корпус овог истраживања одабрана су слова о ждралу и орлу пошто те птице имају позитивну симболику, те се слова јављају у свим преписима (њихова је поука намењена монасима, односно владару/поданицима). Наша намера је била да слова о одабраним птицама анализирамо на основу три редакције. Ипак, у одабраним преписима (в. касније) изостаје прва редакција, јер се описи ждрала и орла јављају у две редакције: два преписа припадају другој редакцији, а један трећој. Анализу смо спровели на издањима одабраних текстова које је сакупила и електронски издала Ана Стојкова.⁷ У прилогу овог рада преносимо издање одабраних слова према овом извору. Одабрани преписи потичу са различитих територија српског средњовековног говорног подручја, те репрезентују различите писарске традиције.

Један од преписа *Фисиолога* налази се у рукописном зборнику слова, поука и апокрифа манастира Никољац бр. 52, дакле, потиче са простора данашње Црне Горе. Настао је крајем XV века (Станковић 1994: 221–300). Припада другој редакцији текста. Данас се, према речима А. Стојкове, налази у књижном фонду Народне библиотеке Србије. Означимо га у раду са Н 52.

Препис *Фисиолога* бр. 38, из рукописног зборника апокрифа и других састава Народне библиотеке Србије, састављен је у XVI веку, негде на простору западне Босне (Штављанин Ђорђевић и др. 1986: 74–76). Припада трећој редакцији текста. Означимо га у раду са НБС 38.

Препис *Фисиолога* из Рукописа Грујићеве збирке у Музеју Српске православне цркве припада зборнику различитог састава, који потиче из 1628. године (Богдановић 1973: 39). Заједно са Никољачким преписом припада другој редакцији текста. Означимо га у раду са МСПЦ 100.

Свако се читано дело у средњем веку умножавало преписивањем. Приликом преписивања дела која су жанровски припадала доњем делу Толстојеве пирамиде, преписивач је имао већу слободу: преузимао је делове

⁷ В. Ана Стојкова <<https://physiologus.proab.info/>>.

који су му се допадали (или које је разумео), скраћивао је текст или га проширивао, а понекад чак и мењао поједине делове. Имајући на уму диглосију и функционалну раслојеност српског средњовековног књижевног језика,⁸ за циљ истраживања смо поставили да, након филолошке анализе слова о ждралу и о орлу у одабрана три преписа, закључимо којим је језичким стилем писано ово дело, као и да утврдимо да ли постоје разлике међу преписивачима у том смислу.

Током филолошке анализе праћени су норма књижевног језика и одступања од ње на свим језичким нивоима. Учесталији наноси из народног језика на фонетском и морфолошком нивоу очекивани су у текстовима из доњег дела Толстојеве пирамиде, што је упућивало на снижену норму српскословенског језика, док се нижи стил књижевног језика на синтаксичком и лексичком плану испољавао у одабиру оних средстава која постоје у вернакулару, тј. народном говору (Грковић-Мејдор 2007: 433–445; Курешевић 2015).

3. Филолошка анализа

3.1. Филолошка анализа слова о ждралу у три преписа

Преписи о ждралу доносе причу која је позната од античких времена (забележена је још код Плинија Старијег). Наиме, ждралови се скупљају ноћу пред спавање, а један ждрал се одабира за стражара. Он узима камен у једну ногу, а на другој стоји. Када задрема, камен му испада, тако пробуди друге ждралове и јато поставља новог стражара. У слову се наглашава бучност ових птица у лету, а камен се у поуци разрешава као црква.

3.1.1. Фонетско-фонолошки ниво

Српскословенски језик је до почетка XV века под утицајем вернакулара претрпео многе промене на гласовном плану: изједначавање полугласника и њихову каснију вокализацију, губљење назала и њихову рефлексацију у гласове /y/ и /e/, губљење дистинкције по палаталности вокалног *p* и *l*, рефлексацију јерија у /i/, рефлексацију гласа јат. Са друге стране, задржао је неке особине као одлике књишког начина изговора: *шт* и *жд*, као рефлексе

⁸ О овим темама в. Грковић-Мејдор 2007: 433–445; Курешевић 2015: 64–82.

прасловенских **t'* и **d'*, префиксе *въз-/въс-*, предлог *въ* и сл. (Јерковић 1984: 55–67). Све промене које су се у говору извршиле пре појаве првих споменика пратила је промена и у правопису. Касније промене су се дешавале само у говору, а поштовање етимолошког правописа зависило је од степена писаревог познавања језичке норме. Стога се у овом делу рада прате само оне црте на основу којих се може закључити о степену чистоте српскословенског језика.

- а) Тврдо *и* се појављује до краја XIII века на целом штокавском терену, изједначило се са палаталним, мада се јери по норми књижевног језика и даље писало на својим етимолошким позицијама (Јерковић 1984: 56–57). То слово се у преписима слова о ждралу три пута појављује на местима где би по етимологији требало да стоји слово *и*: *събѣрают ѿ* (Н 52), *събѣрајуции ѿ* (МСПЦ 100) и *въздымаеть* (МСПЦ 100), а у једном примеру на месту етимолошког слова јери срећемо написано и *из ногн* (Н 52). Из овог закључујемо да се ни у једном препису не поштује етимолошки правопис када је реч о писању слова јери.
- б) Иако се глас јат од почетка XIV века у књижевном језику изговара као */e/* (Јерковић 1984: 57), средњовековни узус захтевао је писање овог слова на својим етимолошким позицијама. У нашим примерима у оквиру слова о ждралу затичемо примере са словом јат на етимолошком месту: *ѿѣѣ, стрѣѣци, къ нозѣ* (Н 52), *на нозѣ* (МСПЦ 100), као и оне у којима се на месту етимолошког *e* налази слово јат: *стрѣгоут ѿ* (Н 52), *стрѣжет* (НБС 38).
- в) Иако се полугласник до краја XIV века вокализовао, тј. рефлектовао у */a/* на већини штокавског терена (Јерковић 1984: 56), слова танко и дебело јер у нашим преписима се још увек пишу релативно доследно са њиховим мешањем. Следећи примери илуструју обележавање полугласника на својим етимолошким позицијама: *въздымь, въздымаеть, въскричнть* (Н 52); *въ, въсоветь, къ, въздымь* (НБС 38) *събѣдет, въздымаеть, въ, възпѣеть, възвнѣ* (МСПЦ 100). Веома често се изостављао и то онда када није имао гласовну вредност: *стражннк, калнк* (НБС 38); *жерак* (МСПЦ 100). Ни у једном препису није забележен рефлекс */a/* на месту некадашњег полугласника.

- в) Примери сугласничке групе *шт* и групе *жд* увек стоје на месту прасловенских гласова *t' и d': ношню стрѣшти (Н 52), вець (НБС 38) събраюци (МСПЦ 100).
- г) У преписима одабраних слова о ждралу нема примера речи са вокалним *л*, док се код вокалног *р* не очекује никаква промена.

3.1.2. Морфолошки ниво

У оквиру морфолошке анализе скренућемо пажњу на поштовање, односно непоштовање норме прво код именских, а потом код глаголских речи.

- а) У сва три преписа слова о ждралу углавном затичемо именске речи употребљене у облику књижевног језика, на пример: кь њнон носѣ (Л. јд.), ношню (Л. јд.) (Н 52); о жераве (Л. јд.), к ветерѣ (Д. јд.) (НБС 38); на њснон носѣ (Л. јд.), вьси друзи (Н. мн) (МСПЦ 100).

Само у једном примеру затичемо продор вернакуларног наставка и то у предлошко-падежној конструкцији: на њнон нозн (Л. јд.) (Н 52). Необичан је облик Г. јд. у препису МСПЦ 100: испадне камень ѿ носѣ его.

- б) И у глаголском систему у преписима о ждралу забележили смо поштовање норме књижевног језика: Уп. примере глагола трећег лица презента у сва три преписа: събрают, боудеть, стрегоут, възьмаеть, држитъ, стонть, задрѣмать, испаднеть, вьскринть, пробоудет се, стрегоут се, понде (Н 52); ѣ, събрают се, двнгнет, стонт, задрѣмляеть, испадеть, възоветь, пондетъ, стрѣжетъ (НБС 38); сподстеть, строжет, възьмаеть, држитъ, задрѣмляеть, испадне, пробоудет се, ѿстрегѣть се (МСПЦ 100). И облици активних партиципа употребљени су по норми књижевног језика: възвнгъ (Н 52), възьмь (НБС 38) възвнгъ, събрашии, възвнгъ (МСПЦ 100).

3.1.3. Синтаксички ниво

На овом нивоу анализе пратили смо средства за исказивање хипотаксе, хипотактичке везнике, као и начин повезивања семантички повезаних реченица.

У слову о ждралу рукописа Н 52 затичемо реченице које су међусобно повезане везником *и*, чак и када је нека од њих формално уведена хипотактичким везником (ѣга боудет нѣ спати ношю и чинет себѣ стражоу). Из овога закључујемо да је хијерархијски поредак предикативних јединица у

овом тексту у великој мери поређан према моделима говорног језика. Завистан временски однос формализован је једанпут помоћу герундски употребљеног партиципа (и възвиг држитъ), а једном помоћу временски неспецификованог временског везника (да ега задрѣмлтъ. испаднѣтъ емѣ камен из ногн). Такође, завистан намерни однос је у једном примеру формализован зависном реченицом уведеном везником да (чинѣт себѣ стражоу да стрегоут се), а једном уз глагол кретања, инфинитивом (пакн дроугн понде стрѣши н.). Описана средства су заједничка књижевном и говорном језику.

Сличну ситуацију затичемо и у рукопису НБС 38. Поред полисиндетона, у овом препису смо забележили и још неке примере формализовања зависног реченичног садржаја, који сведоче о утицају говорног језика на синтаксичку организацију овог текста. Као прво, то је употреба везника/партикуле и између активног партиципа претерита и личног глаголског облика (възъмь каинкѣ въ ногуу њ двнгнет ю), а као друго, то је употреба корелатива приликом творбе реченичног комплекса са временском клаузом (ега задрѣмлтъ испадѣтъ емѣ каинк н ѡнѣ възобѣтъ. тога ннѣ пондѣтъ н стрѣжѣтъ).

Иако се и у рукопису МСПЦ 100 могу препознати говорни модели на нивоу организације нарације, у препису затичемо и средства која су књишка. То су употреба апсолутног датива (събирающнн се)⁹ и постпозиција атрибута у односу на именицу (гласѡ веліем).

У препису МСПЦ 100, у реченици събирающнн се къ верѣ ега нмѣ спати поред апсолутног датива употребљена је још једна књишка нефинитна конструкција којом се исказивало субординирано значење – конструкција датив + инфинитив. Значење временске реченице је сигнализировано употребом везника егда.

3.1.4. Лексички ниво

На овом језичком нивоу пратили смо избор лексема за означавање истог појма у три преписа. Тако, на пример, на месту келеглана птнца из преписа Н 52,

⁹ Облик събиращнн је облик партиципа у дативу множине, који је део конструкције апсолутног датива у значењу временске реченице ('док се сакупљају'). Апсолутни датив јесте једна од главних одлика по којем се књижевни језик разликује од народног говора. Ову конструкцију срећемо само у овом примеру, док се у другим преписима (къ верѣ събирают се Н 52; събирают се к вѣтерѣ НБС 38) јавља у предложно-падежној конструкцији са глаголом у презенту.

у друга два преписа стоји многогласна веџь (НБС 38) или многогласна птица (МСПЦ 100). Сложенице, поготово оне с облицима придева много- и благо- у свом првом делу, одлике су књижевног језика (Грковић-Мејдор 2007: 384–386). Уместо речи каменъ из преписа Н 52 и преписа МСПЦ 100, у препису НБС 38 је употребљена реч кадинкъ. Слично је и међу глаголским лексемама – уместо глагола въкринитъ из преписа Н 52, у препису НБС 38 употребљен је глагол възоветь, а у препису МСПЦ 100 възыпѣтъ. У недостатку историјског речника српског језика, веома је тешко одредити да ли су разлике међу овим речима стилске или дијатопијске природе.

Све тешкоће овакве анализе покушаћемо да илуструјемо на примерима употребе речи жѣравъ и веџь. Како бисмо боље појаснили значај лексичке семантике у одређивању стила језика наведених преписа *Фисиолога*, за поједине речи смо морали да проверимо њихово значење позивајући се на њихову етимологију.

а) *Птица ждрал*

За сам назив птице у сва три преписа се употребљава назив жѣравъ, што означава пепељасту птицу, односно врсту сиви ждрал.¹⁰ То је прасловенска реч и њена се етимологија може повезати с индоевропским кореном **gerh-* ономатопејског порекла који значи ‘плакати промукло, грактати’, док се њен облик са формантом -ав, може схватити као придев који истовремено означава нешто пламтеће, гореће, или као именица која означава птицу (Фасмер 1986: 67–68). Можда је због своје обличке сличности с именицом *жар* (ие. **gēr-*) ова птица у народном веровању имала одређену соларну симболику.¹¹ У српским народним говорима (РСГВ/3: 43) именица *жерав*

¹⁰ Сиви ждрал има светло, сиво перје, са тамнијим сивим крилима, црвено перје на врху главе и ћубу од две-три танке, дуге перушке. Воле да се окупају у јатима и најбоље их описује руски глагол кричать ‘оглашавати се криком, крештати’ (Рађајски 2004: 96; Милорадов 2016: 430; Pliny 1885/10: 30). Птица сиви ждрал *Grus* има више назива: жерав, зорав (зорав < жерав, или зорав < зора), злогодина (Милорадов 2016: 75).

¹¹ „Ждрал се поштује као весник пролећа и добра. Поље на које падну ждралови, добро ће родити. Ждралови својим летом предсказују каква ће бити година. Кад рано дођу, најављују рану зиму. Ако високо лете, биће слаб род; ако лете ниско, година ће

може да означава и коња беле длаке са црним или мрким пегама, али и птицу ждрал.¹² По својим морфолошким особинама, ова реч би се данас могла схватити као придев у значењу ‘прљаво, алкаво, гараво, чађаво’, али, како то напомиње и Ј. Грковић-Мејдор (2007: 375), не смемо у време када је реч настала семантички пројектовати данашње значење те речи. Реч *жѣракъ*, будући прасловенског порекла и присутна у свим словенским језицима, у време настанка ових преписа није била књишког карактера. Њен гласовни облик *ждрал* је каснијег настанка.

б) *Веште животиње*

Именицом *вѣць* у анализираним текстовима упућује се на птице. Значење ове именице се тумачи као ‘предмет, ствар’, што може да се односи и на животиње као створења, јер су и она вештином направљена (у теолошком смислу). Та именица се, према Фасмеру (1986/1: 309), изводи из облика **vĕd-ŕio-*, чиме је он доводи у везу са кореном глагола *вѣдати* ‘знати на основу чула вида’ (Грковић-Мејдор 2007: 311). Именички облик речи *вѣць* означава ‘предмет, ствар’, а придевски облик *вѣцни* (и изведенице овог придева) углавном означава неки облик прозорљивости, тј. способност човека да види оно што је другим људима непознато или невидљиво. Према Трубачову, именица *вѣць* је примарног порекла, а придев *вѣцни* је секундарног порекла, иако Трубачов објашњава изведенице на основу придева.¹³

Контекст у којем се ова реч у *Фисиологу* користи упућује на још једну стилску нијансу ове речи. Она се употребљава у синтагмама *ходаѣта вѣць*,

добро родити. По народном веровању, ждрал је изгледа био симбол снаге и јунаштва (Кулишић 1970: 131). Такође, постоји веровање да ће ждрал потпалити кућу оном ко му пре тога нашкоди (Гура 2005: 449).

¹² Светлосивог перја, са тамније сивим крилима птице, ждрал је сигурно на говорнике утицао да препознају изглед коња и речи *жерав* доделе ново значење. У дијалектима је ова реч основа многим изведеницама (РСГВ/3: 33), својим изгледом је утицала да постоји веома широко семантичко поље значења.

¹³ М. Фасмер и О. Н. Трубачов (Фасмер 1986/1: 309) наводе и дијахронијско и синхронијско порекло овог придева. Синхронијско порекло овог придева изводи од руског глагола *вѣдат* (*вѣдат* > *вѣсть* > *вѣць* > *вѣцни*), а на основу тога закључујемо да је придев секундарног порекла и пружа нам објашњење како се група *жд* изгубила у основи ове речи.

летећа већ и многолгасна већ. У свим тим синтагмама присутан је и религијски занос којим писар исказује дивљење према другим створењима која ходају, лете и оглашавају се, па је то и могуће објашњење због чега писар користи именицу већ, која поред уобичајеног значења које јој се придаје у речницима ‘ствар, предмет’, може да има и значење ‘биће, створење’. У том свом проширеном, метафоричном, значењу можемо видети стилску црту, особину вишег стила изражавања.

3.1.5. Закључак филолошке анализе преписа слова о ждралу

На основу филолошке анализе слова о ждралу у одабрана три преписа можемо рећи да у сва три преписа долази до огрешења норме о етимолошки правопис, да се морфолошка норма поштује, да се на синтаксичком и лексичком нивоу користе слична језичка средства за изражавање истих значења мада међу њима постоје извесне стилске разлике. Морамо истаћи да је препис МСПЦ 100 писан вишим стилем на шта указују језичка средства попут апсолутног датива и постпозиција атрибута унутар именичке синтагме.

3.2. Филолошка анализа слова о орлу у три преписа

Текстови о орлу доносе другачију причу. Орао остари и ослаби, изгуби перје. Тада лети на исток како би се окупао у рајском језеру, седи на камену и гледа у сунце, па му тада израсте ново перје и орао буде поново млад. У поуци се камен објашњава као црква, а старост као грех. Орао је веома јак симбол у средњем веку и потребно је појаснити како је мотив подмлађивања повезан са симболом орла.¹⁴

3.2.1. Фонетско-фонолошки ниво

¹⁴ Навешћемо само неке примере који су средњовековном писару сигурно били познати, а читаоцу ће помоћи да разуме. На основу стиха „Подмладиће те твоја добра дела као у орла перје” (Пс. 150, 5), развија се прича, па је овај стих схваћен буквално и симболички. У уметности је представљен као хорос, на застави династије Палелолог, али и приказ на одежди (са двоглавим орловима) владара на фрескама. Писар се морао упознати с овим примерима и никако није могао заборавити да је орао цар свих птица.

Све промене које су се у говору извршиле пре појаве првих споменика пратила је и промена у правопису. Касније промене су се дешавале само у говору, а поштовање етимолошког правописа зависило је од степена писаревог познавања језичке норме.

- а) Слово јери се јавља у својим етимолошким позицијама у следећим примерима: пакы (Н 52), высотѣ (МСПЦ 100). Чешће се уместо њега среће слово *и*: внсотоу (Н 52), внсотѣ (НБС 38), охнравѣть, хнра; (МСПЦ 100). Појављују се и примери у којима на месту етимолошког стоји слово јери: без печалы (МСПЦ 100), трншы (НБС 38). Закључујемо да писари повремено мешају слово јери и слово *и*, јер се тврдо /и/ потпуно изгубило из говора, али се још увек слово јери обележава на етимолошким и морфолошким позицијама.
- а) Слово јат се јавља у својим етимолошким позицијама: лѣтающнѣ (Н 52), лѣ. лѣтъ (Н 52), сѣднтѣ (Н 52, НБС 38, МСПЦ 100), породнѣ (Н 52), ѡбрѣтаеть (Н 52); лѣ. (НБС 38), свѣтъ (НБС 38), добръ (МСПЦ 100), себѣ (МСПЦ 100), породнѣ блатѣ¹⁵ (МСПЦ 100), наа кротѣ каменн (МСПЦ 100). Такође, забележили смо примере у којима је на месту етимолошког јат забележен његов рефлекс, слово *е*: вѣѣ вѣщѣмѣ, (вѣ) блатѣ (Н 52), летающнѣ (НБС 38), летащнѣ вѣщѣ вѣсьмѣ, (МСПЦ 100).
- б) Јерови се јављају на етимолошким позицијама: ѡрѣ (НБС 38), вѣстокѣ, вѣ (НБС 38), вѣсьмѣ, сѣстарѣвѣ, не вѣздоже, вѣса, вѣ, вѣзрастѣтъ (МСПЦ 100). Понекад се у етимолошким позицијама полугласници у слабом положају не обележавају словима у писању *всѣ* (Н 52), *всѣм* (НБС 38), а чешће се обележавају помоћу пајерка: за ѡрѣла, ѡрѣль, вѣсьмѣ пѣтнцалн (НБС 38), сѣстарѣвѣсе (МСПЦ 100).

У једном случају, у препису МСПЦ 100, међутим, запажа се одступање од етимолошког правописа. Именица *ѡрѣль* се јавља с обележеном

¹⁵ У препису Н 52 се јавља пример породимѣ блато, пример партиципа у придевској функцији. Значење овог партиципа је појашњено у једном житију: „у рај доспевши, породи, што ће рећи обнови” (СЗН 1986: 54). Другим речима, то је обновљиво блато, односно блато обнављања. Други назив, *ђерусијско блато* (Герусије блато), пореклом је из једног апокрифа (Јовановић 2005: 79, 96; Лазић 2004: 48).

вокализацијом полугласника у самогласник /e/, што упућује на македонску, односно бугарску провенијенцију предлошка.¹⁶

У преписима слова о орлу забележено стање генерално говори о у прилог чувању књижевнојезичке норме. Једино су у најмлађем препису (МСПЦ 100) забележене и вернакуларне црте.

- в) На месту прасловенских гласова *t' и *d' стоји група *шт* или *жд*: летеца вѣшь, вѣщѣмь лѣтающнмь, (Н 52) вѣщѣм лѣтающнмь, трицы, раѣнѣгаѣт, помлаѣгаѣт се (НБС 38); летеѣщѣи вѣщѣѣ (МСПЦ 100).
- г) У слову о орлу забележили смо вокално *л* у више примера исте речи: слнцѣ (Н 52); слнцн (НБС 38); слнцѣ, слнца, (МСПЦ 100), што се сматра књишком цртом будући да се у народном језику рефлектовало у /y/.

3.2.2. Морфолошки ниво

У оквиру морфолошке анализе скренућемо пажњу на поштовање норме прво код именских речи, а потом код глаголских речи. Посматраћемо само оне категорије у којима се очекују могућа одступања од књижевне норме.

- а) У сва три преписа слова о орлу углавном затичемо именске речи употребљене у облику књижевног језика, на пример: црѣ є вѣѣ (Д. мн) ѡчи ємоѣ (Д. јд) вѣа (Н. јд), вѣ породнѣѣ блатѣ (Л.јд) (Н 52); на каменн (Л. јд), за ѡрла (А. јд.) вѣщѣм лѣтающнмь (Д. мн.), на слнцн (Л. јд.), ѡ него (Г. јд.) вѣ нвнѣю вѣсотѣ (А. јд.), вѣ породнѣѣ блатѣ (Л. јд.) (МСПЦ 100).
- б) И у глаголском систему у преписима слова о орлу забележили смо поштовање норме књижевног језика. Наводимо примере трећег лица презента јединине у сва три преписа: ꙗ (Н 52; НБС 38; МСПЦ 100), жнѣ,

¹⁶ За разлику од српског језика у ком су се изједначила два полугласника и дала исти рефлекс, прво неутрални полугласник, а потом вокал /a/ (*дѣн, сѣн > дан, сан*), у бугарском и македонском језику је такво једначење углавном изостало (мак. дѣн, сѣн>ден, сон; буг. дѣн, сѣн>ден, сѣн) (Уп. Ивић 1998: 22), односно: „Низ црта са другом ортографско-језичком подлогом указују да је предлошак овог рукописа био са македонског подручја - предлог за место -о у локативу јединине, такође се може везати за македонске говоре (слово за вр`ль).“ О томе више видети у: Штављанин Ђорђевић и др. 1986: 74–75.

залнвают, възможець, храннтн, завншт се, паеть, сѣднтъ, спаёт се, окоуплаёт се, пондѣ, сѣднтъ, порастаеть, воудет, оберѣтаеть (Н 52); жнветъ се, състараёт, завнет, походнтъ, коуплет` се, раѣнгаёт се, помлаѣаёт се (НБС 38); жнветъ, охривѣеть се, залнвают се, възможе, падет, спаднет, възпѣеть, окѣплет се, разгре, очнстет се, възрастѣть, воудеть (МСПЦ 100). Облицы партиципа су забележени према норми књижевног језика: летеца, летеющнць (Н 52), летающій (НБС 38), летецій, състарѣв` (МСПЦ 100).

3.2.3. Синтаксички ниво

И у оквиру синтаксичке анализе одабраних преписа о орлу пратили смо начине исказивања субординираног значења, начин повезивања семантички повезаних реченица, као и употребу хипотактичких везника.

У оквиру слова о орлу у препису Н 52, слично као и у слову о ждралу, нема компликованих синтаксичких конструкција. Једино књишко средство је атрибуцки употребљен активни партицип презента: н црь є всѣ вѣщемь лѣтающнць. У овом слову затичемо кратке независне реченице међусобно веома често повезане везником и: н завншт се въ висотоу нвоую. н паеть на тврди каменн. н сѣднтъ на каменн .н. дни. Срећемо и низ предиката без везника између: ега състарѣет се охриваеть. залнвают се очн емоу. не възможець храннтн себе, при чему је први уведен семантички неспецификованим везником егда. Сви предикати су исказани личним глаголским облицима.

У слову о орлу из преписа НБС 38 затичемо сличну синтаксичку организацију: преовлађују предикатске јединице у међусобно независном односу. То је текст који се састоји од најмање предиката, али успева да пренесе све битне догађаје. Употреба активног партиципа презента у функцији атрибута у конструкцији *орль є црь всем вѣщемь летающнць* може бити условљена предлошком, али и устаљеношћу те фразе у целом тексту. Једанпут на почетку реченице затичемо везнички спој *да егда*, при чему *да* ту има функцију емфатичке партикуле или конектива.¹⁷

И у препису МСПЦ 100 затичемо реченице међусобно повезане везником и, а такав низ независних реченица (полисиндетон) карактеристичан је за говорни језик. Вернакуларну црту представља и употреба корелатива

¹⁷ Слично запажање износи и М. Курешевић (2014: 212) у вези с условним реченицама у Српској Александриди.

(егда~тогда) приликом творбе реченичног комплекса са временском клаузом: *егда се разгре ѿ солнца тога и очи его очистет се*. Изостанак књишких конструкција, а присутност полисиндетске композиције, као и употреба корелатива јесу одлике српскословенског језика нижег стила изражавања.

Све наведене карактеристике указују на то да је текст писан нижим стилем књижевног језика, како би дело било разумљиво читаоцу, и како би успело да пренесе поуку.

3.2.4. Лексички ниво

На овом језичком нивоу пратили смо избор лексичких средстава у три преписа, који служе за означавање истог појма.

Тако је, на пример, синтагма *вещьм летающим* употребљена у преписима Н 52 и МСПЦ 100, при чему у другом препису атрибут није у постпозицији, док се унутар те синтагме у НБС 38 именички појам не исказује семантички непрецизираном именицом *вещь*, већ и конкретном именицом, и гласи *птицади летающий*, што је својеврстан плеоназам, а то утиче на снижавање стила. Такође, реченица *и коудет яко мла из два преписа* (Н 52; МСПЦ 100), у препису НБС 38 исказана је глаголом *поплажлет се*.

Именица *хыра* ‘бол, болност’ може се извести од глагола *охыравети* ‘оболети, бити болан’, али је посведочен облик глагола без префикса. Ова именица је присутна у језичком фонду Источних Словена и Западних Словена, али не на српском језичком подручју. То би указивало на то да је ова именица рана књишка позајмљеница из руског језика, доспела у српске преписе вероватно посредством текстуалних предлогака, или касно забележени русизам црквенословенског језика. У сваком случају, ова реч представља књишку црту, јер није потврђена на јужнословенском ареалу (Дьяченко 1993: 798–799).

Глагол *заликают*, употребљен само у препису МСПЦ 100, поетски описује слепило као последицу старости орла, што носи посебан стилски ефект.

Поред тога, израз *наа кротѣ каменн* појављује се само у препису МСПЦ 100 у слову о орлу и могао би да има следећа значења: ‘на сакривеном камену’, ‘на кртичијем камену’, ‘на крутом камену’, ‘на кратком камену’ или ‘на кротком камену’. На сваку претпоставку нас је навела гласовна сличност непознате речи *кротѣ* са наведеним придевима.

На прво значење упућује могућност да се у речи *крѳѳ* крије глагол **kryti* у значењу ‘крити, сакривати’ (ЭССЯ/13: 57–59). Међутим, контекст не подржава овакво тумачење, јер се из преписа сазнаје да орао слеће на хрпу каменова „насупротив Сунцу“, који стога нису били сакривени.

Семантички непрозирна реч може да се доведе и у везу с именицом (**krъtъ* > *крот* ‘кртица’). Међутим, у том случају вокализам карактеристичан за руски језик не може да се објасни.

На значење ‘на крутом камену’ као могуће указивала би текстолошка анализа будући да се у препису Н 52 на истом месту употребљава израз на тврди камени. Ипак, такав фонетски развој речи која је првобитно имала назал задњег реда у свом корену (*крѳѳ*) не бисмо могли објаснити, осим грешком преписивача.

Претпоставка да се ради о ‘на кратком камену’ такође је могуће само ако сматрамо да је писар направио словну омашку. Но, како се реч у истом фонетском и морфолошком облику појављује само у овом препису (од три прегледана), искључили смо могућност грешке.

На исправност израза ‘на кратком камену’ указивало би то што се у истом значењу појављује та реч у другим преписима исте редакције (па чак у истом изразу), а то њено значење могло би бити подржано у једном антонимном пару речи из барокног периода „љутица и крота“, забележеног у списима Гаврила Стефановића Венцловића (Павић 1970: 292). Из свега закључујемо да је у питању реч која је потекла из вернакуларног лексичког регистра.

3.2.5. Закључак филолошке анализе слова о орлу

Уводна реченица сва три слова о орлу указује на намеру писара да своју поуку искаже књижевним језиком, па бира таква језичка средства: атрибуцки употребљен активни партицип презента и постпозицију атрибута у именичкој синтагми. Међутим, филолошка анализа слова о орлу на синтаксичком нивоу показује супротно: слова су писана једноставним реченицама са предикатима у личном глаголском облику у саставном односу. Преписи се међусобно, на синтаксичком нивоу посматрано, не разликују по стилу, већ по броју предиката. Најкраће је у том смислу слово о орлу у препису НБС 38. Филолошка анализа на лексичком нивоу открива неке лексичке разлике међу преписима. У препису НБС 38 стилски обојене речи су замењене неутралним. Са друге стране, филолошка анализа на

фонетско-фонолошком плану показује честа огрешења о етимолошки правопис, док се књижевнोजезичка норма на морфолошком плану поштује.

Можемо закључити да су сва три преписа писана нижим стилем српскословенског језика. Ако бисмо преписе о орлу морали да поређамо према чистоти српскословенског језика у њима, онда бисмо за препис МСПЦ 100, иако најмлађи, рекли да је писан највишим стилем, а за препис НБС 38 да је писан најнижим стилем.

4. Закључак

За циљ истраживања, да подсетимо, поставили смо да након филолошке анализе слова о ждралу и орлу у одабрана три преписа закључимо којим је језичким стилем писано ово дело, као и да утврдимо да ли, у том смислу, постоје разлике међу преписима или међу словима. Закључке филолошке анализе покушаћемо да поткрепимо и размишљањима о томе којем жанру ово дело припада.

Фисиолог је, као што смо на почетку рада рекли, био средњовековни рукопис који представља врсту идеолошког дидактичког списка у облику наративно-поучне прозе. Н. И. Толстој (2004: 148) *Фисиолог* смешта међу остала дела профаног карактера, тачније, у жанр натуралистичке и филозофско-филолошке литературе, чиме нагласак ставља на то да је у питању дело у коме се тематизује природа. А. Стојкова (1997: 243–249), говорећи о првобитној намени текста, ово дело одређује на другачији начин: „Ово дело је било намењено ранохришћанској проповеди – када је било неопходно новокрштенима да објасне основе нове религије”. Сама чињеница да су православни проповедници користили ово дело у својим проповедима, говори о његовој каноничности због чега у ауторитет овог дела не треба сумњати. Сама чињеница да су приче из овог дела уношене у теолошке расправе, житија и ликовну уметност показује значај овог дела за оно време. На овај начин посматрано, *Фисиолог* би се, по пореклу, пре могао сврстати међу дела конфесионално-поучне литературе и патристике. Од XV века, када се јављају преписи овог дела код Срба, „то више није дело намењено ширењу и утврђивању хришћанства, већ се може рећи да је то дело које подсећа читаоце и слушаоце /.../ на животне врлине и путеве за спасење душе” (Стојкова 1997: 243–249). Тада се ово дело спушта на жанр у који га је сместио Н. И. Толстој у теорији средњовековних жанрова.

Имајући на уму садржину дела као и његову идеолошко-дидактичку намену и ослањајући се на основна сазнања о диглосији и на Толстојеву теорију о хијерархији жанрова у српској и руској писмености, претпоставили смо да ће цео *Фисиолог* бити писан књижевним језиком нижег стила, као и да ће се слова, у зависности од своје садржине и теме, разликовати по језичком стилу. Наиме, слово о орлу је надахнуто стихом из Псалтира и као такво је морало бити писано вишим стилем књижевног језика него слово о ждралу. Исто тако, у слову о орлу смо очекивали виши стил и због соларне симболике коју има у грчком *Фисиологу*.¹⁸ Ипак, у анализираним преписима соларна симболика орла исказана је једино сликом у којој се орао греје испод Сунца.

Но, филолошка анализа спроведена на свим језичким нивоима показала нам је да су одабрана слова у анализираним преписима генерално писана српскословенским језиком нижег стила, те да се елементи вишег стила књижевног језика јављају пре свега у слову о ждралу у препису МСПЦ 100 (партицип као део књишке конструкције апсолутног датива у функцији темпоралног детерминатора, књишка инфинитивна конструкција *егда* + датив + инфинитив у функцији исказивања временске одредбе, придев у постпозицији унутар именичке синтагме, сложенице). Овакво стање ствари могли бисмо објаснити промењеним друштвено-историјским околностима након XV века (распад царства) које су поуци исказаној у слову о ждралу дале већи значај.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије (1973). *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Стиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Гура, Александр Викторович (2005). *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: Бримо – Логос – Александрија.

¹⁸ Наиме, у грчком тексту *Фисиолога* соларна симболика је посебно наглашена: „одлеће у сунчане висине где сагорева крила” (Идризовић 2010: 67–70). Овај одломак објашњава зашто орао лети у висину, тј. у „небеске висине”, у одабраним српским преписима.

- Драгојловић, Драгољуб (1968). *Физиолог у Срба*. Докторска дисертација. Београд: Универзитетска библиотека.
- Драгојловић, Драгољуб (1976). Митска симболика у старој српској књижевности и уметности. *Књижевна историја* VIII/31: 341–353.
- Дьяченко, Григорій (1993). *Полный церковно-славянский словарь*. Москва: Издательский отдел Московского патриархата.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков : праславянский лексический фонд. Вып. 13, (*kroměžirь- *kyžiti)*. Москва: Наука, 1987.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Идризовић, Ненад (2010). Сличности и разлике између *Фисиолога* и *Шестоднева* Светог Василија Великог. *Саборност* IV: 67–82.
- Јерковић, Вера (1984). Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Јужнословенски семинар за стране слависте* 33–34: 55–67.
- Кулишић, Шпиро (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Курешевић, Марина (2014). *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Курешевић, Марина (2015). Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика. У: *Српски језик и његове норме: дијахрони-синхрони аспект* (ур. Ј Грковић-Мејдор и В. Ружић). Нови Сад: Филозофски факултет, 64–82.
- Лазић, Милорад (2004). *Фисиолог у византијској и српској средњовековној књижевности*. У: *Фисиолог / Средњовековни медицински списи: Избор* (ур. Милорад Лазић и Љубомир Котарчић). Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Мандић, Јасмина (2013). *Симболика животиња у средњовековном делу Фисиологу*. Мастерски рад. Универзитет у Крагујевцу: Филолошко-уметнички факултет.
- Милорадов, Дејан (2006). *Орнитолошки речник: имена птица*. Нови Сад: Матица српска.
- Павић, Милорад (1970). *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*. Београд: Нолит.
- СЗН: *Српски записи и натписи*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 1986.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине*. Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2005, св. 3: Ђ–Ј.
- Штављанин Ђорђевић, Љубица, Гроздановић Пајић, Мирослава и Лидија Цернић (1986). *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Станковић, Радомир (1994). Датирање и водени знаци рукописних књига манастира Никољца. *Археографски прилози*. 16: 141–306.

- Стојкова, Ана (1997). Библијска симболика у јужнословенском „Физиологу”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 26: 243–249.
- Толстој, Никита Ильич (2004). *Студије и чланци из историје српског књижевног дела*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Јовановић, Томислав (2005). *Апокрифи старозаветни према српским преписима*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Трифунковић, Ђорђе (1973). *Физиолог: слово о ходећим и летећим створењима*. Пожаревац: Браничево.
- Фасмер, Макс (1986). *Этимологический словарь русского языка*. Том 2. Москва: Прогрес.

*

- Pliny the Elder (1885). *The natural history*. Volume III: books 8—11. London: Taylor and Francis.
- Rašajski, Javor (2004). *Ptice Srbije: sa kartama distribucija / Birds of Serbia: with distribution maps*. Vršac: Triton public.

Прилог

Н 52 (друга редакција)

..... жеравъ є̇ велегана птница. къ верѣ събырают се. ега боудеть нмь спати ноцию и чинеть себѣ стражоу да стрегоут се. и възнимаеть въ единно нозѣ каменн възвигъ дръжнтъ. а на еднн нозѣ стонтъ. да ега задрѣмлянтъ. испаднеть емѣ камен нз ноги. и вьскрѣнтъ велѣемь глаомь. и дроужина его пробудет се. и стрегоут се. и пакн дроугн понде стрещн н.

сло̇ за орль. сорль є̇ летеца вещь. и црь є̇ всѣ̇ вещьмь лѣтающимь. и жнве .р. лѣ. и бес печали жнветъ. ега състарѣет се охнраеть. занвают се очн емоу. не възможеть хранити себе. и зависнт се въ висотоу нвноую. и паеть на тврѣдн каменн. и сѣднтъ на каменн .н. днн и спает вса хнра на каменн. и коупляет се въ породнмѣ блате. и сѣднтъ протнвоу слнцоу. тога се емоу очнцаета очн. и ново періе порастаеть. и боудет јако мла и пакы собрѣтаеть .р. лѣтъ.

НБС 38 (трећа редакција)

сло̇ ѿ жеравъ. жеравъ є̇ многогласна вещь събырают се къ вѣтерѣ и поставляють страже себѣ стражннк и възымь каменк въ ногоу и двнгнуть и стонтъ на едннн носѣ. да ега задрѣмляеть испадеть емѣ каменк и онь възоветь. тога ннъ пондетъ и стрѣжеть.

слово за орль. сорль є̇ вѣсьмь птницамн летающн црь жнветъ едннъ бес печали на свѣтѣ и добро є̇ за .р. лѣ. да егда състарае се. завнет се въ нба и походнтъ на породнмѣ блато на вьстокъ и коуплетъ се трнцы на днъ. и ражнгает се на слнцн. испадаетъ ѿ него хнра старостнаа и помлажает се.

МСПЦ 100 (друга редакција)

сло̇ за жерава како събюдет се и бюдет. жеравъ є̇ многогласна птница. събырающнм се къ вѣрѣ ега нмь спати. и спочстет стражѣ себѣ да строжет н̇. и възнимаеть въ едннн носѣ. и възвигъ дръжнтъ горѣ и на деснон носѣ стоюще. егда задрѣмляеть испадне каменъ ѿ носѣ его и онь възпнеть гласѣ̇ велѣемь. вьсн же дроужн его пробудет се и острегѣтъ се.

слово за орла. сорель црь летецн̇ вещь вѣсьмь. сорель добрѣ є̇ за .р. лѣ. и без печалы жнветъ. състарѣвъ̇ се охнравѣеть и занвают се очн емѣ. и не възможе̇ ловити себѣ. и зависнт се въ нвнью висотѣ. и падет наа кротѣ каменн. и спаднет вьса хнра на каменн и онь окѣплет се въ породнмѣ блатѣ. и сѣднтъ протнвѣ слнцѣ .н. днн. егда се разгрѣ̇ ѿ слнца тога и очн его очнстет се. и пера емѣ възрастѣтъ и боудеть јако млада.

Milan Subotić

LANGUAGE AND STYLE CHARACTERISTICS OF THE STORIES
ABOUT BIRDS FROM THE *PHYSIOLOGUS* IN THE THREE
SERBIAN TRANSCRIPTS (ON THE EXAMPLE OF *THE STORY
ABOUT THE EAGLE AND ABOUT THE CRANE*)

SUMMARY

The main subject of this paper is the medieval piece of work *Physiologus*, a kind of didactic writing, written in the manner of narrative prose. It consists of the stories about animals with a moral at the end. Although it belongs to the profane literature, it has religious connotations as well. This work is translated from Greek. It was very popular among Serbs in the Middle Ages, which can be assumed on the basis of great number of preserved transcripts of this work.

This paper examines the language (at all levels) of two stories, the one about an eagle and other about a crane, in three different transcripts: the Nikoljac manuscript no. 52 (N 52), the National Library of Serbia manuscript no. 53 (NBS 38) and the Museum of Serbian Orthodox Church manuscript no 100 (MSPC 100). The manuscripts differ in time (from the 15th to the 17th century) and place of the origin (east, south and west part of Stokavian).

The main goal of this paper is to find out, on the basis of the philological analysis; in what style these texts were written and whether there are variations in the transcripts in this respect.

KEYWORDS: *Physiologus*. Serbian Church Slavonic, phonetics, morphology, syntax, lexicon, the story about the crane, the story about the eagle.

Милан Суботић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
tallstoryteller@outlook.com

ИМЕНИЧКА ЛЕКSIKA РУКОПИСА УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ *ПРИЧЕ О БОЈУ КОСОВСКОМ*¹

САЖЕТАК

У овом раду се анализира именичка лексика Рукописа Универзитетске библиотеке *Приче о боју косовском*. Рукопис је настао у првој четвртини 18. века, а писан је српским народним језиком, са малобројним наносима из српскословенског језика. Анализа грађе обухватила је анализу порекла лексике, творбenu анализу, семантичку класификацију твореница и анализу парадигматских односа. На послетку смо, коришћењем лексикографских извора, испитивали присуство и позицију анализираних лексема и њихових значења у савременом српском језику. Ово истраживање спроведено је у циљу представљања целокупне слике о именичкој лексици Рукописа као репрезента дела лексике српског језика с почетка 18. века. Такође, циљ рада је и поређење овог дела синхронијске структуре српског језика 18. века са савременим језиком. У прилогу на крају рада дат је речник свих испитиваних лексема, у којем је уз сваку одредницу дата потврда из Рукописа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: лексичка анализа, именичка лексика, српски народни језик, 18. век, Прича о боју косовском, Рукопис Универзитетске библиотеке.

¹ Овај прилог представља уобличену верзију семинарског рада насталог у оквиру активности за предмет Лексиколошко и лексикографско проучавање савременог српског језика, на докторским студијама Језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. Семинарски рад настао је под менторством проф. др Душанке Вујовић.

1. Увод

1.1. Предмет и циљ рада

Предмет овог рада је именичка лексика Рукописа Универзитетске библиотеке *Приче о боју косовском*. Рукопис је настао у првој четвртини 18. века (1715–1725), а писан је српским народним језиком, са ретким наносима из српскословенског језика.

Подстакнути недостатком темељног истраживања српске народне лексике овог периода, овим радом намеравамо да представимо целокупну слику о именичкој лексици Рукописа као репрезенту дела лексике српског језика с почетка 18. века. Имајући у виду то да је својство сваког лексичког система да се непрекидно мења и богати (Грковић-Мејџор 2001: 24), крајњи циљ нам је поређење овог дела синхронијске структуре српског језика 18. века са савременим језиком.

1.2. Грађа и методе рада

Грађа за овај рад ексцерпирана је из речника Рукописа Универзитетске библиотеке *Приче о боју косовском*, у ком су обрађене све лексеме потврђене у Рукопису, како пунозначне тако и непупозначне.² Ексцерпирани су 232 именице са свим потврђеним значењима. Издвојене су све именице сем антропонима и топонима с обзиром на то да за крајњи циљ нашег истраживања њихова анализа не пружа релевантне информације.

У прилогу је дат речник свих анализираних именица (232 именичке речничке одреднице). Овај речник представља део речника који је служио као извор за грађу.

Структура речничког чланка подразумева следеће елементе: 1) одредницу; 2) граматичку информацију (уз морфолошке облике и морфофонолошке алтернације на појединим местима); 3) дефиницију; 4) потврду за свако значење (са подацима о броју странице и реда); 5) вишечлане лексичке јединице и изразе чији један од чланова има статус одреднице (под ознаком изр.).

² Овај речник смо урадили у склопу активности за предмет Историјска семантика и лексикологија, у оквиру докторских студија на Филозофском факултету у Новом Саду. Речник је састављан под менторством проф. др Јасмине Грковић-Мејџор.

Значења су тумачена према контекстима потврђеним у Рукопису. Различита значења полисемичних лексема обележавана су арапским бројкама, а при њиховом навођењу тежило се њиховој хијерархизацији према примарности значења.

Дефиниција подразумева еквивалент из савременог српског језика, као и описну дефиницију или синониме који су дати у загради. Дефиниције су преузимање, уз извесне измене, из следећих речника: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (RJAZU), *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Старословенски речник* (СС), *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика* (Skok 1971–1973), *Rečnik turcizama* (Оташевић 2009) и *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Škaljić 1966).

Анализа грађе обухватила је неколико фаза: 1) анализу порекла лексике; 2) творбenu анализу; 3) семантичку класификацију твореница с циљем утврђивања везе творбених основа и форманата са семантиком твореница; 4) анализу парадигматских односа.

При семантичкој анализи служили смо се значењима наведеним у речнику, а у случајевима када је у раду било потребно бележити различита значења полисемичних лексема, то смо чинили тако што смо уз лексеме писали бројеве под којима су та значења дата у речнику.

На крају смо поредили ексцерпирану именичку лексику са стањем у савременом језику, при чему су коришћени РМС и РСАНУ.

1.3. О *Житију кнеза Лазара (Причи о боју косовском)* и Рукопису Универзитетске библиотеке

Житије кнеза Лазара (познато у науци под називом *Прича о боју косовском*) састављено је крајем 17. или почетком 18. века на југу, у Боки Которској и Црној Гори. Протограф овог дела није сачуван, али је познато 36 рукописних варијанти овог текста, које су настајале од почетка 18. до средине 19. века на широком простору – од Боке Которске и Црне Горе до Москве, Ровига, Будимпеште и Софије (Ређеп 2010: 6).

Једна од 36 познатих варијанти *Приче о боју косовском* јесте управо Рукопис Универзитетске библиотеке,³ који је настао у првој четвртини 18. века (1715–1725). Овај рукопис писан је српским народним језиком, а спорадично се јављају и елементи из српскословенског језика. Језик упућује на јужније крајеве – Црну Гору и Боку Которску (Ређеп 1976: 17).

Прича о боју косовском настала је на основу различитих извора: *Карловачког родослова* (1502), *Житија светог кнеза Лазара* (1393–1398), *Краљевства Словена* (1601) Мавра Орбина, перашке драме *Бој кнеза Лазара*, бугарштица, десетерачких песама и усменог предања (Ређеп 2010: 8).

Ово дело жанровски је специфично. Наиме, иако су рукописи у наслову окарактерисани као житије, ови текстови се умногоме удаљавају од карактеристика средњовековног житија, што је условљено и њиховом наменом да опишу Косовски бој и да укажу на околности пропасти српске средњовековне државе, а не само да опишу живот кнеза Лазара. Стога, ови рукописи по садржини и начину казивања припадају и жанру народног предања (Ређеп 1976: 295).

2. Анализа грађе

2.1. Порекло речи

Све речи из корпуса (232) према критеријуму порекла поделили смо на 1. народну лексику; 2. књишку лексику; 3. лексику страног порекла.

2.1.1. Народна лексика

У ову групу сврстали смо све испитиване лексеме потврђене у Карацић (1852) и RЈAZU, које припадају народном језику и домаћег су порекла. Консултовањем радова Петлеве (1971; 1973) и Скоковог речника (Skok 1971–1973), за велики број ових лексема потврђено је прасловенско порекло, а оне су махом везане за базичну лексику (за човека и његово окружење).⁴

Очекивано, ово је најбројнија група (187), а примере смо разврстали у следећа тематска поља: човек (дѣвнца, дѣжнина); сродство (братъ, сестра); држава,

³ Налази се у Универзитетској библиотеци у Београду под сигнатуром Рс-42.

⁴ У ову групу укључили смо и позајмљенице које су део прасловенског наслеђа, нпр. кнезь (Грковић-Мејџор 2007: 378).

администрација, титуле (царство, кнезъ); животиње (вѣкъ, жаба); делови тела људи и животиња (нога, око); временски појмови (данъ, мѣсець); унутрашњи живот човека (страх, жалость); религија (богъ, вера); природа (поле, река); храна и пиће (внно, брашно); одевање (мѣдвѣднна, одеѣа); објекти и њихови делови (врата, дворъ); војска, ратовање (конникъ, кон).

2.1.2. Књишка лексика

Иако је рукопис писан народним језиком, потврђена је и малобројна књишка лексика (11), која представља нанос из српскословенског језика. Под књишком лексиком подразумевали смо:

- 1) лексеме у којима је забележена српскословенска рефлексација гласова (Mladenović 1973: 40; Младеновић 1977: 7–8): група /um/ – тисѣца и вокализација *полугласника* – сародница, множаство;
- 2) именице са суфиксом -нѣ (нпр. вѣселнѣ, стрѣланнѣ);

Књишке лексеме спадају у различите тематске групе, нпр. унутрашњи живот човека (вѣселнѣ), предмети (копнѣ), средства (дашн) итд.

2.1.3. Лексика страног порекла

У ову групу уврстили смо све лексеме за које се у RЈAZU и Скок (Skok 1971–1973) наводи да су пореклом из страних језика, као и све лексеме потврђене у коришћеним речницима турцизама (Oташевић 2009; Škaljić 1966). При томе, све ове лексеме сврстали смо у једну групу, не раздвајајући их према томе да ли су ушле посредством књижевног језика или на други начин, већ водећи се искључиво критеријумом да су страног порекла.

Потврђене су 34 лексеме страног порекла, а највећи број чине турцизми (25), који су распоређени у следеће тематске групе: војска, ратовање (чазшь, таборъ); држава, администрација, титуле (кадѣа, патншаѣъ); објекти и њихови делови (чардакъ, тенѣф).

Следећу групу чине грецизми (5): деспотъ, летѣргниа, хора, хналада, полата.

Преостале лексеме страног порекла су сагъ, за коју Скок наводи да је грецизам или латинизам (Skok 1973: 186), латинизам (1): нюнѣн; италијанизам (1): прѣша; германизам (1): пѣхаръ.

2.2. Творбена анализа

Творбеном анализом обухватили смо народну и књишку лексику, те обрађујемо укупно 198 именица. Изузели смо лексику страног порекла с обзиром на то да је за њих неопходна посебна врста анализе (нпр. није им могуће приступити без контекста адаптације).

Приликом анализе пре свега смо користили податке које дају Клајн (2002; 2003), Скок (Skok 1971–1973) и Јефимова (Ефимова 2006).

Потврде и значења мотивних речи тражили смо у RJAZU, као репрезенту историјске лексике српског језика.

У анализи су издвојене: 1) просте именице; 2) именице настале суфиксацијом; 3) именице настале префиксацијом; 4) именице настале сложено-суфиксалном творбом; 5) именице настале конверзијом.⁵

2.2.1. Просте именице

Просте или немотивисане именице најзаступљеније су и има их 113. Набројаћемо неке од њих: богъ, ветаръ, днѣъ, жена, злато, нѣѣ, юнакъ, каѣнеъ, колено, краљъ, лѣна, мати, месець, место, нога, прѣтъ, страх, тисѣщи, хрѣтъ ИТД.

2.2.2. Суфиксација

Суфиксацијом је творено 77 именица, а издвојени су сви уочени суфикси (25). Дати су према азбучном реду, без обзира на њихову фреквентност у тексту. У заградама је навођен број регистрованих примера са датим суфиксима, а за сваки пример одређена је творбена основа.

- 1) Суфикс -а/-ѣ (11) – од гл. основе (9): бесѣда, вѣка, вѣска, зѣка, прѣвѣра, вола, сѣга, опѣра, вѣѣра; од им. основе (2): госѣѣа, дѣѣа;
- 2) Суфикс -(а)къ (2) – од прил. основе: наѣѣѣкъ; од прид. основе: юнакъ;
- 3) Суфикс -(а)нѣ (1) – од гл. основе: бѣѣанѣ;
- 4) Суфикс -аръ (1) – од им. основе: госѣѣѣаръ;
- 5) Суфикс -ѣѣ (2) – од гл. основе: лѣѣѣѣ; од прид. основе: старѣѣ;
- 6) Суфикс -ѣнѣ (1) – од им. основе: прѣѣнѣ;⁶

⁵ Термине префиксација и сложено-суфиксална творба користимо према Клајн (2002).

- 7) Суфикс *-нѣ*⁷ (6) – од гл. основе (2): *паденнѣ, копнѣ*; од трп. гл. прид (1): *стрѣляннѣ*; од прид. основе (1): *весѣлнѣ*; од им. основе (2): *травнѣ, орѣжнѣ*.
- 8) Суфикс *-нкѣ*⁸ (4) – од прид. основе (3): *брѣтннкѣ, невѣрннкѣ, конннкѣ*⁹; од трп. гл. прид (1): *ранѣннкѣ*;
- 9) Суфикс *-нна* (4) – од им. основе (2): *дрѣжнна, мѣдвѣднна*; од прид. основе (2): *рѣсовѣнна, истѣнна*;
- 10) Суфикс *-ннѣ*¹⁰ (1) – од им. основе: *господннѣ*;
- 11) Суфикс *-нца* (5) – од им. основе (2): *рѣжѣнца, дѣвѣнца*¹¹; од гл. основе (1): *здравѣнца*; од прид. основе (2): *дѣсѣнца*¹², *сародѣнца*;
- 12) Суфикс *-нѣ* (1) – од им. основе: *дѣтѣнѣ*;
- 13) Суфикс *-нѣ* (1) – од им. основе: *рѣзѣнѣ*;
- 14) Суфикс *-нѣ* (1) – од прид. основе: *корѣнѣ*¹³;

⁶ Према Скоку, етимолошки, ова именица је настала поименичењем придева на *-ен* (Skok 1973: 57), но, пошто у RIAZU не налазимо потврду за овај придев, ову именицу не тумачимо на тај начин.

⁷ Суфикс *-ије* је црквенословенски еквивалент суфикса *-је* (односно *-ље, -ње, -ће* и *-ђе* у случају јотовања) који је карактеристичан за народни језик (Клајн 2003: 84). Наиме, овај суфикс настао је од старословенског */*-ъје/*. Полугласник у том положају у старословенском био је напрегнут и прешао је у редуковани вокал */i/*, чиме је спречено јотовање. У народном језику нема ове законитости, полугласник у тој позицији је у слабом положају, те се остварује јотовање (Младеновић 1971: 423).

⁸ Клајн у делу о суфиксу *-ик* говори да разграничавање суфикса *-ик* и *-ник* није једноставно. Наиме, суфикс *-ник* је сложен суфикс настао спајањем суфикса *-ик* и придева са завршетком на *-н*. Формирање овог суфикса довело је до тога да основа може бити и именичка и глаголска (не рачунајући поменути трпни глаголски придев). Исто тако, наводи да је опозиција између *-ик* и *-ник* неутралисана када се ради о изведеницама од придева на *-н*, те објашњава да се примери могу сврстати у обе групе (Клајн 2003: 84–86). У нашем раду пак водимо се критеријумом да уколико је у основи именице придевска или основа трпног гл. придева које се завршавају на *-н*, издвајамо суфикс *-икѣ*.

⁹ Именицу *коннѣ* изводимо од *војна*, која је поименичени придев (Skok 1973: 612), стога је смештамо у изведенице од придева.

¹⁰ Клајн (2003: 91) наводи да хрватски граматичари овај суфикс не сврставају у творбу речи, већ у промену именица због тога што се јавља само у једнини.

¹¹ Интересантан је пример именице *девица* с обзиром на то да суфикс у овом случају првобитно има деминутивну функцију, но ту функцију временом губи и потискује именицу *дева*, од које је изведена (Клајн 2003: 116).

¹² Прецизније, ова именица може се тумачити као врста универбације, тј. њен настанак може се објаснити синтагмом од придева са именицом женског рода (*дѣсна рука*) (Клајн 2003: 118).

- 15) Суфикс -ла (1) – од гл. основе: сврала;
- 16) Суфикс -ло (1) – од гл. основе: сядло;
- 17) Суфикс -ница (1) – од гл. основе: заручница;¹⁴
- 18) Суфикс -оба (1) – од прид. основе: злоба;
- 19) Суфикс -остъ (5) – од прид. основе (4): вриедностъ, крепостъ, мнлостъ и светлостъ; са гл. или прил. основой (1): жалостъ (14а/3–4);¹⁵
- 20) Суфикс -отъ (1) – од гл. основе: жнвотъ;
- 21) Суфикс -ство/-аство¹⁶ (7) – од им. основе (4): отачаство, коннство, царство, юнацтво; од прид. основе (3): лвакство, хрвакство, множаство;
- 22) Суфикс -ствъ (1) – од гл. основе: властвъ;
- 23) Суфикс -ѡа (1) – од гл. основе: одеѡа;
- 24) Суфикс -це (1) – од им. основе: срдце¹⁷;
- 25) Нулти суфикс (-∅) (16)¹⁸ – са основама префиксалних глагола (6): заповедъ, споменъ, пророкъ, послухъ, зборъ, втекъ; са основама простих глагола (10): вон, ездъ, моѡъ, скокъ, плачъ, родъ, лажъ, врон, рнечъ, лобъ.

2.2.3. Префиксација (4)

Префиксалном творбом настају три именице: невера, неправда и некола,¹⁹ док је префиксално-суфиксалном творбом творена именица недеља, по творбеном моделу: преф. не + гл. основа + суф. -ѡа.

¹³ Скок ову именицу изводи из придева *коран* суфиксом *-јача*, али наводи да овакав придев није сачуван у језику, већ само кроз изведенице (Skok 1972: 151). Но, придев *коран* са значењем 'на којему је кора' забележен је у RIAZU (V: 321).

¹⁴ У забележеном примеру овај суфикс функционише као моциони суфикс мушком – *ник* (*заручник* од *заручити*).

¹⁵ О мотивацији именице жалостъ в. Клајн 2003: 189.

¹⁶ Варијанта *-аство* одраз је српскословенског вокализма, тј. на месту некадашњег *полугласника* среће се вокал *а*. У народном језику полугласник у овом положају изгубљен је (Mladenović 1973: 40).

¹⁷ И код именице *срдце* (као код наведеног примера *двница*) суфикс је изгубио своју првобитну деминутивну функцију.

¹⁸ О нултом суфиксу в. Клајн (2003: 211–217).

¹⁹ Иако се из савремене перспективе именица *некола* сматра простом или макар потпуно немотивисаном (Клајн 2002: 167), у значењу у којем смо је ми нашли у грађи ('неужда, потреба') она јесте у семантичкој вези са именицом *вола* ('жеља, хтење') (RIAZU XXI: 293).

2.2.4. Сложено-суфиксална творба (2)

У грађи су потврђене две именице настале овим типом творбе – *коєвода* (творбени модел: им. основа + гл. основа + суфикс -а) и *самодржаць* (творбени модел: зам. основа + спојни вокал + гл. основа + суфикс -аць).

2.2.5. Конверзија (2)

У корпусу смо нашли само две именице које су настале овим творбеним процесом, обе настале од придева: *воиска*²⁰ и *зло*.

2.3. Семантичка класификација твореница

У овом поглављу анализирали смо значења свих твореница. Иако је у раду потврђено 85 твореница, анализирамо 88 значења (три творенице имају по два значења, која припадају различитим класама и категоријама). Бројчани односи приказани у овом поглављу односиће се на укупан број значења.

Прво дајемо табеларни приказ распореда значења према врсти твореница (у оквиру изведеница издвајамо суфиксе), а након тога анализирамо податке.

²⁰ У RJAZU потврђен је придев *војски* (XXI: 275).

Табела 1: Распоред значења према врсти твореница

	Апстрактно значење	Значење лица	Значење места	Значење времена	Значење животиног	Значење биљке	Различита конкретна значења		
							Предмети	Соматизми	остало
-а/-ја	8	2					1		
-(а)кљ	1	1							
-ањ							1		
И	-ањ	1							
	-ањ	2							
~ењ							1		
-нј	3						2		1
-нј		4							
-нја	2	1							2
-нњ		1							
-нја	1	2				1		1	
-нј		1							
-нје			1						
-ја					1				
-а							1		
-а							1		
-нја		1							
-ба	1								
-ош	5								
-ош	1								
~(а)ство	6	1							
-ш	1								
-ја							1		
-це								1	
-о	14	1	1						1
П ПТ	3	1							
ПСТ				1					
ССТ		2							
К	1	1							
укупно	47	22	2	1	1	1	8	2	4
									88

И – изведеница; П – именица настала префиксацијом; ПП – префиксална твореница; ПСТ – префиксално-суфиксална твореница; К – именица настала конверзијом.

2.3.1. Апстрактно значење (47)

Ово је најбројнија категорија, у којој су најчешћи суфикси: -ø; -а/-та; -(а)ство; -ость. У оквиру ове категорије издвојене су четири најбројније семантичке класе:

- 1) Значење глаголске радње (10) имају творенице са суфиксима: -ø (4) – ловь₁; -а/-та (4) – вика; -нє (2) – стрѣланнє.
- 2) Значење појединачног и завршеног чина (6) имају творенице са суфиксима: -а/-та (3) – беседа; -ø (2) – скокь; -нца (1) – здравнца.

У обе наведене групе, основа је, очекивано, глаголска. Уочљиво је да се код ових твореница најчешће јављају суфикси -а/-та и -ø, који су и у савременом језику карактеристични за именице са овим значењем (Клајн 2003: 16, 214).

- 3) Значење својства, особине (7) имају творенице са суфиксима: -ость (2) – крепость; -ство (3) – лѣквство; -оба (1) – злоба; -ø (1) – моћ. Осим код именице моћ, где је основа глаголска, у свим осталим примерима основа је придевска, што је у складу са значењем ове семантичке класе. Такође, најчешћи суфикси су -ость и -ство, који су и у савременом језику продуктивни за грађење именица с апстрактним значењем, често управо са значењем својства, особине (Клајн 2003: 178–179, 186).
- 4) Значење емоционалног стања или расположења (2) имају именице различитих основа и суфикса: веселнє, жалость.

Преостале творенице (19) попут душа, животь, отацтво и др. махом имају разноврсна апстрактна значења, те није било сврхе сврставати их по класама.

Префикс не- (3) у свим примерима у којима се јавља има значење чисте негације, а именице с којима се спаја имају апстрактно значење (неправда).

2.3.2. Значење лица (22)

После групе с апстрактним значењем, ова категорија броји највише твореница, а најчешћи суфикс је -нкь.

Изведенице које припадају семантичкој класи са значењем вршиоца радње везане су за глаголску основу (ловаць), са значењем носиоца особине за придевску (стармаць) и у једном случају за именичку основу (детић), а са значењем објекта нечијег деловања за основу трпног придева (ранник). Именице конство и држина носе значење групе лица, те не чуди што у оба случаја за основу имају једину именице са значењем лица, чију колективност означавају. Именице сродница и зрџница представљају мовиране именице са значењем лица.

У преосталим семантичким класама (значење професије, занимања – конник; титуле – брник и др.) творенице су везане за различите врсте основа, те на основу постојећег материјала нисмо успели да утврдимо правилност.

Именице самодржаць и конвода имају сложене основе (са гл. основом у другом делу сложенице), а суфикси носе информацију о значењу лица.

У дистрибуцији суфикса по семантичким класама не уочава се правилност.

У ову семантичку категорију спада и префиксална твореница невра, по свом значењу ‘неверник, издајник’.

2.3.3. Значење места (2)

У овој категорији потврђене су две творенице – разконце и стекь. Именица разконце има значење места на ком се одвија радња.

2.3.4. Значење времена (1)

У овој категорији је једна префиксално-суфиксална сложеница недела у значењу ‘дан када се не дела’, при чему префикс има значење негације глагола садржаног у основи.

2.3.5. Значење животиње (1)

У овој категорији забележена је твореница конича, која је изведена од придевске основе чије је значење у вези са физичком карактеристиком ове животиње.

2.3.6. Значење биљке (1)

У ову групу спада твореница рџница. У овом случају суфикс -нца има хипокористичну функцију.

2.3.7. Различита конкретна значења (14):

Значење предмета (8) јавља се у следећим твореницама: копне, бѣбань, прстень, свирала, седло, одеџа, оправа и орџник. Осим именица прстень и орџник, преостале именице из ове групе изведене су од глаголске основе, што се објашњава тиме да углавном значе предмет којим се обавља одређена радња.

У групу соматизама спадају творенице десница и срце (2).

Значење различитих неживих појмова (4) јавља се у твореницама ловаь, трѣпник, медведина и рисовина. Именице медведина (са именичком) и рисовина (са придевском основном) имају значење коже животиње.²¹

2.4. Парадигматски лексички односи

2.4.1. Синоними

Под синонимима у овом раду подразумевамо све речи које имају исто или блиско значење дефинисано на основу контекста из Рукописа, а део лексема из ове групе у синонимски однос ступају само по једном од више потврђених значења у Рукопису. У грађи је пронађено 12 синонимских парова/низова, које смо поделили према критеријуму порекла лексике:

1. чланови синонимског пара/низа разликују се према пореклу:
 - а) књишка лексема и народна лексема: дащи и хѣн;
 - б) књишка лексема и лексема страног порекла: тисѣщи и хилада;
 - в) лексема страног порекла и народна лексема: полата и дворь;
2. сви чланови синонимског пара/низа припадају народној лексици: крепость и снага; господарь и господнинь; вика и виска; детниѣ, юнакь, лав и соко2;

²¹ Клајн наводи да су именице с именичком основном изведене суфиксом *-ина* са значењем меса или коже животиње у савременом језику ретке, те да се изводе чешће од присвојних придева и сложеним суфиксом *-етина* (Клајн 2003: 95).

воинство, војска и сила₂; невера₂ и неверникъ; вера и законъ; юнацъво и храбарство;
вола и заповедъ.

Код примера 1.а) и 1.б) у питању су синонимски парови код којих је један од чланова књишка лексема, и једино у ова два случаја можемо са сигурношћу рећи да су у питању истозначнице чији чланови припадају различитим регистрима. С обзиром на ограничен број контекста за тумачење значења, старину текста и могућу стилску маркираност лексема, за остале лексеме које смо сврстали у синониме комплексно је одређивање истозначности или степена блискозначности.

Појава синонима често условљава судбину поједине речи: њено губљење или делимичну промену семантике, тј. десинонимизацију (Tafra 2005: 257–269, према Милановић 2013: 138), а како је крајњи циљ овог рада поређење анализираних грађе са стањем у савременом језику, даљом анализом покушаћемо да утврдимо да ли су и у којој мери губитак, мењање семантике или стилска обележеност лексема анализираних у овом раду у вези с уоченом синонимијом.

2.4.2. Антоними

Потврђено је пет разнокоренских антонимских парова: жена и мџъ; веселне и жалостъ; светлостъ и мракъ; истина и лажъ; животъ и смртъ.

2.5. Поређење са стањем у савременом језику

Све ексцерпирани лексеме (232) и њихова значења проверавани су у РМС и РСАНУ како би се стекла што шира слика о њиховој позицији у савременом српском језику.

У ова два речника потврђена је 191 лексема с истом фонолошком реализацијом и с истим значењима (а да притом нису обележене функционално-стилским квалификатором). Дакле, 82,33% испитиваних лексема с истом фонолошком реализацијом и истим значењима и даље неизмењено постоји у стандардном српском језику.

Преостале случајеве можемо поделити у четири групе:

- 1) у речницима није потврђена лексема;

- 2) у речницима је потврђена лексема која нема исту фонолошку реализацију као у грађи, али има исто значење;
- 3) у речницима је потврђена лексема с истом фонолошком реализацијом и истим значењем, али је уз одредницу или значење забележен и функционално-стилски квалификатор;
- 4) у речницима је забележена лексема с истом фонолошком реализацијом, али није потврђено значење нађено у грађи.

У наставку је у оквиру табеле дат списак лексема које се јављају у једном од четири претходно наведена случаја. Пошто се стање у РМС и РСАНУ не поклапа увек, информације смо давали засебно за оба речника.²² За трећи случај навођени су конкретни функционално-стилски квалификатори.

Табела 2: Статус лексема у речницима РМС и РСАНУ

	Потврда са истом фон. реализацијом		Потврда значења		Потврда функц.-стил. квалификатора	
	РМС	РСАНУ	РМС	РСАНУ	РМС	РСАНУ
БОРНА	+	+	+	+	заст.	заст.
БРАШНО	+	+	-	+		покр.
БРТНИКЪ	-	+		-		
БЪЗДОХАНЪ	+	+	+	+	ист.	покр./ ист.
БЪЛЮГБАША	+	+	+	+	ист.	ист.
БЕЗНРЪ	+	+	+	+	ист.	ист.
БЕСЕЛНІЕ	- ; <i>веселе</i>	-; <i>веселе</i>	+	+		
БНСКА	+	+	-	+		
БНТЕЗЪ	+	+	+	+	ист.	ист.
ВЛАСТЕАЪ	+	+	+	+	заст.	заст.
ВОННСТВО	+	+	+	+	заст.	заст.
ГОСПОДНЪ	+	+	-	+		

²² С обзиром на то да је РСАНУ недовршен, од лексеме полата дајемо информације само за РМС.

ГРОБЪ	+	+	-	-		
ДАЦИН	-	-; <i>дацита</i>		+		заст.
ЕЗДЪ	+	+	-	+		заст./необ.
ЗАЕЦЪ	-; <i>зец</i>	-; <i>зец</i>	+	+		
ЗАКОНЪ	+	+	+	+	заст.	заст.
НЮНІН	-; <i>јун</i>	-; <i>јун</i>	+	+		
КАДІА	+	+	+	+		ист.
КОПНІЕ	-; <i>копље</i>	-; <i>копље</i>	+	+		
КЪЛОГЛІА	-	+		+		
ЛАЛА	+	+	+	+		ист.
ЛЕГО	+	+	+	+	арх.	арх.
ЛЪНА	+	+	+	+	песн.	
МНТО	+	+	-	+		заст.
МНОЖАСТВО	-	+		+		заст.
ОРЪЖІЕ	-; <i>оружје</i>	+	+	+		
ОТАЧАСТВО	+	+	+	+	заст.	
ПАДЕНІЕ	-; <i>падање</i>	-; <i>падање</i>	+	+		
ПОЛАТА	+	1) <i>полача</i> и 2) <i>палата</i>		+		1) покр.
САРОДНИЦА	-; <i>сродница</i>			+		
СИЛИНТАРЪ	-; <i>силиктар</i>			+		ист.
СТРЕЛАНІЕ	-; <i>стрељање</i>			+		
ТИСВЦА	-; <i>тисућа</i>			+		
ТРУПНІЕ	-; <i>трупље</i>			+		
ЋЕХАТА	+			+		ист.
ЪТЕКЪ	-					
ХЪН	-; <i>кћи</i>			+		
ХРАБАРСТВО	-					
ХЪНЪАРЪ	-					
ЧЛВШЪ	+			+		ист.

На основу табеле може се видети да именице *втекъ*, *храбарство*, *хѣнѣарь*, *бѣрѣнникъ*, *дащи*, *кѣвѣгѣи* и *множаство* нису потврђене у РМС.

Лексеме за које у речницима постоји потврда са другачијом фонолошком реализацијом најчешће припадају књишкој лексици (нпр. *сародница*, *стрѣланнѣ*), али и дијалектским формама народне лексике (нпр. *хѣи*) или турцизмима (нпр. *слинѣтарь*).

Најчешћи квалификатори навођени уз одреднице или појединачна значења јесу: 1) *заст.* (застарело) – уз књишку лексику (*множаство*), турцизме (*борѣи*), народне лексеме (*властѣль*), а квалификатор се понекад односи и само на значење (нпр. значење лексеме *законь* ‘вера, религија’) 2) *ист.* (историјски) – увек уз турцизме (нпр. *бѣздѣхань* *кѣвѣгѣаша*). Јављају се и квалификатори *покр.* (покрајински), *песн.* (песнички), *необ.* (необично).

Значења лексема *гробь* и *бѣрѣнникъ* нису потврђена ни у РМС ни у САНУ, док за лексеме *брашно*, *вѣска*, *господнѣ*, *ѣздѣ* и *мѣто* значења нису потврђена само у РМС.

3. Општа разматрања

Анализа показује да је у тексту, како је и очекивано, најзаступљенија народна лексика. У оквиру ње најбројнија је базична лексика (везана за човека и његово окружење), а највећа заступљеност базичне лексике оправдана је и темом и жанром текста. За део лексема из ове групе потврђено је прасловенско порекло, што говори о њеној постојаности. Овоме иде у прилог и то да је већина ове лексике потврђена и у савременом језику са неизмењеним значењем.²³

Следећи најбројнији део лексике Рукописа припада тематским групама државе, администрације, титула, војске и ратовања. У овим тематским групама најзаступљенији су турцизми који се махом односе на називе турских титула и ратне опреме, а у мањем броју присутна је и народна лексика. Присуство великог броја турцизама у овим тематским групама у Рукопису, уже посматрано, последица је његове теме и садржине. Но, уопште присуство ових и других турцизама у Рукопису као репрезенту

²³ О прасловенском слоју лексике у савременом српском језику в. Драгићевић (2018: 13–26).

српског језика 18. века оправдано је приливом турцизама кроз учвршћивање турске власти на српској територији. Подаци из Рукописа у складу су с истраживањима која показују да највећи број турцизама у српском језику спада управо у тематске групе војске, државног уређења, администрације, куће, покућства, занимања, а мање у групе породичног и личног живота, хране и пића итд. (Драгићевић 2018: 46–47).

Од преосталих позајмљеница јавља се мали број грецизама, латинизама, те један германизам и италијанизам. Присуство италијанизма преша за који се наводи да највише потврда има у Дубровнику и Црној Гори (JAZU XI: 738) може се повезати са јужним пореклом испитиваног рукописа.

Удео књишке лексике у вези је с чињеницом да је испитивани рукопис само једна од рукописних варијанти истог текста, које су се преписивале с различитих предложака, а писари су могли уносити измене. Дакле, удео књишке лексике може бити последица конкретног предлошка или писаревих измена у испитиваном рукопису. С тим у вези је и питање присуства анализираних истозначница с обзиром на то да један члан пара истозначница увек припада слоју књишке лексике.

Творбеном анализом установљено је да је највише простих речи и именица насталих суфиксацијом, а да је именица насталих преосталим творбеним процесима знатно мање. Готово сви издвојени суфикси присутни су и у савременом језику осим суфикса *-ије*, који се у савременом језику јавља у углавном стилски маркираним именицама.

Семантичка класификација твореница показује да је највише оних с апстрактним значењем и значењем лица. У бројнијим семантичким класама покушали смо да утврдимо извесне правилности о утицају форманата и основа на значење творенице, те о заступљености суфикса у одређеним семантичким категоријама. На основу такве анализе установили смо да се подаци генерално не разликују од стања у савременом језику (поређење вршено према Клајн 2002; 2003).

Установили смо да је највећи део испитиваних лексема и њихових значења без промена потврђен и у савременом језику. Овакав резултат свакако је у вези с тим што највећи део ових лексема припада домаћој базичној лексици, која је постојана. Осим два примера народних лексема које се у консултованим речницима наводе само у другачијој фонолошкој реализацији (*хћн* и *ззець*), све остале потврђене промене народне лексике

најпре се односе на маргинализацију лексеме или једног њеног значења (означено као заст., арх. и др.), на губљење значења, и, најређе, на потпуно губљење лексеме. Маргинализација и губљење лексема (и појединачних значења) у потврђеним примерима везани су за језичку економију – један члан синонимског пара преовладава, а други постаје маркиран или се губи. Један део анализираних лексема и значења с оваквом судбином управо су чланови неких од синонимских парова потврђених у рукопису (нпр. именица *вонство* (заст.) наспрам данас уобичајеног *вонска*, или нпр. значење лексеме *законъ* у значењу ‘вера, религија’ с ознаком заст. наспрам лексеме *кѣра* у истом значењу).²⁴ И код преосталих анализираних народних лексема с овом судбином можемо закључити да се одвио исти процес иако члан синонимског пара који је преовладао није потврђен у овом рукопису (нпр. значење ‘време за које Земља једном обиђе око Сунца’ у рукопису се исказује лексемом *лето*, а у речницима је ово њено значење обележено с арх., јер се у савременом језику за ово значење усталила лексема *година*, а именица *лето* сада примарно означава годишње доба).

Више од половине турцизама потврђено је у савременом језику и то без икакве промене или квалификатора. Један турцизам није потврђен (*хѣнѣаѣ*), а преостали су означени као историцизми, што је оправдано чињеницом да се ови турцизми најпре односе на титуле и чинове из Османлијског царства. Занимљиво је да неки турцизми, иако се исто односе на титуле и чинове, ипак нису маркирани као историцизми.

Готово сва књишка лексика у савременом језику потврђена је са другачијом фонолошком реализацијом. Потврђене лексеме са другачијом фонолошком реализацијом представљају народне варијанте лексема – њихов фонолошки састав је одраз гласовних промена извршених у народном језику (нпр. *стрељање* према *стрѣланнѣ*). Непостојање ових књишких варијанти у савременом језику не чуди с обзиром на језичку реформу спроведену у 19. веку и економичност језика – не постоји потреба да се одрже две фонолошке варијанте исте лексеме. Три књишке лексеме означене су са заст. – *множаство*, *отчаство*, *дацин*, што је, опет, последица преовладавања народних лексема.

²⁴ Важно је напоменути да је део потврђених синонимских парова/низова остао непромењен у савременом језику (*крѣпость* и *снага*; *дѣтнѣ* и *юнакъ*, *лав* и *сокоз*; *некѣра*₂ и *некѣрникъ*; *вола* и *заповѣдъ*).

4. Закључак

Тематска слојевитост лексике рукописа Универзитетске библиотеке *Приче о боју Косовском* омогућила је делимичан увид у део лексике српског језика с почетка 18. века. На основу истраживања увиђамо да је она слојевита и по критеријуму порекла, што је последица различитих културно-историјских околности.

На основу поређења грађе са стањем у савременом језику потврдили смо да је базична лексика у језику постојана, а да је период од триста година, природно, морао оставити трага на лексикон језика. Закључили смо да су се уочене промене одвиле како због ванјезичких (културно-историјских), тако и због унутарјезичких разлога (језичка економија).

Такође, уочили смо да РСМ и РСАНУ понекад различито приступају лексемама и њиховим значењима за које нисмо нашли неизмењену или немаркирану потврду. Наиме, неке су у једном речнику маркиране као застареле, а у другом нису, или су неке у једном речнику маркиране, а у другом уопште нису забележене. То свакако може бити у вези с тим што је РСМ речник само књижевног, а РСАНУ и народног језика, но можда се може говорити и о комплексности одређивања тога шта и даље припада лексикону савременог језика и да ли и како квалификовати поједине лексеме. На крају, остаје питање како би савремени говорник перципирао овај маргинализован слој лексема и њихових значења.

5. Речник

Б

барџакъ, -а м *барјак (застава)* – твнсе
барџаци развнше (21а/17)

бегъ, -а м (мн. беговн и безн) *бег*
(*муслиманска племићка титула*) –
свасе вонска прзо справн паше нбезн докадѣа
(18а/14–16)

беседа, -е ж *беседа (говор)* – сатомъ
беседомъ њцарекъ тахоборъ дондоше заедно

сладне стране нздорге сташе сва снаа црева
(19б/14–17)

богъ, -а м *бог (врховно биће у религији,
створитељ света)* – ласамтн вселмъ
веранъ такоде вера невбна нтако дшѣ цою
пре|д|ъ егомъ сахранно (16б/6–9)

бон, боа м *бој (битка између две
противничке војске)*; изр. бон бнтн
водити борбу, борити се – охъ юговнѣа
•ф• заедно бон бнѣхѣ браѣа (25а/5–7)

борна, -не ж *труба* – сви бвбни вдарше
нвелнке борне (21а/14–15)

братъ, -а м (мн. браѣа) *брат* (мушка
особа која дели исте родитеље (или
једног родитеља) са другом мушком
или женском особом) – сва ·г· брата
дрнавѣнка нато|м| бою погнушо (2б/1–3);
немонди све браѣе дое на бон водѣти (7б/1–
2);

брашно, -а с *брашно* (храна, јело) –
пакн занѣи сва господа рѣкоме брашна
дохватше (13б/4–7).

брон, брога м *број* (тачно одређена
количина јединица) – бротасе незнатше
кон ноше ннес вдрн вкрвн пниѣн нлежеѣн
раненѣн (24а/8–11);

брѣнѣкъ, -а м *брѣнѣк* (поглавар) – свне
вѣдно ангоше брѣнѣн · ндеѣне преѣ
вонскоѣ нстраше квлогне ннакнеѣа лазара
вдарше

бвбанъ, бвбна м (мн. бвбни) *бубањ*
(направа од коже разапете на једној
или на обема основама шупљег ваљка,
на којој се ударањем производи звук)
– сви бвбни вдарше нвелнке борне
(21а/14–15)

бвздоханъ, -а м *буздован*
(средњовековно оружје, гвоздена
кугла са дршком) – каѣе то ·ѣвѣ ·
косанѣнѣ нѣаѣ хѣтаръ како соко
бвздоханѣ вдарн безнра велкога вглавѣ
(20б/8–12).

бвлюбаша, -е м *буљубаша* (старешина
чете у турској војсци) – тон ·ѣдо веѣе
ѣѣн даневне онѣе кое паше бѣх нѣѣе
квлогне нѣреѣе деѣне нѣашн пенѣн н
бвлюбаше хѣне нѣѣѣн нѣнѣнѣн нсеѣен
сви около крѣшеѣа (20а/14–17 – 20б/1–3)

Б

безнръ, -а м *везир* (високи државни
чиновник у бившој турској царевини)
– каѣе то ·ѣвѣ · косанѣнѣ нѣаѣ хѣтаръ
како соко бвздоханѣ вдарн безнра велкога
вглавѣ (20б/8–12)

вѣра, -е ж *вѣра, религија* – сви вѣтеѣн
перѣѣѣ охолѣн господа нкнеѣн за
хр|с|тѣанскѣ верѣ жѣлаѣх вдрнѣн (25б/1–
4)

вѣселѣне, -на ж *весѣље* (радост) – лазара
жнѣа тѣрѣн вѣватше санекоѣко властѣа
свонѣ|х| нсавѣселѣнга ѣрѣ доведѣше
подвѣлѣнѣ шаторъ ѣреѣѣ (26а/2–7)

вѣтаръ, вѣтра м *ветар* (струја ваздуха
одређеног правца) – каѣен|х| вѣтрн
станѣ гнѣатн страѣне глѣдатн (10а/10–12)

вѣтеръ, -е ж *вѣчера* (вѣчерњи оброк јела)
– ѣѣнѣна лето ·с· ѣ · з · ѣѣн кр|с|нога
нѣна згодне вѣтеръ свѣѣн|н| доѣѣа кнеѣѣ
лазаръ срѣскѣ господѣ ксеѣе навѣѣтеръ
(11а/10–15)

вѣтеръ, -н ж *вѣче* (последњи део дана,
време око свршетка дана и почетка
ноћи) – ѣѣнѣна лето ·с· ѣ · з · ѣѣн
кр|с|нога нѣна згодне вѣтеръ свѣѣн|н|
доѣѣа кнеѣѣ лазаръ срѣскѣ господѣ ксеѣе
навѣѣтеръ (11а/10–15)

вѣнка, -е ж *вѣка* (гласан говор, због
узбуђења или довикивања, галама) –
ато ста вѣнка ѣшаторѣ ѣреѣе наоколо
нѣлоше ѣра вѣѣе (20б/6–8)

вѣнно, -а с *вино* (алкохолно пиће
настало врењем грожђаног сока) –
подшатор сеѣѣе вѣнно пнѣн ѣѣнѣн дрѣѣго
ѣратнѣнѣнѣн

вѣнска, -е ж *виска* (вѣка, ѣѣа, ѣѣаѣе)
– оѣѣ тан бон велѣнѣ · нѣѣѣнѣа зѣѣѣа ѣрѣѣѣа

нѡѡконске снле нвнска ѡѡбое конске
нвнтезнхъ нгрохота нпаденїа нплача
люцка|г| ѡѡбонхъ внтезова (23б/4–10)

внтезъ, -а м *вitez* (*припадник
племићког сталежа ратника –
коњаника*) – охъ тан бон велнкн · нтолнка
звекa ордѡїа нѡѡконске снле нвнска ѡѡбое
конске нвнтезнхъ нгрохота нпаденїа нплача
люцк|г|а ѡѡбонхъ внтезова (23б/4–10)

властел, -а *властела* (*велики поседници
племићког порекла*) – лазара жнва тврѡн
зхватуше санеколанко властела свонє|х|
нсавеселнлга црѡ доведоше подвелнкн шаторѡ
цревъ (26а/2–7)

власть, -н ж *власт* (*право управљања
над неким или нечим*) – дацо гвѡншь
власть свою безневоле (15а/15–17)

воевода, -є м *војвода*
(*административни или војни
старешина веће области*) – вато вреде
нацр|с|тво врошево · настѡпн крале
вѡкашннѡ дрнавѡнѡ нвглеша деспотѡ нгонко
воевода (16/2–7)

воиннкъ, -а м *војник* (*онај који служи у
војсци*) – длане брате затоте братнлнлѡ
нкѡднлѡ бгоѡѡ велнцнелѡ недон тако
казовати знашон консцн · нкнезѡ лазарѡ
преде воиннцн (10б/3–9)

воинство, -а с *војинство* (*војска,
војници*) – све нхъ воинство ѡ тѡрака
погнѡе (2а/2)

воинска, -є ж *војска* (*војници*) – каде доѡе
днлошѡгеа срестн ннѡѡнѡнѡ какоѡе говорнѡнѡ
звонсцн нашон (8а/7–11)

воля, -є ж *воља* (*одлука, заповест*) –
нобеѡашелѡсе досаѡнѡнѡ шннлѡ бнѡнѡ
нволю нелѡ вршнѡнѡ (17а/14–16);

врата, -а с мн. *врата* (*отвор кроз који
се улази или излази у неки или из неког
простора*) – ннатрагсе опетѡ повратн
ѡѡцара же скокоѡѡ · скотн велнкоѡѡѡ
шатор|ѡ| наврата доскоѡнѡ (20а/6–9)

вредѡе, -лѡна с *време* (*један ограничени
део тока промена које се збивају
једна за другом*) – нпоѡлѡѡ вреденѡ
преставнсе црѡ стефанѡ храбрн (1а/9–12)

врѡдностъ, -н ж *вредност* (*значај,
драгоценост, својство онога што је
драгоцено, вредно*) – ела рѡе сеестрн
вндосавн дага невнѡнѡ ѡѡтацъ нашѡ лазарѡ
юнака днлоша нпаѡетн неѡе нврѡдностн
невн конѡ езднѡ одеснѡѡ оца нашеѡа (3б/1–
8)

вѡкъ, -а м *вук* (*врста сисара
месождера из рода паса*) – незнате вн
тврѡнѡ тѡжнн давн кажеѡѡ давѡкъ ѡѡѡѡ
дере аллесе цере неде

Г

глава, -є ж *глава 1. горњи део човечјег
и одговарајући део животињског
тела у коме је мозак – днлошѡ внтезѡ
главѡ о|т|снѡнѡѡѡ пакн кнезѡ лазарѡ
днлошеѡѡ главѡ ставнѡѡ (26б/13–16); 2.
особа, човек – ·г· главе о|т|вонске ѡѡе
ѡѡѡнѡ хоѡе црѡ (14б/5–6)*

гласъ, -а м *глас* (*вест, новост,
обавештење*) – какосе ѡѡе · конансе гл|с|ѡ
нонѡ наѡнѡша днлошѡѡетн ѡѡднѡ неѡѡѡѡ
ѡѡнѡнѡ каде бѡдешѡ сацре|ѡ| бон бнѡнѡ
(6а/6–11)

гољѡѡѡ, -а м *голуб* (*врста птице која се
оглашава зукањем*) – асок|о| ѡѡѡѡ
гољѡѡѡѡѡ где внднѡ тѡнсе вѡселнѡ ѡѡѡѡѡ
нѡѡнѡнѡ ѡнеѡа велнцн нѡнѡнѡ (19б/10–13)

господарь, -а м *господар* (*владар, онај који управља, влада*) – *лцнлошь вьвою вонскъ оде нверно свога господара кнеза лазара сльжаше* (56/4–8)

господинъ, -а м *господин* (*господар, државни старешина*) – *нтако тадан о|т|твѣрака погьбленн бнше заннхъ лъкавство · нневеръ пощо господинна свога вьнше* (2а/11–14 – 26/1);

госпожа, -е ж *госпожа* (*титула жене и кћери средњовековних владара и племића*) – *даде емъ сво|ю| сродннцъ госпофъ лцнлнцъ дащерь юге богдановнѣа* (1а/6–9)

градъ, -а м *град* (*веће насељено место*) – *пакъз тобомъ вдарнтн окамень ноземлю како гладань оралъ жабомъ корннчомъ окамень нѣмонон десннцн одннѣтн|т|е како хртъ заєца пре|д| ловцн вградъ* (4а/3–5 – 46/1)

гробъ, -а м *гроб* (*надгробни камен, надгробни споменик*) – *нвчннннте гробъ велнкъ ѿмратора сазлатомъ* (266/6–8)

грѣло, -а м *грѣло* (*спољни део врата, врат уопште*) – *нстанннцъ ногомъ нагрло нан наца заповнѣн кономѣлога салртн вчортн* (21а/1–3)

Д

дань, -а м *дан* (*мера времена од 24 часа*) – *све юнацво · показаше тан днѣ* (256/4–5); *вндовъ днѣ Видовдан* (*дан посвећен Светом Виду*) – *свтра недеља вндовъ днѣ славьннн атеке кр|с|но нде внѣѣедо ткоє веранъ тколн неверанъ* (166/12–16)

дарь, -а м *дар* (*оно што се дарује, поклон*) – *новотн лазара жнѣа прнцннга безлннта надаръ* (26а/9–11)

дащн, дащере ж *ћерка* (*женско дете у односу према једном или оба родитеља*) – *то · в · даштн лазареве гледашъ савнсокн|х| чардакъ* (3а/4–7)

дворь, -а м *двор* (*велика раскошна кућа владара*) – *вьто вреде кнезь · лазаръ садвѣла свон|ц| зетовннла ездѣаше касвон|ц| дворн* (3а/1–4)

девнца, -е ж *девица* (*девојка*) – *тог|д|а вндоса поскотн како охоло девнца* (36/8–10)

делнн, -нѣ м *делија* (*лако оружан коњаник у турској војсци, везиров војник*) – *свнсе вѣдно днгоше брнннцн · нделне предъ вонскомъ нстрашне кьвоглне ннакнеза лазара вдарнше* (216/2–6)

дело, -а с *дело* (*чин, поступак, подвиг, подухват*) – *нтакотн рода цосамъ стобомъ роднла нтакотн твоѣа вонска стобомъ · здраво ходнла нсреѣннѣмъ деломъ нгл|с|омъ добнла нтакотн зѣмла твоѣа роднла нѣмоннн вкротнтн цоѣкте вло цолнтн цон господаръ*

десннца, -е ж *десница* (*десна рука*) – *пакъз тобомъ вдарнтн окамень ноземлю како гладань оралъ жабомъ корннчомъ окамень нѣмонон десннцн одннѣтн|т|е како хртъ заєца пре|д| ловцн вградъ* (4а/9–15 – 46/1)

деспоть, -а м *деспот* (*титула владара и намесника појединих области у средњовековној Србији*) – *вато вреде нацр|с|тво врошево · настъпн краљ вькашннъ црнавчнѣ нѣглѣша деспоть нгонко воевода* (16/2–7)

детнѣ, -а м *детнѣ* (*храбар, смео човек, јунак*) – *нека свакъ знаа цо вчннн*

обнлнѣ днлшъ ннека свакъ чѹе еннесамъ на
кобнлнѣ него обнлнѣ нправн дѣтнѣ
(4б/7–12)

днль, -а м дим (*гасовити производ
који настаје при сагоревању нечега,
појављује се у виду сивкастих облака*)
– толнко земла треснѣше|с| ѿснле
нконскаго внска нбоѣ нднцѣ нпраха
нстреланнѣ (23б/10–13)

доба, -а с мн. доба (*дужи временски
одсек, период*) – дотлесе зваше обнлнѣ
лпото доба кобнлнѣ ндѣлѣ преѣше (4б/13–
15)

дрѣжннѣ, -е ж *дружина* (*пратѣа*) – [...]
нрадоню нбогдана хрелнцѣ охмѣѣвнѣ
нвглешѣ много збанаго нстаннцшѣ нрадоню
кон мало дрѣжннѣ ндѣлѣх наконю [...]

дѣша, -е ж *душа* (*нетелесни аспект
човека: свест, осећања итд.*) – у
заклнѣању – лѣсѣмѣн ѣсвѣмѣн веранѣ
такомѣ верѣ невѣнла нтакѣ дшѣ лѣоу пре|д|ѣ
бгомѣ сахрѣннѣ (16б/6–9); изр. дѣша мѣ
засѣде *осећати страх, нелагоду* – каде
то квѣкъ чѣвѣше терѣ ѣвлнѣе о|т|страха
мнлѣшева дшѣмѣ засѣде тенѣможе проговѣрнѣ
отомѣ ннцѣ (5а/5–11)

Ѣ

ѣздѣ, -а м *језд* (*јахање*) – нтакѣсе рѣчнше
нпоѣоше ѣздѣмѣ (18б/15–16)

Ж

жаба, -е ж *жаба* (*безрѣпн водоземац
храпаве коже и дугнх заднѣх ногу*) –
пакѣѣ тобомѣ ѣдѣрнѣтн окаменѣ ноземлю како
гладанѣ оралѣ жабомѣ корнѣчѣтомѣ окаменѣ
нѣдѣонѣн десннцн одннѣтн|т|ѣ како хрѣѣ

зѣецѣ пре|д| ловцн ѣградѣ (4а/9–15 –
4б/1)

жалѣсть -н ж *жалѣст* (*осећање
душевнѣог бола, тугѣ*) – кадѣсе ѿжалѣстн
рѣзѣврѣ днѣже главѣѣ горѣ ѣдѣва рнѣѣѣ
проговѣрн (14а/3–6)

жѣвала, -е ж *жѣвала* (*металнн деѣ узде
који се ставѣа коњу у уста*) – [...] но
оѣѣвѣно коже мѣдѣвѣдннѣ охѣле свншѣнѣ
санѣктн вѣѣа жѣвала нлѣѣте рнѣсѣвннѣ дшѣ
нспѣда преѣе негѣте обзннѣ норѣлѣѣ крнла носн
прнѣдѣлѣ прнѣнѣна (19а/1–7)

жѣна, -е ж *жѣна* (*ѣсѣба коѣѣ је удѣта,
супругѣ*) – [...] мѣѣжѣвн дѣю свѣнцѣ
жѣнѣмѣн (7а/1–3)

жнѣвѣѣ, -а м *жнѣвѣѣ* (*пѣстоѣѣње до
смрѣтн*) – хѣдѣте мѣн хрѣбрн срѣѣскн
внѣтеѣвн дѣкрѣѣ нашѣ пролнѣмѣлѣ дѣсѣрѣѣтнѣ
жнѣвѣѣ ѿкѣпнн|ѣ| (23а/1–4)

З

зѣецѣ, -а м *зеѣ* (*глодар дугнх ушнѣу и
дугнх заднѣх ногу*) – пакѣѣ тобомѣ
ѣдѣрнѣтн окаменѣ ноземлю како гладанѣ
оралѣ жабомѣ корнѣчѣтомѣ окаменѣ нѣдѣонѣн
десннцн одннѣтн|т|ѣ како хрѣѣ зѣецѣ пре|д|
ловцн ѣградѣ (4а/9–15 – 4б/1)

зѣконѣ, -а м *зѣкон* (*верѣ, рѣлнѣгнѣѣ*) –
акнѣзѣ лѣзарѣ сагѣспѣдомѣ ѣѣкѣвн бнѣше стѣѣ
нолѣна бнѣше налѣтѣѣрѣн срѣѣска|г| зѣкона
(21б/6–10)

зѣповѣдѣ, -н ж *зѣповѣд* (*зѣповѣст,
нарѣдѣа, нарѣѣѣње*) – отѣомѣ пѣзаповѣдн
самѣдрѣжѣѣ црѣѣ стѣфѣнѣа дѣдѣ ѣмѣѣ сво|ѣѣ
сарѣдннцѣѣ гѣспѣѣѣѣ мнѣнцѣѣ дѣшѣрѣѣ юѣ
богдѣновнѣѣ (1а/4–9)

зѣрѣѣѣннѣѣ, -е ж *зѣручнѣѣѣ* (*ѣна коѣѣ је
верѣна, верѣннѣѣѣ*) – пакѣѣ тобомѣ

ЗДАРНТИ ОКАМЕНЬ НОЗЕМЛЮ КАКО ГЛАДАНЬ
ОРАЛЬ ЖАБОМЬ КОРНАТОМЬ ОКАМЕНЬ НВМОНОН
ДЕСННИН ОДННЕТН|Т|Е КАКО ХРТЬ ЗАЕЦА ПРЕ|Д|
ЛОВЦН ЗГРАДЬ НДАРОВНТИТЕ ЗАРШТИНЦН
НТВОНОН ЗДАРЬ ВНОСАВН МРТВА НЛИ МАЛО
ЖНВА (4а/9–15 – 4б/1–5)

ЗБОРЬ, -а м збор (скуп већег броја људи
на којем се о нечему одлучује) – датне
паДНН ЦНЛОШВ НАТОМЬ ЗБОРВ БНТИ ЦОСЕ ОТЕБЕ
ГОВОРН (6б/10–13)

ЗВЕЗДА, -е ж звезда (небеско тело које
се на небу види као светла тачка) –
КАДЕСЕ САРНВАХВ НОШНН МРАЦН Н ДАНЦА
САЗВЕЗДАМН А САНЬЦЕ ПВСТН ТРАКН
НСВЕТО|С|ТН ПОЗЕМЛН СВНСЕ -Г- ЗАЕДНО НАШОШЕ
НКОНЕ ЗСЕДОШЕ НПОЕЗ|Д|НШЕ ПРЕМА ТАОБОРВ
ЦРЕВВ (17б/9–16)

ЗВЕКА, -е ж звука (резак звук, бука
настала ударањем металних,
стаклених и сличних предмета) – ОХ
ТАН БОН ВЕЛНКН · НТОЛНКА ЗВЕКА ОРВЖІА
НЌОКОНСКЕ СНЛЕ НВНСКА ЌОБОЕ ВОНСКЕ
НВНТЕЗНХУ НГРОХОТА НПАДЕНІА НПЛАЧА
ЛЮЦК|Г|А ЌОБОНХУ ВНТЕЗОВА (23б/4–10)

ЗДРАВНЦА -е ж здравица (говор којим се
уз чашу наздравља, изражавају се
жеље за здравље и срећу) – ХВАЛА
ГОСПОДННЕ ЛАЗАРЕ НАЗ|Д|РАВНЦН ЦОМН НАПН
(16а/6–8)

ЗЕМЛЯ, -лє ж **1. а.** Земљина површина,
тло – ТАДАН ПОДВА САБЛО|М| НАЗЕМЛЮ
МСТАХВ (25а/4–5) **б.** обрадиво
земљиште – НТАКОТН ЗЕМЛЯ ТВОА РОДНЛА
НЕОМОНН ЗКОТНТИ ЦОФЪТЕ ВРЛО МОЛНТИ МОН
ГОСПОДАРВ (7а/3–13) **2. држава** – ЗАТО
ТВРСКА СНЛА СВА БЕШЕ ПОГННЛА НПРЕПАЛАСЕ
НАПОЛЮ КОСОВВ О|Т|ВОНСКЕ ЛАЗАРЕВЕ
НХРАБРН|Х| ВНТЕЗОВА НЮНАКА НАГЛАСВ ЦОНХУ
ВЕКЕ НЕКЕ СВСКА ЗЕМЛЯ РОДНТИ (13а/5–12)

ЗЕТЬ, -а м зет (ожењен човек у односу
према члановима породице –
родитељима, сестри своје жене) –
ВЪТО ВРЕМЕ КНЕЗЬ · ЛАЗАРЬ САДВЕМА СВОН|М|
ЗЕТОВНЦА ЕЗДІАШЕ КАСВОН|М| ДВОРН (3а/1–4)

ЗЛАТО, -а с злато (скупоцени метал
жуте боје, сјајан, који се
употребљавао као мера вредности) –
НВЧНННТЕ ГРОБЬ ВЕЛНКЬ ЌОМРАМОРА САЗЛАТОМЬ
(26б/6–8)

ЗЛО, зла с зло (лоше дело, недело,
штета) ИЗР. ЗЧЕТН ІАЗБВ НЗЛО НА КОГА
МРЗЕТИ НЕКОГ, ЧИНТИ НЕКОМЕ ЗЛО ИЗ
МРЖЊЕ – АВЪКЬ БРАНКОВНЬ О|Т|НДЕ КНЕЗВ
ЛАЗАРВ НАМНОША ВЕЛНКВ ІАЗБВ НЗЛО ЗЧЕ
НКНЕЗВ ЛАЗАРВ ГОВОРНТИ НАГАТН НАМНОША
НЗЛЕ РНЕЧН НЗНОСНТИ (5б/8–14)

ЗЛОБА, -е ж злоба (пакост) – ЗНАЛН ДАТЕ
СВТРА НАСАРТЬ СПРАЛАЮ АСЕБЕ ЗАЗЛОВВ ОСТАЛАЮ
(12б/14–16)

ЗМАН, змаја м змај (митолошко
змијолико биће дугог репа са канџама)
– РЕКАОВН ДАЗМАН ВРХЬ ТЕБН ПАНЕ СКРННЦА
(19а/8–9)

ЗНОН, зноја м зној (течност коју луче
знојне жлезде кроз поре на кожи)
ВВКЬ РЕ|Т| ГОСПОДННЕ ЛАЗАРЕ ВАСЬ ДРХЪЕМЬ
КАКО ПРТЬ МРТВЕНЕ|М| ЗНОЕМЬ (6а/3–6)

И

ИМЕ, идена с име **1. лични назив човека
који добије при рођењу** – ДОТЛЕСЕ ЗВАШЕ
ОВНЛНЬ АПОТО ДОБА КОБНАНЬ НДЕМВ ПРЕФЕШЕ
(4б/13–15); **2. слава, углед** – ТО ЦРЬ
ЗАПОВНДЕ РА|Д|Н СВОГА ИДЕНА (26а/13–14);
ИЗР. КРСНО ИМЕ ПРАВОСЛАВНИ ПОРОДИЧНИ
ПРАЗНИК, ВЕЗАН ЗА ИМЕ НЕКОГ СВЕЦА,
СЛАВА – НТАКОСЕ ЗГОДН М|С|ЕЦА НЮНІА · ДІ

днь · вндовь вѣтерь бешє лѣна пѣна кнезѣ
лазарѣ кр|с|но нѣде бешє накоелѣмь бн свѣѣно
погннѣтн (11а/4–9)

нстнна, -ѣ ж истина **1.** оно што
одговара стварности, чињеницама –
нѣтн · гледан господнне лазарє елн нстнна
шотн кажєдѣ (8б/6–10); **2.** правда,
високи морални идеал – нстаѣвѣмь ногомь
нагрѣло насатѣ занстннѣ мою (17а/4–5)

нюнѣн, -ѣпа м јун (шести месец у
календарској години) – нтакосє згодн
м|с|ѣца нюнѣа · дн̄ · днь · вндовь вѣтерь бешє
лѣна пѣна кнезѣ лазарѣ кр|с|но нѣде бешє
(11а/4–8)

К

кадѣа, -ѣе м. кадија (у доба турске
власти, судија који суди по Курану) –
свасє вонска прзо справн пашє нвєзн докадѣа
(18а/14–16)

камень, -а м камен (комад минералног
агрегата који заузима велики део
Земљине површине) – пакѣѣ тобомь
ѣдартн окамень нозєдлю како гладань
ораль жабомь корнѣатомь окамень нѣмонон
дєсннцн одннѣтн|т|ѣ како хрть заєца прє|д|
ловцн ѣградь (4а/9–15 – 4б/1); -бнєлн
камень мермер – црѣ р|т|ѣ · г · стєнн
ѣднтє о|т|бнєла каменѣ (26а/11–13);

кнезь, -а м кнез (владарска титула) –
нвєрно свога господара кнеза лазара слѣжашє
(5б/5–7)

кобнла, -ѣ ж кобила (женка коња) –
зацо она ѣтннн мою матерь кобнломь
(4б/5–7)

кожа, -ѣ ж кожа (сполни омотач који
прекрива тело човека или животиње)
– нєзнатє бн тѣрцн тѣжнн давн кажєдѣ

давѣкь кожь дєрє адєсо щєрє нєдє (19б/3–6)
Кл- прос.

колєно, -а с колєно **1.** зглоб на нози,
односно део ноге око тог зглоба –
нтогосє радн ѣжалостн главоцѣ прнколєнѣ
ѣкндохь (14б/2–4); **2.** потомство –
нєцлн дапогннє колєно югє богдановнѣа
(7б/4–6);

конь, -нѣ м коњ (сисар из реда
копитара, домаћа животиња која
служи за вучу и јахање) – вндосавѣ
говорн дрѣгѣа днѣна тѣда садє вндѣтн гдє
кобнлнѣ мнлѣш · конѣ ѣздн одєснѣю млога
оца лазара (3а/7–12)

копннє, -нѣ с копљє (оружјє којє сє
састоји из дугє моткє којој јє на врху
шилѣак) – врнєднѣсѣ тан копнѣ наполю
косовѣ [...] (7б/12–13);

корнѣа, -ѣ ж корнѣача (гмизавац сѣ
чврстим рожнатим оклопом) – пакѣѣ
тобомь ѣдартн окамень нозєдлю како
гладань ораль жабомь корнѣатомь окамень
нѣмонон дєсннцн одннѣтн|т|ѣ како хрть
заєца прє|д| ловцн ѣградь (4а/9–15 –
4б/1)

краль, -лѣ м краљ (крунисани владар, у
релативној хијерархији виши од кнеза,
а нижи од цара) – вато времє нацр|с|тво
ѣрошєво · настѣпн краль вѣкашннѣ
мрнѣвчнѣ ѣглєша дєспоть нгонко вєвѣда
(1б/2–7)

крвь, -н ж крв **1.** црвєна течност која
циркулишє организмѣ – крвь тєцнѣшє
пораѣзонцѣѣ како рєка (24а/3–5); изр.
пронѣатн крвь гинутн – ходнтє мѣн
храбрн срѣьскн внтєзовн дакрвь нашѣ
пронѣало дасмртнѣю жнвѣть о|т|кѣпнц|о|
(23а/1–4); **2.** порєкло – старца югѣ тастѣ
здєснє странє кодѣ сєбє сєдє аслнѣвє странє

вѣка бранковнѣа кон свнелѣ салдрѣ ·справн
неверннкѣ мѣснѣа степана застолаѣ крвн
чѣстнтѣ [...]

крепость, -н ж *крепост* (*моћ, снага у
духовном и телесном смислу*)– тен снае
юнатке ѿчн невндеше ѿкрепостн таке кон
бон ѣчнннше (25а/8–11)

крнло, -а с *крило* (*један од два
симетрична органа за летење код
птица, инсеката и неких митолошких
бића*) – [...] но ѿвено коже медведнне охоло
свншене саноктн веѣа жвала найте рнсовнне
дша нспада преѣе неготе обзнне норавѣа крнла
нонн прнседаѣ прнбннена (19а/1-7)

крсть, -а м *крст* (*предмет или фигура
састављена од вертикалног и
хоризонталног крака који се секу под
правим углом, такав облик, као
симбол у хришћанској религији*) – маць
свон нстрѣе нкр|с|та образно свѣ свою
вонскѣ · прекр|с|тн (22б/10–13)

кѣлѣгѣа, -їе м. *кулуѣлија* (*војник
пешак*) – свнсе ѣдно днгоше брѣннн ·
нделне преѣе вонскодѣ нстрашнне кѣлѣгане
ннакнеѣа лазара ѣдарнше (21б/2–6)

кѣмь, -а м *кум* (*сведок при обреду
црквеног венчања, крштења*) – на|с|е
саѣе чѣдннѣ ѿкѣма мого мнлана
топлнчнннна верн нчнстн пѣне какосе хоѣе
саѣе нзнвернтн (14б/11–16)

Л

лавь, -а м *лав* (*јунак, човек храбар као
лав*) [...] – мѣснѣа степана застолаѣ крвн
нколена чѣстнтѣ|г| нагласѣ дамѣлана шан
новнѣа рнсовнннѣ тѣрскога нѣвсаѣа рабраго
страшнн ноганнн ·г· лаѣа кон мнгоѣ опоруѣ
нмѣлѣ саоруѣннѣ|м| нрдоню нбодана

хрелнцѣ охмѣѣвнѣа нвглешѣ мнго зѣанаго
[...]

лажь, -н ж *лаж* (*свесно изречена
неистина*) – лазар говорн мѣчн · вѣче кон
тѣ лажь нзнесе (6а/12–14)

лала, -е м *лала* (*турски великан,
дворанин*) – [...] номѣ погѣвн хѣзнадарѣ
ннннннтарѣ нсѣе лале нгосподарѣ (20а/1–3)

лето, -а с *лето* (*време за које Земља
једном обиђе око Сунца; година*) –
ѿбнтн лето ·с· ѿ · з · ѿчн кр|с|нога нѣена
згоднсе вѣтерѣ свѣотн|н| доѣѣа кнеѣѣ лазарѣ
срѣскѣ господѣ ксеѣе навѣтерѣѣ (11а/10–15)

летѣрѣгнѣа, -нѣ ж *литурѣија* (*главно
богослужење у хришћанској
православној цркви*) – акнеѣѣ лазарѣ
сагосподомѣ ѣцкѣвн бннше стго ноана бннше
налетѣрѣгн (21б/6–9)

ловаць, ловца м *ловац* (*човек који лови*)
– *који хвата и убија животиње
помоћу оружја* – пакѣѣ тободѣ ѣдарнтн
окаменѣ ноѣемѣо како глданѣ оралѣ жабодѣ
корннчодѣ окаменѣ нѣдонон деснннн
одннннн|т|е како хрѣѣе заѣца пре|д| ловцн
ѣградѣ (4а/9–15 – 4б/1)

ловь, -а м *лов 1. хватање или убијање
животиња помоћу оружја* – нѣвнш|е|
цра ѣроша мала|г| валове (1б/7–9); **2.**
плен ухваћен у лову – лорѣо кѣперѣѣа
неглеѣа тѣнѣѣ ннѣ ннлоѣа нннтн кѣра него
сеѣн (19б/8–10)

лѣгь, -а м (мн. лѣзн) *луз* (*шумарак, гај*)
– реѣлобн лѣзнсѣ нѣрасн зеленн нѣѣемѣ
какоѣ поле лепо одевено (10а/12–15)

лѣкавство, -а с *лукавство* (*особина
онога који је лукав*) – тадан о|т|тѣраѣа
погѣбленн бнше заннѣѣ лѣкавство ннѣверѣѣ
(2а/11–14)

лѡна, -ѣ ж луна (*месечина*) – нтакосе згодн м|с|ѣца нюнѡа ·дг· днѣ · вндовъ вѣтеръ бешѣ лѡна пѡна кнезѡ лазарѡ кр|с|но нлѣ бешѣ (11а/4–8)

М

матн, -ѣре ж мати (*жена у односу на дете које је родила, мајка*) – зацо она 8чннн цоу матеръ кобнлодѣ (46/5–7)

мачъ, -а м мач (*врста оружја са равном и дугом оштрицом причвршћеном за балчак*) – мачъ свон нстржѣ нкр|с|та образно свѡ своу вонскѡ · прекр|с|тн (226/10–13)

медведннн, -ѣ ж медведина (*медвеђа кожа*) – [...] но оѣвено коже медведнне охолѣ свншенѣ саноктн веѡа жвала наюте рнсовнне дша нсплада преѣ неготѣ обзнне норавѡа крнла носн прнседлѡ прнбннена (19а/1-7)

месець, -а м месец (*приближно дванаести део календарске године који има одређено име (јануар, фебруар, март, април итд.) и редослед, према чему се одређују датуми*) – нтакосе згодн м|с|ѣца нюнѡа ·дг· днѣ · вндовъ вѣтеръ бешѣ лѡна пѡна кнезѡ лазарѡ кр|с|но нлѣ бешѣ (11а/4–8)

месо, -а с месо (*тело животиње које служи за исхрану*) – незнатѣ вн тѡрцн тѡжнн давн кажѣмъ давѡкѣ кожѡ дерѣ месо щѣре неѣе (196/3–6)

место, -а с место (*област, насељено место, предео*) – свнсе бѣхѡ тѡрцн одѣлн ѡлнѣпѡ оправѡ нодѣѡѡ ѣре свакн хоѣе давндн ѡтѡѡне|х| места лнѣе юнаке (186/6–10)

млнлостъ, -н ж млнлост (*благонаклоност вишег према нижем, моћнијег према*

слабијем) – аколн кон нелюбн мл|с|тн бжѣ нека бѣжн заневѣрнн|м| нвѣзѡдѡшнннлѣ вѡколѣ бранковнѣлѣ (23а/11–15)

млнто, -а с мито (*плата, награда*) – новотн лазара жнѡа прнцннга бѣзмлнта надарѡ (26а/9–11)

млнжаство, -а с мноштво (*велики број лица, јединки*) – тѡрке погѡбнше бѣзчнсла млнжаство (25а/1–2)

моѡъ -н ж моѡ (*својство онога који над ким или чим може много*) – азнано слѡѡ црѣвѡ нмоѡъ нратн неговѣ (106/10–12);

мракъ -а м мрак (*одсуство светлости, тама*) – каѣсе сакрнѡѡхѡ ноцннн мрѡцн н данннца сѡзвѣздамн а слнѡѣе пѡстн тракн нсвѣтло|с|тн позѣлн свнсе ·г· заѣдно наѡшоше нконе ѡседоше нпоез|д|нше преѡа тѡборѡ црѣвѡ (176/9–16)

мраморъ, -а м мрамор (*зрнастокристаласта стена састављена од кристалића која се употребљава у архитектури и вајарству, мермер*) – прѡо 8чнннне дамн ѡѡтн внде стѡпѣ ѡмрамора (266/1–3)

мѡжъ, -а м муж (*ожењен човек у односу на своју жену*) – [...] мѡжѣвн даю свондѣ жѣнамн (7а/1–3)

Н

напредакъ, напредка м напредак (*са предл. 8 има просторно значење: испред, напред*) изр. ставннн ѡнапредакъ дати предност – зацо хоѣе тѡрцннна ѡнапредакъ ставннн нтеѣе наполю косовѡ нздѡтн (13а/1–4)

начннъ, -а м начин (*обичај*) – свн бѣвннн ѡдѡрнше нвѣлнке борнѣ какоѣе начннъ ѡцѡра каѣе|с| вонскаѡ бнѣ (21а/14–17)

НЕВЕРА, -е ж *невера* 1. *неверство, издаја* – тадан ѿтѣрака погѣленн бнше заннхъ лѣкавство · нневерѣ (2а/11–14) 2. *неверник, издајник* – нототн невере кодколенатн седн ннаѣхотн говорн наажс нсносн (16а/15 – 16б/1–3)

НЕВЕРНИКЪ, -неверника м *неверник (онај који је изневерио, издајник)* – онаа ·г· неверника ѿна|с| ѿбегоше нцра нан|с|ѣ поднгоше (22а/8–10)

НЕВОЛА, -е ж *нужда (потреба)* – дащо гѣбншъ власть свою безневоле (15а/15–17)

НЕДЕЛЯ, -лѣ ж *недеља (седми дан у недељи)* – сѣтра неделя вндовъ днѣ славѣннн атееб кр|с|но нде внѣкедло ткое веранъ ткоан неверанъ (16б/12–16)

НЕПРАВДА, -е ж *неправда (супротно од онога што је исправно, праведно)* – нбѣ внде неправдѣв нхъ (16/9–10)

НОГА, -е ж *нога (стопало)* – нстаннцѣв ногомъ нагрло нан наца заповнѣн конодѣедога самртн ѣморнтн (21а/1–3)

НОКАТЬ, нокта м *нокат (канџа на крају прстију птица и других животиња)* – лсок|о| ѣзато голѣвова где вндн тѣнсе веселн защосѣ ноктн знега велнцн нѣацн (19б/10–13)

О

ОБЛАСТЬ, -н ж *област (већа територијална јединица)* – ѿкаде|с| настала среска земља знашон обла|с|тн ваздае стаѣла верно ѣчастн нславн нѣдобро|м| послѣхѣ (14а/7–11)

ОБРАЗЪ, -а м *образ (једна страна лица)* – нѣдарн елѣ рѣкомъ ѣзобразѣ (3б/11–12)

ОДЕЉА, -е ж *одећа (предмети који служе за одевање, облачење)* – свнсе бѣхѣ тѣрцн оделн ѣанепѣв опрѣвѣ нодеѣѣ (18б/6–8)

ОКО, ока с (мн. очн) *око (орган чула вида)* – нтоѣе сва конска ѿчнцѣ вндетн нтѣвоа нтѣрскаа нтн · прне него ѣдрешѣ (16б/9–12)

ОПРАВА, -е *оправа (коњска опрема)* – ѣнеко доба всташе сташе коне сѣдатн ѣанепѣв опрѣвѣ нгнзѣавѣ одеѣѣ (17б/5–8)

ОРАЛЬ / орло, орла м *орло (птица грабљивица)* – пакѣѣ товоомъ ѣдарнтн окаменъ ноземлю како гладанъ ораль ѣавомъ корнѣчомъ окаменъ нѣлонон десннцн одннѣтн|т|е како хртѣ заѣца прѣ|д| ловцн ѣградѣ (4а/9–15 – 4б/1); оорло ѣеперьѣ негледа тѣнцѣв нне ннлова ннтн ѣера него сѣдн (19б/8–10)

ОРѢЖНЕ, -нѣ с *оружје (убојно средство за напад или одбрану у борби)* – кадесе срблн саорѣжне|м| ѣрѣцн вндеше свн внкнѣше како ѣѣцн гладнн (22а/1–3)

ОТАЦЪ, отца м *отац (мушки родитељ)* – дага невндн ѿтацѣ нашѣ лазарѣ юнака днлоша нпѣметн негове нѣврнедностн небн конѣ ездно одеснѣю оца нашега (3б/2–8)

ОТАЧАСТВО, -а с *отаѣбина (домовина)* – дана|с| юнаѣѣво самномъ покажнѣ · наполю косовѣв заправослав`нѣ верѣ хр|с|тнѣанскѣв нѣзѣкрѣе бѣѣе нѣзѣтаѣаство наше (23а/6–11)

П

ПАДЕННЕ, -нѣ с *пад, падање (губитак ослонца, равнотеже услед ударца, спотицања)* – охѣ тан бон велнкн · нтолнка зѣека орѣжѣа нот|к|онске ннле нѣвнска о|т|обое конске нѣнтѣзнхѣ нгрехота

нпаденїа нплата люцка|г| о|т|обонхъ
внтезова (23б/4–10)

паметь, -н ж *память* (умност човека,
способност да мисли и расуђује) – дага
невндн о|т|таць нашъ лазарь юнака
мнлоша нпацетн неговѣ нврнедностн неbn
коня ездно одеснѣю оца нашега (3б/2–8)

патншахъ, -а м *патишах* (турски
султан) – хоѣмлохъ хнѣаръ патншахъ ·
штаборъ прстнтн (18а/3–5)

паша, -ѣ м *паша* (титула великих
војних и цивилних великодостојника у
Османлијском царству) – лѣтн паше
нвездри мон брзовстаннѣ нсправнтесе
натаборъ кнеза лазара (21а/6–9)

пѣхарь, -а м *пѣхар* (овећа, масивна,
украшена посуда за тиће) – тѣн лазару
кнезъ златнн пѣхарь внна налив'ше
(13б/7–9);

платъ, -а м *плат* (психолошка реакција
праћена сузама) – охъ тан бон велнкн ·
нтолнка зѣка орѣжїа но|т|конске снаѣ
нвнска о|т|обое конске нвнтезнхъ нгрохота
нпаденїа нплата люцка|г| о|т|обонхъ
внтезова (23б/4–10)

полата, -ѣ ж *палата* (господска кућа,
двор) – [...] нхрабарства поставленъ бы|с|
ѡцра вапрвон полатн црѣвен (1а/1–3)

поле, -ла с *поље* (отворено равно
земљиште) – рекаобн лѣзнсѣ нзраслн
зеленн нземле какоѣ поле лепо одевѣно
(10а/12–15)

послѣхъ, -а м *послух* (послушност) –
ѡкаде|с| настала срѣска земља знашон
обла|с|тн ваздаѣ сталаа верно ѣтастн нславн
нздобро|м| послѣхъ (14а/7–11)

попась, -а м *попась* (средство за
опасивање одеће у струку) – [...] тебѣ
ѣзетн запопась · теѣѣте нзврѣъ нседаа
нема|с|тнво (4а/1–3)

прахъ, -а м *прах* (ситне честице
нечега, прашина) – толнко земља
треснѣше|с| ѡснаѣ нконскаго внска неога
нднла нпраха нстрѣланнѣа (23б/10–13)

прѣша, -ѣ ж *журба* – нднланъ спрешомъ
ездеѣн коня нзвонске тѣрске (9а/3–5)

прневарѣ, -ѣ ж *превара* (дело којим се
неко намерно доводи у заблуду) –
некасѣ прневарѣ чннн неднлошѣмъ послѣ
(8а/2–4)

пророкъ, -а м *пророк* (онај који
предвиђа) – лазарѣ како томѣ ты бїн
пророкъ (6б/8–10)

прстенъ, -а м *прстен* (украшни предмет
у облику колута који се носи на
прсту) – нздари елѣ рѣкомъ ѣзобразъ
анарѣцн прстенн · златнн окрѣвѣне елѣ
(3б/11–15)

прѣтъ, -а м *прут* (танка гранчица
очишћена од лишїа, шиба) изр. дрѣтатн
како прѣтъ (дртвнем зноемъ) – трѣсти се
(од страха)

пѣтъ, -а м *путь* (друм, цѣста) –
незднелтн братѣ мнлошѣ казатн снаѣ цра
мѣрата ннср|д|цель прѣбронтн колнкоѣ
ѡкрѣга нбнѣла каѣна нстраномъ допѣта
пакн доцрнѣга дрнѣна (9б/10–16)

Р

разбонцѣ, -а с *разбојиште* (бојно поље,
бојиште) – крѣвъ тецнѣше поразбонцѣѣ како
река (24а/3–5)

раненнкъ, -а м *рањеник* (онај који је
рањен) – не|вн|даше|с| земле о|т|трѣпнѣа

дртвнєхъ лежеѣ|н| поземлн нраненнка
внтозова нконнѣвкрѣ|н| плнюѣн (23б/14–
15 – 24а/1–3)

ратъ, -а *рат* (велики оружани сукоб
између два народа, две државе) –
азнамо снас црєвѣ ндоѣѣ нратн неговє
(10б/10–12)

река, -є ж *река* (стални водени ток
који потиче од извора и тече
коритом до ушћа) – надарнцн рєцн
банзъ · трномена главе ндѣ о|т|секоше
(16/12–14 – 2а/1);

рєчъ, -н ж *рєч* (глас или скуп гласова
са одређеним значењем) – єрє колнко|с|є
може єдна рєчъ нзъвста нзрєчє нан добра
нан зла тонсе ваз|д|а ввєкѣ говорн (5а/1–
5); изр. нзноснтн злє рєчн на кого –
говорити о некоме ружно, клеветати
– авзѣкѣ бранковнѣ о|т|нде кнезѣ лазарѣ
нацнлоша велнкѣ ѣзѣв нзлє рзє нкнезѣ
лазарѣ говорнтн налагатн нацнлоша нзлє
рєчн нзноснтн (5б/8–14).

рнсовнна, -є ж *рнсовина* (крзно рнса) –
[...] но оѣвєно коже мєдвєднне оhole свншенє
саноктн вєѣа жѣала нлюте рнсовнне дша
нспадѣ прєкє неготє обзнне норѣвѣа крнла носн
прнседал прнбнєна (19а/1–7)

родъ, -а м *род* (пород) – нтакотн рода
щосамѣ стовомѣ роднаа нтакотн твоѣа вонска
стовомѣ · здравє ходнла нсрєѣннємѣ деломѣ
нгл|с|омѣ добнла нтакотн зємла твоѣа
роднла нєлонднн вкротнтн щоѣѣтє врлє
молнтн мон господарѣ (7а/3–13)

рѣжнца, -є ж хип. и дем. од *ружа*
(врста трновите бнѣкє) – аѣ · тебе
заснна обрѣхъ мнлошѣ нхѣѣртн мюу дадохъ
кою држнцѣ како цвєтѣ рѣжнцє (15а/6–10)

рѣка, -є ж *рука* 1. *шака* – ндарн єлѣ
рѣкомѣ рзобразѣ (3б/11–12); 2. *власт*,

надлєжност воннства нвєдно скѣпнхъ
подрѣкѣ твою (15а/10–17)

ѣ

сагъ, -а ж *сага* (ћилнм) – нстаѣѣмѣ
ногомѣ нагрѣло насагѣ занстннѣ мюу
(17а/4–5)

самодрѣцаъ, самодрѣца м *самодрѣцаъ*
(апсолутнн владар) – отомѣ позѣповєдн
самодрѣцаъ цра стєфана дадє єлѣ сво|ю|
сародннцѣ госпоѣѣ мнлнцѣ дащєрѣ югє
богдановнѣа (1а/4–9)

сародннца, -є ж *рођака* (жєнска особа
која је у сродству са некнм) – дадє єлѣ
сво|ю| сародннцѣ госпоѣѣ мнлнцѣ дащєрѣ югє
богдановнѣа (1а/6–9)

свєтлостъ, -н ж *свєтлост* (освєтљєност
која омогуђава видљивост) – кадєсє
сакрнѣвѣхъ ношнн мрѣцн н даннца сазѣвєдѣмн
а слнѣцє пѣстн тракн нсвєтло|с|тн поземлн
свнсе · г · заєдно наѣоше нконє рсєдєше
нпоєз|д|нше прємѣ таоворѣ црєвѣ (17б/9–
16)

свнрала, -є ж *свнрала* (врста фрулє)–
тѣн свнрѣлн бѣвнн вдарнше нборнє лазарєвє
(21б/16–17)

сєдло, -а с *сєдло* (сєдшнте за јахача
прнчвнћєно за лєђа јахаћє
жнвотнћє) – [...] тєбє рзєтн запосѣ ·
тєѣѣтє нзѣврѣ нсєдла нємл|с|тнѣво (4а/1–3)

сємєнъ, -а м *сєјмєн* (врста турског
војннка) – тон чѣдо вєѣє оѣтн данєвндє
онѣкє коє пашє бєѣѣ нѣѣѣѣє кѣлоглнє нцрєвє
делнє нчѣвншн пєнцн н вѣѣлогѣашє хѣчнє
нхѣчємн ннѣнчѣрн нсємєнн свн околє
крѣшєвѣ (20а/14–17 – 20б/1–3)

сєрдаръ, -а м *сєрдар* (старєшнна,
главар) – пактн свѣ мюу вонскѣ дахъ · н

ВОННСТВА НВЕДНО СКЪПНХЪ ПОДРЪКЪ ТВОЮ
ДАДННН СЕРДАРЬ ПРЕДЪВОНСКОМЪ ДЛОЕЮ ДАЦЮ
ГЪВННШЬ ВЛАСТЬ СВОЮ БЕЗНЕВОЛЕ (15а/10–17)

сестра, -е ж *сестра* (назив за женску
особу у односу на децу истих
родитеља) – ела рече сестри вндосави дага
невндн о|т|таць нашъ лазарь юнака
днлоша нпацетн негове нврнедностн невн
коня ездано одеснью оца нашега (3б/1–8)

сила, -е ж *сила* **1.** *снага, јачина* – толнко
земля треснаше|с| ѿснле нконскаго внска
неога нднла нпраха нстреланнн (23б/10–
13); **2.** *војска* – зато тврска сила сва беше
погннла нпрепаласе наполю косовъ ѿвонске
лазареве нхрабрн|х| внтезова нюнака
нагласъ (13а/5–10)

силннтарь, -а м *силннтар* (заповедник
јаньичарске чете) – [...] ноде погъвн
хазнадаре нсилннтаре нсве лале нгосподаре
(20а/1–3)

синь, -а м *син* (мушко дете у односу
према родитељима) – вькашннн ндлаше
·г· сна (2б/4–5)

скокь, -а м *скок* (брзо премештање
тела кроз ваздух с једног места на
друго уз одбијање ногама са места на
ком се стоји) – же скокомъ ·скотн
велнкомъ шатор|8| наврата доскотн (20а/7–
9)

слуга, -е м *слуга* (поданик према своме
владару, господару) – нкомъѣѣ напнтн
здравьмнн слвго млоа днлошъ (15б/8–11)

смръть, -н ж *смрт* (престанак живота)
– ходнте мон храбрн сръбскн внтезовн дакрвь
нашъ пролнлмо дасмрътню жнкотъ
ѿквпнн|о| (23а/1–4)

снага, -е ж *снага* (духовна и телесна
јачина и моћ) – ѿтговара госпоке днланца

знашь даствонон браћн сва млоа снага стон
(7б/9–11)

снегъ, -а м *снег* (атмосферска
падавина у облику белих пахуљица) –
шаторн|с|е беле далеко каконо · снегъ насредъ
земле (10а/15–16 – 10б/1)

соко, сокола м *соко* **1.** *птица грабљивица*
– асок|о| ѡгато голъбова где вндн твнсе
весеан зашосъ ноктн внгеа велнцн нннцн
(19б/310–13); **2.** *храбар човек, јунак,*
који је као соко – онъ крвь племеннтала
асоко вкрепостн (15а/2–4)

спомень, -а м *спомен* (успомена,
сећање) – днлошъ оставнтн · спомень
наполю косовъ (6б/3–6)

срдце, -а с *срце* (символ унутрашњих
човекових осећања, света; душа) изр.
срдце заболе кого – *каже се када је неко*
у стању велике туге, забринутости,
узнемирености – свн конга вндеше
ср|д|цехъ заболе нсвнсе зачвднше (13б/13–
15)

стараць, старца м *старац* (старији
човек) – старца югъ таста здесне стране кодь
себе седе (11а/17 – 11б/1–2)

стена, -е ж *стена* (велики камен) – ·г·
стени взднте ѿвнела камена (26а/11–13)

столь, -а м *сто* (комад намештаја у
облику широке хоризонталне даске са
једном или више ногу за којим се седи,
једе, ради) – самъ господарь на велнкн
столь седе (11а/15–16)

стража, -е ж *стража* (онај који обавља
стражарску дужност) – страже нхъ
лазареве дотекоше (21б/10–11)

страна, -е ж *страна* (лева односно
десна позиција од нечега, некога –
днлошъ · коня ездн одеснью млоа оца лазара

абраньковнѣхъ вѣкъ слевѣю странѣ о|т|себѣ)
(3а/10–14)

страхъ, -а м *страх* (*осећање узнемирености, бојазан од нечега*) – каден|х| вѣтрн станѣ гнѣатн страхне гледати (10а/10–12);

стрѣланнѣ, -нѣ с *стрѣлање (заћање оружјем)* – толнко земла треснаше|с| ѿснае нконскаго внска нбога нднла нпраха нстрѣланнѣ (23б/10–13)

стѣпъ, -а м *ступ* (*вертикални камени конструкт валькастог облика*) – прзо зчиннѣ дадн ѿтн внде стѣпъ ѿдрѣлора (26б/1–3)

сѣдъ, -а м *суд* (*мишљење о вредности кога или чега*) изр. божнн сѣдъ божја казна за причињене грехове – праведнн сѣдъ бжн прнеше (2а/6–7)

Т

таборъ, -а и таховоръ, -а м *табор* (*место са разпетим шаторима за боравак војске*) – свнсе ·г· заедно наѣше нконе зседоше нпоез|д|нше према таборѣ црѣвѣ наѣхн (17б/13–16)

тасть, -а м *таст* (*женин отац*) – старца югѣ таста здесне стране кодъ себе седе (11а/17 – 11б/1–2)

тело, -а с *тело* (*физичка структура човека*) – ходнѣ мон храбрн сръбскн внтезовн дакрѣв нашѣ пролнѣло дасмрътно жнвотъ ѿквпнц|о| смраднѣ тело наше непощеднѣ (23а/1–6)

тенефъ, -а м *тенеф* (*конопац, уже*) – адрѣгодъ скотн те све тенефе ѿшатора ѿкнде (20а/9–11)

тнсѣща, -ѣ ж *тисућа, хиљада* (*број добијен множењем 10 и 100*) – праведнн сѣдъ бжн прнеше какобн доган ·д· тнсѣще вонск|ѣ| развѣтн о|т| ·о· тнсѣщ|ь| хр|с|тнѣанске вонске

трава, -ѣ ж *трава* (*зелени покривач земље, настао од биљака*) – вротѣсе незнатѣше кон ноце ннесѣ здрлн зкрѣн плнѣнн наежеѣн раненнцн кое ѿтн нстеломъ жѣлаѣхъ вндѣтн онн кон глѣдаѣхъ слѣ оне велнке коесѣсе здрнле онако како травѣ дѣгѣ вѣтаръ положн (24а/8–11 – 24б/1–2)

тракъ, -а м *трак* (*млаз, зрак или снап зракова*) – кадесе сакрнѣѣхъ ноцнн дѣаци н даднѣца сазвѣздадн а снѣце пѣстн тракн нсветло|с|тн поземан свнсе ·г· заедно наѣше нконе зседоше нпоез|д|нше према таборѣ црѣвѣ (17б/9–16)

тѣрѣпнѣ, -нѣ с *тѣрѣпѣ* (*мртво тело, леи*) – не|вн|даше|с| земле ѿтѣрѣпнѣ мртѣвнѣхъ лежеѣ|н| поземан (23б/14–15 – 24а/1)

ѣ

ѣхѣла, -ѣ м *ѣхѣла* (*везиров заступник или заменик*) – тон ѣдо вѣѣ ѿтн даневнде онѣѣ кое паше бѣхѣ нѣхѣѣ квѣлогнѣ нцрѣве делне нчѣвшн пенцн н бѣлюгѣаше хѣтнѣ нхѣчѣдн ннѣнѣтарн нсеѣмнн свн около крѣшеѣѣ (20а/14–17 – 20б/1–3)

ѡ

ѡмъ, ѡла м ум (*разум, мисли*) изр. ѡватн се са ѡмомъ бити ѡпсѣднут некаквнм мнслнма – нѡкад есамъ то ѣдо нрѣѣсе сасѣонѣдъ ѡмомъ · (14а/13–15)

ѡста, -а мн. *уста* (*дупља у доњем делу главе*) – ере колнко|с|ѣ може една рѣѣѣ

нзъвста нзрече нан добра нан зла тонсе
ваз|д|а звнекъ говорн (5а/1–5)

втекъ, -а м *збег* (*уточиште*) – наполю
санце подрте ѿюнаткога боа нк|р|внхъ
нврнеднотн · старца ннкалана консе втекомъ
пре|д|свне|м| каза

вхо, -а с *ухо* (*орган чула слуха, његов
спољашњи део*) – нототн невере
кодколенатн седн ннавхотн говорн нлажъ
нсносн (16а/15 – 16б/1–3)

Х

хазнадаръ, -а м *хазнадар* (*човек над
хазном, благајник*) – [...] ноде погъбен
хазнадаре нснантаре нсве лале нгосподаре
(20а/1–3)

хачина, -нѣ м *хачија* (*човек који је ишао
на хачилук*) – тон дрво ннцо нежелла него
дасе бне хачне нхачедн ндрвоге конске лноге
(19а/10–13)

хѣн, хѣерн ж *кѣи* (*женско дете у односу
према једном или оба родитеља*) – лѣ ·
тебе заснна обрахъ днлошъ нхѣертн дою
дадохъ кою држнмъ како цветь рѣжнце
(15а/6–10)

хнаада, -ѣ ж *хнаада* (*број који се
добија множењем десет и сто, који
се обележава бројком 1000, тисућа*) –
ннапреко о|т|нега побеже са ·з· хнаада
добрне|х| юнака (22б/7–9)

хора, -ѣ ж *хора* (*право, pogodно време*) –
каде се днланъ топанчанннъ вратѣн сацрека
таовора ннатрагъ обратн кадедѣв хора вѣде
вѣкъ кнезъ лазаръ говорн нвѣтн · гледан
господнне лазаре еан нстнна цотн кажемъ
(8б/1–9)

храбарство, -а с *храброст* (*особина оног
који је храбар*) – [...] нхрабарства

поставленъ бы|с| ѿцра вапрвон полатн
цревен (1а/1–3)

хртъ, -а м *хрт* (*врста мршавог
дугоногог пса који се користи у лову
на зечеве*) – пакѣъ тобомъ вдарнтн
окадненъ ноземлю како гладанъ оралъ жабомъ
корнчотомъ окадненъ нвднотн десннцн
одннетн|т|е како хртъ заеца пре|д| ловцн
вградъ (4а/9–15 – 4б/1)

хвнѣаръ, -а м *хунѣар* (*турски господар*)
– хоѣедолнхъ хвнѣаръ патншахъ · втаборъ
пвстнтн (18а/3–5)

Ц

царство, -а с *царство* (*област којом
неко влада,*) – отомъ ставнше нацр|с|тво
егово сна егова малаго (1а/12–14)

царъ, -а м *цар* (*највиша владарска
титула у неким земљама*) – днлошѣетн
чвднъ неверъ вѣтн кадѣ вѣдешъ сацре|м|
бон бнтн (6а/8–11)

цветь, -а м *цвет* (*изданак биљке
сачињен од разнобојних листића*) – лѣ ·
тебе заснна обрахъ днлошъ нхѣертн дою
дадохъ кою држнмъ како цветь рѣжнце
(15а/6–10)

црѣква, -ѣ ж *црква* (*зграда у којој се
врше верски обреди, храм*) – акнезъ
лазаръ сагосподомъ вцквн бнаше (21б/6–8)

Ч

чардакъ, -а м *чардак* (*горњи спрат
високе зграде – двора или куле*) – то ·в·
даштн лазареве гледахъ савнсокн|х| чардакъ
(3а/4–7)

частъ, -н ж *част* (*скуп моралних начела
којима се неко руководи*) – нн|с|е саде
чвднмъ ѿквѣмъ дога днлана топанчаннна

верн нчастн пшне какосе хоће саде нзневертн
(146/11–16)

чась, -а м час (*тренутак, моменат*) –
стан чась свасе конска тврска днже
(21а/12–14)

чаша, -е ж чаша (*мала посуда из које
се пије*) – кадим чаша дорске доће кнезске
поклонн (16а/4–5);

чашь, -а м чауш (*старешина над
неколико војника у турској војсци,
водник*) – подалеко бшатора чашн црвн
сретосе овондъ говоре здраво юнацн нгосподо
(186/10–13)

чета, -е ж чета (*мноштво оружаних
људи*) – ндного тврке четодъ гвблахъ
(12а/4–5)

чѣдо, чѣда с чудо (*необична појава или
догађај која изазива чуђење*) – ткобн то
чѣдо видно небн догодо то нсказати (24а/5–
7)

Ш

шаторь, -а м шатор (*покретни
расклопиви заклон од платна у облику
купе, са дрвеним или металним
скелетом, који служи за смештај
војника*) – нзданндъ днланъ топлчанннъ
ннвациъ косанчнѣъ сднлошедъ подшаторь ·
днлошевь покоше зашз|д|анъ веръ
новеѣашедъсе досадотн шнндъ бнтнн нволю
недъ врштнн (17а/10–16)

Щ

щнтъ, -а м щнт (*защитник*) – лазар
говорн дѣтн · вѣте кон тѣ лажъ нзнесе
днлошеъ дон щнтъ перенн нвнедъ стон доа
сва снага н крепость (6а/12–14 – 66/1–3)

Ѣ

ѣннчарь, -а м јањичар (*војник
регуларне турске војске састављене
од заробљеника и потурчењака*) – тон
чѣдо веће ѡѣтн даневнде онѣке кое паше бѣхъ
нѣхѣѣ кѣлогане нцреве делне нчашн пенцн н
бѣлюгѣаше хачне нхачедн ѣннчарн нсеменн
свн окодо крѣшева (20а/14–17 – 206/1–3)

ѣгне, -ета с јагње (*младунче овце*) – ацо
о тебе хоѣъ рѣкомъ ѣтнннтн нзрѣке ѣрѣкѣ
додавати нсподконѣ клоно вѣкъ вѣкѣ ѣгне
додае (4а/1–9)

ѣто, -а с јато (*већи број птица у
скупу*) – асок|о| ѣато голубова где видн
тѣнсе беселн зашосѣ ноктн ѣнега велнцн
нѣцн (196/10–13)

Ј

јунакъ, -а м јунак (*смео, неустрашив
човек – обично у рату, борби*) – зато
тврска снага сва бѣше погннла нпрепаласе
наполю косовѣ о|т|конске лазареве
нхраврн|х| внтѣзова нјунака нагласѣ
(13а/5–10)

јунацьво, -а с јунаштво (*особина оног
који је јунак; смелост, храброст*) –
дана|с| јунацьво саднодъ покажнте ·
наполю косовѣ (23а/6–8).

ИЗВОР

Ређеп, Јелка (2010). *Житије кнеза Лазара*. Нови Сад: Прометеј, 2010: 45–71; електронски извор <<http://arhiva.unilib.rs/cirilica/dokument/37/kosovski-boj>>

ЛИТЕРАТУРА

- Грковић-Мејдор, Јасмина (2001). *Питања из старословенске синтаксе и лексике*, Лингвистичке свеске 1. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Драгићевић, Рајна (2018). *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица Српска.
- Ефимова, В. С. (2006). *Старославјанская словообразовательная морфемика*. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения.
- Караџић, В. С. (1852). Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. У Бечу. Фототипско издање. Београд: Нолит. 1972.
- Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Милановић, Александар (2013). Синтаксички, лексиколошки и стилистички аспекти синонимије у делима Јована Суботића. У: *Језик весма полезан*. Београд: Друштво за српски језик. 138–145.
- Младеновић, Александар (1971). Елементи историје српскохрватског језика. *Опита енциклопедија Ларус I*. Београд. 419–426.
- Младеновић, Александар (1977). Напомене о српскословенском језику. *Зборник за филологију и лингвистику*. XX/2: 1–20.
- Петлева, И. П. (1971). Праславјанский слой лексики сербохрватского языка I. *Этимология 1968*: 114–156.

- Петлева, И. П. (1973). Праславјанский слой лексики сербохрватског језика II. *Этимологија 1971*: 20–57.
- Ређеп, Јелка (1976). *Прича о боју Косовском*. Зрењанин: Центар за културу Зрењанин и Филозофски факултет у Новом Саду.
- Ређеп, Јелка (2010). *Житије кнеза Лазара*. Нови Сад: Прометеј.
- РМС: Речник српскохрватског књижевног језика, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; Речник српскохрватског књижевног језика, IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- СС: Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва: Русский язык, 1994.

*

- Mladenović, Aleksandar (1973). Tipovi književnog jezika kod Srba u drugoj polovini XVIII i početkom XIX veka. U: *Referati za VII međunarodni kongres slavista u Varšavi* (ur. B. Novaković). Novi Sad: Filozofski fakultet. 39–53.
- Otašević, Đorđe (2009). *Rečnik turcizama*. Beograd: Alma.
- Skok, Petar (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

Irina Damjanov

NOMINAL LEXEMES IN *THE STORY OF THE BATTLE OF KOSOVO* (THE MANUSCRIPT OF THE UNIVERSITY LIBRARY).

SUMMARY

This paper presents an analysis of nominal lexemes of one of the versions of *The Story of the Battle of Kosovo – The Manuscript of the University Library*. The manuscript originated in the first quarter of 18th century, and it was written in Old Serbian language, with only few lexical items from the Serbian Church Slavonic. The analysis of the corpus includes the analysis of the origin of the lexemes, derivational analysis, semantic classification, and paradigmatic analysis. Lastly, we examined the presence and positions of the analyzed lexemes and their meanings in the contemporary Serbian language by using lexicographical sources. The aim of the research was to portray the lexical complexity of the Manuscript, as it represents a part of the Serbian lexicon from the beginning of the 18th century, as well as to draw comparison between this area of synchronic structure of the Serbian language and the contemporary language. In the appendix at the end of the paper is the dictionary of the analyzed lexemes, including verifications from the Manuscript.

KEY WORDS: lexical analysis, nominal lexemes, Old Serbian language, 18th century, *The Story of the Battle of Kosovo*, The Manuscript of the University Library.

Мср Ирина Дамјанов
Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Нови Сад
Србија
damjanovirina@gmail.com

Катарина Радовановић
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Одсек за српски
језик и књижевност)

Изворни научни рад
УДК: 811.163.41(091)
811.163.41'373.46:616"18"
DOI 10.19090/prj.2021.52.127-146

МЕДИЦИНСКИ ТЕРМИНИ У *КРАТКОМ ПОКУШЕНИЈУ О КАЛАМЛЕЊУ КРАВЉИ БОГИЊА ЈОЖЕФА САТМАРИЈА (1818) И ТОРЖЕСТВЕНОМ ЛЕКАРСКОМ СОЧИНЕНИЈУ О ХРАНИТЕЛНОЈ БОГИЊИ ЂОРЂА ПАНТЕЛИЋА (1832)*¹

САЖЕТАК

У раду је анализирана медицинска терминологија (знаци, болести, њихови симптоми и лечење) у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња Јожефа Сатмарија* из 1818. године и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи Ђорђа Пантелића* из 1832. године. Поред основних напомена о терминологији, у раду су наведени подаци о аутору и језику којим је текст написан. Забележен термилошки систем анализиран је према структури и пореклу, те упоређен са термилошким системом савременог српског језика ради утврђивања разлога за очување и/или губљење одређених термина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија, термилошки систем, медицински називи, медицина, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада је анализа термина из области медицине у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња Јожефа Сатмарија* из 1818. године и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи Ђорђа Пантелића* из 1832. године.

¹ Истраживање представља скраћену верзију мастерског рада из наставног предмета Лексика предстандардне епохе развоја српског књижевног језика, а рађено је под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

Анализа је спроведена на укупно 93 стране, при чему дело *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* садржи 68 страна, а *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* 25 страна.

Основни задатак истраживања јесте издвајање медицинских термина и њихова обрада у виду речника. Прикупљена грађа подељена је потом по семантичким пољима да би била анализирана на основу порекла термина и њиховог односа према стању у савременом термилошком систему српског језика.

У сврху утврђивања порекла забележених термина коришћени су следећи речници: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Skok 1971–1974), *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (Vujaklija 1986), *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990) и *Rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika JAZU* (1880–1976).

Приликом упоређивања ексцерпираних грађе са савременим термилошким системом коришћени су *Вишејезички медицински речник* (Костић 1987), *Медицински лексикон* (1983) и *Речник српског језика* (2011).

Циљ овог истраживања је компарација забележене медицинске терминологије са савременим термилошким системом како би се утврдили разлози за очување и/или губљење одређених термина.

1.2. Медицинска терминологија

Корене српске медицинске терминологије налазимо у 12. и 13. веку када се јављају први медицински текстови. Ти текстови су преводи дела из области старогрчке медицине или преводи медицинских списа западне Европе (Драганић – Брадић 1996: 123–124).

У 14. веку у српској медицинској терминологији среће се доста преведених медицинских термина са грчког језика, док 15. век карактеришу посрбљени или чисти латински термини. Наведене различитости упућују на закључак да је временски период који спада у време живота и непосредно после смрти Светог Саве обележен стварањем и неговањем аутономне српске медицинске терминологије (Исто: 124).

Језик који се користи у медицини на територији Србије веома је неуједначен, што је последица утицаја различитих страних језика. Насупрот овоме, један део термилошког система репрезентован је терминима који

показују континуитет од најстаријих списа, нпр. лексема *болница*, коју налазимо још у списима Светога Саве (Јеленковић 2011: 213).

Формирање медицинске терминологије може да има двоструке последице: (1) позитивне: обогаћивање језика (навикнутост на стране речи, њихова одомаћеност), и (2) негативне: осиромашивање српског језика због прихватања и увођења страних речи у свакодневни говор лекара и између лекара и болесника иако постоје одговарајуће речи у српском језику (Исто: 219–220).

С обзиром на поменуто различитост извора из којих потичу термини који чине окосницу српског медицинског термилошког система, Г. Штасни (2001: 30) закључује да је стандардизација медицинског термилошког система донекле специфична. Наиме, постоје две фазе у стандардизацији медицинске терминологије. Прва фаза је трајала крајем 18. и у првој половини 19. века и њу карактерише посрбљавање стране терминологије – у првом реду грчких и латинских речи, а турских и немачких спорадично. Друга фаза се надовезује на прву. Њена основна одлика је интеграција домаће и научне грчко-латинске терминологије. Ова фаза је допринела да народна терминологија уђе у употребни стандард (Исто).

2. Лексикографска обрада

2.1. Макроструктура речника

Макроструктуру речника чине сви они елементи који се везују за речник у целини.

У овом раду обрађени су именички термини. С обзиром на то да је понекад веома тешко уочити границу између глагола као лексеме општег лексичког фонда и глагола у функцији термина, они нису анализирани. Поред једночланих термина, статус одреднице у речнику имају и вишечлане термилошке јединице у чијој структури се налазе именице:

- придев + именица: *сврабна влага, златна жила*;
- именица + придев: *грозница желудна, зло жљездовно*;
- именица + именица: *теченије бала, трзање жила*;
- придев + придев + именица: *лажна кравља оспа, природне меурне богиње*.

Будући да је у питању термиолошко-медицински речник и да је оваква врста речника намењена широј читалачкој публици која је заинтересована за овакву тематику (Бјелаковић 2017: 198), одреднице су транскрибоване и уређене према азбуци стандардног српског језика.

2.2. Микроструктура речника

Микроструктура речника садржи следеће лексикографске елементе који чине лексикографски чланак:

1. транскрибовану одредницу (једночлани термин или фразни термин), маркирану болдом;
2. граматичку информацију (обележје рода уз именицу – м, ж, с);
3. порекло термина (у виду скраћенице);
4. регистровану форму у оригиналу (дату у угластим ортографским заградама);
5. дефиницију (у курсиву);
6. потврду са (ширим) контекстом у којем је пример забележен, с иницијалима аутора, годином и бројем странице на којој се потврда налази.

Ради лакше читљивости и посебног наглашавања, одредница је маркирана болдом и верзалом (великим подебљаним словима), а дефиниција је дата у курсиву (укошеним словима).

Лексикографски чланак у речнику могао би се представити на следећи начин:

термин / фразни термин граматичка информација. порекло термина. <регистрован оригинални графички израз термина> *значење*. контекст (иницијали аутора, година и број странице).

Пример лексикографског чланка:

БАЛА ж. ром. <бала*> *слуз уста и носа, слина*. – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чишѣня, исто тако изъ носа бале, отоцы на врату, склонѣны на

трулежъ, пагубне гукѣ; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада из медь костію, и виде имъ се зуби; ето тако найпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

Термини су дати у свом основном облику (у номинативу јединице). Након одреднице и граматичке информације, наводи се регистрована форма у оригиналу, дата у ортографским заградама < >, чиме се омогућава провера транскрипционог решења термина, али и стиче јаснији увид у граfiјско решење оригинала.

Следећи елемент реченичног чланка представља дефиниција. Дефиниције су описне, синонимске или комбиноване, а њихов одабир зависи од самог термина.

Потврду оригинала чини оптимални контекст, при чему је под минималном дужином подразумевана реченица. Део контекста који није релевантан приликом потврђивања обележава се угластом заградом и трима тачкама [...].

2.3. Напомене о транскрипцији

Одреднице у речнику транскрибоване су савременом српском ћирилицом, према начелима *Правописа српског језика* (Пешикан – Јерковић – Пижурица 2010). Уз сваку графему наведени су подаци о одговарајућој гласовној вредности и илустративни примери из анализираних дела.

Ортографским заградама < >, у напоменама које следе, означавају се графеме и правописни план текста, док се косе заграде / / употребљавају приликом обележавања језичких јединица (фонема, морфема, лексема). У угластим заградама [] (тзв. фонетским) региструје се реконструисан изговор језичке јединице (уп. Суботић 2007а: 205; Суботић 2008 према Бјелаковић 2017):

- графема <ѣ> у позицији између два консонанта транскрибована је у гласовној вредности [e] (<лѣкаръ, прилѣпчива болестъ, лѣкарство> : [лекар, прилепчива болест, лекарство]);
- групе <лѣ, нѣ> употребљене су у гласовној вредности [je, ne] (<шулѣва болестъ, трзанѣ жила> : [шуљева болест, трзање жила]);

- група <ле> код глаголских именица на -ије транскрибована је у гласовној вредности [le] (<запаленіє, изцѣленіє> : запаленије, исцеленије)];
- графемском групом <лъ> означава се палаталност сонанта [lʲ] у позицији на крају речи и слога (<кравља оспа, кашаль, каламљење> : [кравља оспа, кашаль, каламљење]);
- графијском групом <нь> у позицији на крају слога и речи углавном се означава палаталност сонанта [ɲ] (<бунцање, коњска болест > : [бунцање, коњска болест]).

У наредној табели приказане су гласовне вредности следећих графема / графемских група:

Табела 1: Гласовне вредности графема / графемских група

ГРАФЕМА / ГРАФЕМСКА ГРУПА	ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ
<ля, ня>	[lʲa, ɲa]: <боля, горня кожаца>
<я>	[ja]: <пятно>
<ю>	[ju]: <куваюћи судићи, боля очію>
<е> на почетку слога, иза вокала	[je]: <дуготраєћа болест>
<і>	[i]: <лаксір>
<и> иза консонанта	[i]: <пльувотечение>
<ь>	[i]: <лишаевы>
<ћ>	[ć]: <бесноћа>
<дж>	[dʒ]: <бела джигерица, белоджигерична хектика>
<й>	[j]: <гной>
<ъ, ь>	Без гласовне вредности, ортографска функција маркирања краја речи: <болесть, ракь, трулежь>

3. Анализа речника

Регистрован је 141 термин (именице и именичке синтагме) из области медицине. Статус термина имају 82 једночлана термина и 59 вишечланих термилошких јединица. Како би се стекао увид у области медицинске

терминологије забележеног система, термини су подељени у следећа тематска поља:

1. Општи називи за болести, симптоме и знаке (65): *БОЛ, БОЛЕСНИК, БОЛЕСТ, БОЛЕШТИНА, БОЉА, БУБУЉИЦА, БУНЦАЊЕ, ВАТРА, ВЛАГА, ВОДЕНА БОЛЕСТ, ВРУЋИНА, ГНОЈ, ГРОЗА, ГРОЗНИЦА, ГРЧ, ДЕБЉИНА, ДИЈЕТЕТИКА, ДРКТАВИЦА, ДУГОТРАЈЕЋА БОЛЕСТ, ЗАГНОЈЕНИЈЕ, ЗАПАЛ, ЗАПАЛЕНИЈЕ, ЗАПАЛНОСТ, ЗИМА, ЗНАК, ЗНОЈ, ИСЦЕЛЕНИЈЕ, КАЛАМЛЕЊЕ, КАЛАМЉЕЊЕ, КАЛАМЊЕЊЕ, КРАСТА, ЛЕК, ЛЕКАР, ЛЕКАРНО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСКО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСТВО, МЕУР, НАЗЕБ, НАКАЛАМЛЕЊЕ, НАКАЛАМЉЕНИК, НЕМОЋНА БОЉЕТИЦА, ОЗЕБ, ОТОК, ПЈАТНО, ПОКВАРЕНА КРВ, ПОЛЕЧА, ПРЕБОЛОВАЊЕ, ПРИЛЕПЉИВАЊЕ, ПРИЛЕПЧИВА БОЛЕСТ, ПРИЛЕПЧИВА БОЉА, ПРИЛЕПЧИВОСТ, ПРИЦЕПЉИВАЊЕ, ПУЗИР, РАНА, РУМЕН, СВРАБНА ВЛАГА, СМРТНА НЕСВЕСТИЦА, СОЛНА ЧИШЋЕЊА, ТРЕСАВИЦА, ТРЗАЊЕ ЖИЛА, ТРОВАЊЕ, ТРУЛЕЖ, ФЛЕКА, ЦРВЕНА ПЈАТНА, ШКОРБУТ.*
2. Оториноларингологија (4): *БАЛА, БАЛАБАН, ГУКА, ТЕЧЕНИЈЕ БАЛА.*
3. Офталмологија (1): *БОЉА ОЧИЈУ.*
4. Неурологија (5): *БЕСНОЋА, ГЛАВОБОЉА, ЖИВОСТ ЖИЛА, НЕВРОСНИ ФРАС, ШЛОГ.*
5. Гастроентерологија (15): *БЉУВАЊЕ, ГРОЗНИЦА ЖЕЛУДНА, ГРОЗНИЦА ЖУЧНА, ЗАПАЛЕНИЈЕ ЖЕЛУЦА, ЗЛАТНА ЖИЛА, КУВАЈУЋИ СУДИЋ, ЛАКСИР, ПЉУВОТЕЧЕНИЈЕ, ПОМОРНА БОЛЕСТ, СРДОБОЉА, ТРБОЛИВ, ТРБУВА ТЕЧЕНИЈЕ, ТРУЛА ГРОЗНИЦА, ШУЉ, ШУЉЕВА БОЛЕСТ.*
6. Дерматовенерологија (9): *БОЉА КОЖЕ, ГОРЋА КОЖИЦА, ИЗБИЈЕНИЈЕ, КОЊСКА БОЛЕСТ, ЛИШАЈ, ОСИП ПРОЕ, ОСИПАЊЕ, ОСИПНА БОЉЕТИЦА, ЧИР.*
7. Пулмологија (6): *БЕЛА ЦИГЕРИЦА, БЕЛОЦИГЕРИЧНА ХЕКТИКА, ГРОЗНИЦА КАТАРАЛНА, ЗАПАЛЕНИЈЕ БЕЛЕ ЦИГЕРИЦЕ, КАШАЉ, ХЕКТИКА.*
8. Онкологија (2): *БУБА, РАК.*
9. Урологија (1): *МОКРОЋА.*

10. Реуматологија и ортопедија (5): *ЕНГЛЕСКА НЕМОЋ, ЕНГЛЕСКИ УДИ, КОСТОБОЉА, ПОКВАРЕНИЈЕ КОСТИЈУ, ТРУЛЕЖ КОСТИЈУ.*
11. Инфектологија (21): *БОГИЊЕ, БОЛЕСТ РУЖЕ, ДЕТИЊЕ БОГИЊЕ, КРАВЉА ОСПА, КРАВЉЕ БОГИЊЕ, КУГА, ЛАЖНА БОГИЊА, ЛАЖНА КРАВЉА ОСПА, ОСИП БОГИЊАСТИ, ОСПИЦА, ПРАВА КРАВЉА ОСПА, ПРИРОДНЕ МЕУРНЕ БОГИЊЕ, ПРОКАЖЕНИЈЕ, ПУЗИРНИ ОСИП, СКЕРЛЕТИНА, СКЕРЛЕТНЕ БОГИЊЕ, ХРАНИТЕЛНА БОГИЊА, ЦРВЕНЕ БОГИЊЕ, ЦРВЕНОБОБИЧНА БОЛЕСТ, ЧОВЕЧИЈА БОГИЊА, ШУГА.*
12. Ендокринологија (2): *ЗЛО ЖЉЕЗДОВНО, МЛЕЧНА ЖЛЕЗДА.*
13. Кардиологија (5): *ЖИЛИЦА, КРВОТЕКУЋИ СУД, КРВОТОК, СОСУД УСИСАТЕЛНИ, УВЛАЧЕЋИ СУДИЋИ.*

3. 1. Порекло термилошког система

На основу порекла, термилошке јединице могу се сврстати у следеће групе: 1. термини домаћег порекла; 2. славенизми и славеносрбизми (хбриди); 3. термини страног порекла: а) грецизми, б) латинизми, в) германизми, г) романизми и д) турцизми; 4. вишечлане термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла.

1. Термини домаћег порекла

Међу забележеном грађом издвојени су следећи термини домаћег порекла (103):

БЕСНОЋА, БЉУВАЊЕ, БОГИЊЕ, БОЛ, БОЛЕСНИК, БОЛЕСТ, БОЛЕСТ РУЖЕ, БОЛЕШТИНА, БОЉА, БОЉА КОЖЕ, БОЉА ОЧИЈУ, БУБА, БУБУЉИЦА, БУНЦАЊЕ, ВАТРА, ВЛАГА, ВОДЕНА БОЛЕСТ, ВРУЋИНА, ГЛАВОБОЉА, ГНОЈ, ГОРЊА КОЖИЦА, ГРОЗА, ГРОЗНИЦА, ГРОЗНИЦА ЖЕЛУДНА, ГРОЗНИЦА ЖУЧНА, ГРЧ, ГУКА, ДЕБЉИНА, ДЕТИЊЕ БОГИЊЕ, ДРКТАВИЦА, ДУГОТРАЈЕЋА БОЛЕСТ, ЕНГЛЕСКА НЕМОЋ, ЕНГЛЕСКИ УДИ, ЖИВОСТ ЖИЛА, ЖИЛИЦА, ЗАПАЛ, ЗАПАЛНОСТ, ЗИМА, ЗЛАТНА ЖИЛА, ЗЛО ЖЉЕЗДОВНО, ЗНАК, ЗНОЈ, КАЛАМЛЕЊЕ, КАЛАМЉЕЊЕ, КАЛАМЊЕЊЕ, КАШАЉ, КОЊСКА БОЛЕСТ, КОСТОБОЉА, КРАВЉА ОСПА, КРАВЉЕ БОГИЊЕ, КРВОТЕКУЋИ СУД, КРВОТОК, КУВАЈУЋИ СУДИЋ, КУГА, ЛАЖНА БОГИЊА, ЛАЖНА

КРАВЉА ОСПА, ЛЕК, ЛЕКАР, ЛЕКАРНО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСКО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСТВО, ЛИШАЈ, МЕУР, МОКРОЋА, НАЗЕБ, НАКАЛАМЛЕЊЕ, НАКАЛАМЉЕНИК, НЕМОЋНА БОЉЕТИЦА, ОЗЕБ, ОСИП БОГИЊАСТИ, ОСИП ПРОЕ, ОСИПАЊЕ, ОСИПНА БОЉЕТИЦА, ОСПИЦА, ОТОК, ПОКВАРЕНА КРВ, ПОМОРНА БОЛЕСТ, ПРАВА КРАВЉА ОСПА, ПРЕБОЛОВАЊЕ, ПРИЛЕПЉИВАЊЕ, ПРИЛЕПЧИВА БОЛЕСТ, ПРИЛЕПЧИВА БОЉА, ПРИЛЕПЧИВОСТ, ПРИРОДНЕ МЕУРНЕ БОГИЊЕ, ПРИЦЕПЉИВАЊЕ, РАК, РАНА, РУМЕН, СВРАБНА ВЛАГА, СМРТНА НЕСВЕСТИЦА, СРДОБОЉА, ТРБОЛИВ, ТРЕСАВИЦА, ТРЗАЊЕ ЖИЛА, ТРОВАЊЕ, ТРУЛА ГРОЗНИЦА, ТРУЛЕЖ, ТРУЛЕЖ КОСТИЈУ, УВЛАЧЕЊИ СУДИЋИ, ЦРВЕНЕ БОГИЊЕ, ЦРВЕНОБОБИЧНА БОЛЕСТ, ЧИР, ЧОВЕЧИЈА БОГИЊА, ШУЉ, ШУЉЕВА БОЛЕСТ.

Табела 2: Нумерички приказ термина домаћег порекла на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	52
Инфектологија	15
Гастроентерологија	11
Дерматовенерологија	8
Реуматологија и ортопедија	4
Кардиологија	4
Неурологија	3
Онкологија	2
Ендокринологија	2
Оториноларингологија	1
Офталмологија	1
Пулмологија	1
Урологија	1

2. Славенизми и хибриди

У речнику су забележени следећи славенизми (13):

ЗАГНОЈЕНИЈЕ, ЗАПАЛЕНИЈЕ, ИЗБИЈЕНИЈЕ, ИСЦЕЛЕНИЈЕ, ПЈАТНО, ПЉУВОТЕЧЕНИЈЕ, ПОЛЕЧА, ПРОКАЖЕНИЈЕ, ПУЗИР, СОСУД УСИСАТЕЛНИ, ТРБУВА ТЕЧЕНИЈЕ.

Табела 3: Нумерички приказ славенизам и хибрида на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	6
Гастроентерологија	2
Дерматовенерологија	1
Инфектологија	1
Кардиологија	1
Ендокринологија	1

3. Термини страног порекла

У речнику су забележени следећи термини страног порекла (11):

- а) грецизми (1): *ДИЈЕТЕТИКА*;
- б) латинизми (4): *КРАСТА, ЛАКСИР, ШКОРБУТ, СКЕРЛЕТИНА*;
- в) германизми (3): *ХЕКТИКА, ФЛЕКА, ШЛОГ*;
- г) романизми (2): *БАЛА, БАЛАБАН*;
- д) турцизми (1): *ШУГА*.

Табела 4: Нумерички приказ термина страног порекла на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	5
Инфектологија	2
Неурологија	1
Оториноларингологија	2
Пулмологија	1

4. Вишечлане термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла

Забележени термилошки спојеви (14):

- славенизам-домаћа реч: ЗАПАЛЕНИЈЕ ЖЕЛУЦА, ПОКВАРЕНИЈЕ КОСТИЈУ, ПУЗИРНИ ОСИП, СОЛНА ЧИШЋЕЊА, ХРАНИТЕЛНА БОГИЊА;
- славенизам-турцизам: ЗАПАЛЕНИЈЕ БЕЛЕ ЦИГЕРИЦЕ;
- славенизам-романизам: ТЕЧЕНИЈЕ БАЛА;
- славенизам-германизам: НЕВРОСНИ ФРАС;
- домаћа реч-славенизам: МЛЕЧНИ СОСУД, ЦРВЕНА ПЈАТНА;
- домаћа реч-латинизам: ГРОЗНИЦА КАТАРАЛНА;
- домаћа реч-турцизам: БЕЛА ЦИГЕРИЦА;
- латинизам-домаћа реч: СКЕРЛЕТНЕ БОГИЊЕ;
- домаћа реч-германизам: БЕЛОЦИГЕРИЧНА ХЕКТИКА.

Табела 5: Нумерички приказ термилошких спојева чије су компоненте различитог порекла на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	2
Инфектологија	3
Гастроентерологија	1
Реуматологија и ортопедија	1
Неурологија	1
Оториноларингологија	1
Пулмологија	4
Ендокринологија	1

3.2. Однос према савременом термилошком систему српског језика

Забележена грађа подељена је у неколико група:

1. Термини који су сачували фонолошку структуру и значење (35):

балабан (ВМР: 795), богиње (ВМР: 798; МЛ: 111), бол (МЛ: 112; ВМР: 144, 798), болесник (ВМР: 798; МЛ: 112), болест (ВМР: 798; МЛ: 113), бунцање (ВМР: 802), ватра (РМС: 121), главобоља (МЛ: 271), гној (ВМР: 839; МЛ: 277), грозница (ВМР: 841; МЛ: 284), грч (ВМР: 840; МЛ: 280), гука (ВМР: 842), дебљина (ВМР: 809), дијететика (ВМР: 135; МЛ: 173), знак (ВМР: 1025), зној (ВМР: 1025; МЛ: 1044), кашаљ (ВМР: 872; МЛ: 410), костобоља (ВМР: 881; МЛ: 450), кравље богиње (ВМР: 882), краста (ВМР: 113; МЛ: 453), куга (ВМР: 885; МЛ: 467), лек (ВМР: 888; МЛ: 481), лекар (ВМР: 888; МЛ: 482), лишај (ВМР: 892; МЛ: 496), оспица (ВМР: 935), оток (ВМР: 937; МЛ: 641), прилепчивост (ВМР: 963), рак (ВМР: 970; МЛ: 756), рана (ВМР: 970; МЛ: 757), тровање (ВМР: 1006; МЛ: 958), трулеж (ВМР: 1007), чир (ВМР: 807; МЛ: 148), шуга (МЛ: 919), шуљ (РМС: 1525), шлог (РМС: 1513).

2. Термини код којих су уочене фонолошке (*мокроћа/мокраћа*) и/или творбене разлике (*исцеленије/исцељење*) (24):

бесноћа (ВМР: 796; МЛ: 102 – **беснило**), боља (ВМР: 798; МЛ: 113 – **болест**), боља очију (РМС: 889 – **очна болест**), гроза (ВМР: 841; МЛ: 284 – **грозница**), грозница желудна (ВМР: 1027 – **желудачна грозница**), загнојеније (ВМР: 1020 – **загној**), запал (РМС: 1372 – **упала**), запаленије (ВМР: 258; МЛ: 1031 – **запаљење**), избијеније (ВМР: 865 – **избијање**), исцеленије (ВМР: 863 – **исцељење**), каламлење (ВМР: 870 – **калемљење**), каламљење (ВМР: 870 – **калемљење**), каламњење (ВМР: 870 – **калемљење**), крвотекући суд (ВМР: 884; МЛ: 464 – **крвни суд**), мокроћа (ВМР: 909; МЛ: 556 – **мокраћа**), накаламлење (ВМР: 870 – **калемљење**), накаламљеник (ВМР: 913 – **накалемљен**), осипна бољетица (МЛ: 637 – **осипна болест**), пљувотеченије (ВМР: 953; МЛ: 680 – **пљувачка**), поморна болест (ВМР: 798; МЛ: 560 – **морска болест**), прокаженије (ВМР: 964 – **проказа**), скерлетина (ВМР: МЛ: 828 – **скарлатина**), хектика (ВМР: 531 – **јектика**), шкорбут (ВМР: 985; МЛ: 831 – **скорбут**).

3. Термини који су замењени другим лексемама (67):

бала (МЛ: 836 – **мукус, слуз**), бела цигерица (МЛ: 677 – **плућа**), белоцигерична хектика (ВМР 964; МЛ: 1007 – **туберкулоза**), бљување (ВМР: 548; МЛ: 705 – **повраћање**), болест руже (ВМР: 806; МЛ: 144 – **црвени ветар**), болештина (МЛ: 350 – **инфективна болест**), боља коже (МЛ: 162 – **дерматоза**), буба (ВМР: 970 ; МЛ: 756 – **рак**), бубуљица (ВМР: 839 – **гнојавица**), влага (МЛ: 338 – **течност организма**; МЛ: 338 – **хумор**), водена болест (ВМР: 233 – **хидропс**), горња кожица (ВМР: 826 – **епидерм**), детиње богиње (МЛ: 510 – **мале богиње**; МЛ: 560 – **морбиле**), дрктавица (ВМР:1005 – **тремор**), дуготрајећа болест (РМС: 97 – **хронична болест**), енглеска немоћ (ВМР: 452; МЛ: 755 – **рахитис**), енглески уди (ВМР: 452; МЛ: 755 – **рахитис**), живост жила (ВМР: 1028; МЛ: 1056 – **живац**), жилица (МЛ: 1001 – **вена**), запаленије беле цигерице (ВМР: 422; МЛ: 1032 – **пнеумонија**; МЛ: 1032 – **запаљење плућа**), запаленије желуца (МЛ: 264 – **гастритис**; МЛ: 1054 – **запаљење желуца**), запалност (РМС: 1372 – **упала**), зима (ВМР: 841; МЛ: 284 – **грозница**), златна жила (ВМР: 846 ; МЛ: 300 – **хеморoid**), кравља оспа (ВМР: 882 – **кравље богиње**), кувајући судић (ВМР: 805; МЛ: 142 – **црево**), лажна богиња (ВМР: 881 – **козлице**), лажна кравља оспа (ВМР: 881 – **козлице**), лаксир (ВМР: 813; МЛ: 170 – **дијареја**), лекарно средство (ВМР: 888; МЛ: 481 – **лек**), лекарско средство (ВМР: 888; МЛ: 481 – **лек**), лекарство (ВМР: 888; МЛ: 481 – **лек**), меур (ВМР: 951; МЛ: 675 – **плик**), млечни суд (ВМР: 1028 – **грудна жлезда**), назеб (МЛ: 709 – **прехлада**), невросни фрас (ВМР: 833; МЛ: 933 – **фрас**), озеб (МЛ: 709 – **прехлада**), осип богињаста (МЛ: 637 – **осипна болест**), осип прое (ВМР: 937; МЛ: 637 – **осип**), осипање (ВМР: 865 – **избијање**), пјатно (РМС: 724 – **мрља**), полеча (МЛ: 354 – **инкубација**), права кравља оспа (ВМР: 882 – **кравље богиње**), преболовање (ВМР: 863 – **исцељење**), прилепљивање (ВМР: 1015; МЛ: 991 – **вакцинација**), прилепчива болест (МЛ: 350 – **инфективна болест**), прилепчива боља (МЛ: 350 – **инфективна болест**), природне меурне богиње (ВМР: 798; МЛ: 111 – **богиње**), прицепљивање (ВМР: 1015; МЛ: 991 – **вакцинација**), пузир (ВМР: 951; МЛ: 675 – **плик**), пузирни осип (ВМР: 882 – **кравље богиње**), румен (ВМР: 806; МЛ: 145 – **црвенило**), скерлетне богиње (МЛ: 904 – **шарлах**), срдобоља (ВМР: 816; МЛ: 185 – **дизентерија**), трболив (ВМР: 813; МЛ: 170 – **дијареја**), трболив (ВМР: 813; МЛ: 170 – **дијареја**), тресавица (ВМР: 841; МЛ: 284 –

грозница), трзање жила (ВМР:1005 – **тремор**), трула грозница (ВМР: 1002; МЛ: 936 – **тифус**), увлачећи судићи ВМР: 884; МЛ: 464 – **крвни суд**), флека (РМС: 724 – **мрља**), хранителна богиња (ВМР: 798; МЛ: 111 – **велике богиње**; МЛ: 995 – **вариола**), црвена пјатна (МЛ: 228 – **еритем**), црвене богиње (ВМР: 798; МЛ: 111 – **велике богиње**; МЛ: 995 – **вариола**), црвенобобична болест (ВМР: 806 – **црвенка**; МЛ: 784 – **рубела**), човечија богиња (ВМР: 798; МЛ: 111 – **богиње**), шуљева болест (ВМР: 846; МЛ: 300 – **хеморонд**).

У раду су забележене две (2) лексеме које су промениле своје значење у односу на забележену грађу:

врућина – *повишена температура тела*. (РМС бележи: *висока шемпература, јака топлота зрака, ваздуха, загрејаног од сунца, пећи и сл.* (РМС: 445)).

крвоток – *истицање, цурење крви, крварење*. (МЛ бележи: *протицање крви кроз артерије, капиларе и вене, под дејством срца и артерија*. (МЛ: 465)).

У анализираној грађи пронађено је и 13 термина и термилошких спојева који нису пронађени у контролним изворима: *грозница жучна, грозница катарална, зло жљездовно, коњска болест, немоћна бољетица, сврабна влага, смртна несвестица, покварена крв, поквареније костију, солна чишћења, суд усисателни, теченије бала, трулеж костију*.

3.3. Разлози за очување/губљење термина

На основу извршене анализе евидентно је да се медицински термилошки систем предстандардне епохе развоја српског језика разликује од данашњег. С обзиром на то да су у забележеној грађи поједине форме задржале свој облик и значење, а друге се у потпуности изгубиле, поставља се питање зашто се одређени термини фаворизују, а други губе. Један од циљева рада јесте давање одговора на претходно питање, при чему ће помоћи наведени критеријуми: 1) критеријум порекла; 2) критеријум структуре, и 3) семантичко-деривациони критеријум.

3.3.1. Критеријум порекла

Термини домаћег порекла су најзаступљеније форме у забележеној грађи, већином настали терминологизацијом лексема општег лексичког фонда. Лексичке празнине у домаћем лексичком фонду попуњаване су углавном славенизмима, који су временом потиснути из система. Тако су неке речи (1) посрбљене: *загнојеније* > *загној*, или (2) у потпуности замењене другим лексемама: *пузир* > *плик*.

Када је реч о терминима грчког и латинског порекла углавном су остали сачувани до данас. Тако су грчки термин *дијететика* и латински *кроста* остали у неизмењеном облику, док је латински термин *лакцир* у потпуности замењен другом лексемом (дијареја). Када је у питању латински термин *шкорбут*, у латинском језику термин је гласио *скорбут*, те је, претпоставља се, са формом *шк-* преузет из неког другог језика.

Термини страног порекла су претрпели одређене промене. Од термина немачког порекла, термин *хектика* је претрпео фонолошке промене – *јектика*, док је термин *шлог* опстао до данас. Када су у питању романизми, румунски термин *бала* је замењен другом лексемом (*мукус*, *слуз*), али прва варијанта је присутна у општем лексичком фонду.

Слична ситуација је са термином румунског порекла *балабан* који је забележен у савременим изворима иако се у општем лексичком фонду јавља његов синоним (*кијавица*). Преостали термин је турцизам *шуга*, који је остао неизмењен.

Иако је мало термина чије су компоненте различитог порекла, у већини случајева овакве форме нису опстале, а разлог је њихово порекло, нпр. *запаленије желуца* > *гастритис*; *енглеска немоћ* > *рахитис*. Славенизми и домаће речи замењивани су терминима страног порекла, у овом случају – латинског.

3.3.2. Критеријум структуре

Када је реч о структури забележеног термилошког система, поред модела уобичајених за савремени српски језик, уочен је и двочлани модел са постпозицијом атрибута, који је типичан за предстандардну епоху (*грозница желудна*, *грозница жучна*, *грозница катарална*, *зло жлездовно*, *сосуд усисателни*). Осим фонолошке промене (*грозница желудна* > *желудачна*

грозница), овакви термини се разликују и с обзиром на ред речи у синтагми. У свим осталим примерима атрибут је препонован (*скерлетне богиње, лекарско средство, осипна бољетица*).

С обзиром на то да савремени језик тежи економичности, велики број двочланих термина замењен је једночланим: *живост жила > живац; кувајући судић > црево; лекарско средство > лек*.

Осим двочланих термина, поједини трочлани термини су замењени двочланим: *права кравља оспа > кравље богиње* или једночланим термином: *лажна кравља оспа > козлице*.

Када су у питању синонимни термини, краткоћа је, такође, била пресудан критеријум. Преовлађују краћи, једночлани термини, док су се дужи, двочлани губили из језика: *бела цигерица > плућа*.

3.3.3. Семантичко-деривациони критеријум

Овај критеријум се односи на везу између конкурентних термина: у случају да за један појам постоје две термина који га одређују, а притом један термин има више значења, предност се даје оном који има једно значење (моносемичан) у односу на онај који има више значења (полисемичан), чиме се доприноси прецизности и једнозначности термина, нпр. *прилепљивање : прицепљивање* – термин *прилепљивање* (прилепити) има следећа значења: 1. *лепећи причврстити, залепити*. 2. *фиг. дати, наденути коме какав надимак; прогласити кога носиоцем какве особине (обично негативне)*, док термин *прицепљивање* (прицепити) искључиво има значење *накалемити (вакцинисати)*.

4. Закључак

Предмет овог истраживања, као што је већ напоменуто, била је анализа медицинских термина у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* Ђорђа Пантелића (1832).

Спроведена анализа указује на извесна одступања, али и сличности са савременим термилошким системом српског језика из области медицине.

Термини су подељени по тематским скупинама како би се показао степен заступљености термина у одређеним областима – највећи број термина припада области називи за болести, симптоме и знаке.

Анализа порекла показала је несразмерност у односу речи домаћег и страног порекла, тј. забележен је знатно већи број речи домаћег порекла (103) у односу на број термина страног порекла, што упућује на то да је процес терминологизације био веома заступљен. Када су у питању славенизми, заступљени су у делу у занемарљивом броју (13). Термини страног порекла (11), иако малобројни, подељени су у неколико скупина: грецизми (1), латинизми (4), германизми (3), романизми (2), турцизми (1). Иако у раду преовладавају једночлани термини, у нешто већем броју у односу на речи страног порекла забележене су вишечлане термилошке јединице (14) чије су компоненте различитог порекла.

Када је реч о односу забележеног термилошког система према савременој терминологији, највећи број термина (67) у потпуности је замењен другим формама; мањи број термина је сачуван у свом неизмењеном облику (35); незнатно мањи број у односу на претходну групу чине термини код којих су уочене морфолошке и/или творбене промене (24); мали је број термина (13) који није потврђен у контролном корпусу; занемарљив број термина (2) изменио је своје значење у односу на забележену грађу.

Структурни план указује на то да, иако је за предстандардну епоху развоја српског језика карактеристична употреба атрибута у постопозицији, у раду је забележено пет (5) примера оваквог модела, док преостала већина примера бележи препоновану позицију атрибута, што је карактеристика савременог језика.

Ако се упореди број простих (82) и сложених (59) лексема које најчешће представљају описе симптома или знаке одређеног обољења, незнатна разлика у броју забележених лексема могла би се објаснити непостојањем устаљене и стабилне медицинске терминологије у народу тог времена. Поставља се питање да ли се уопште може говорити о терминологији, јер, ако се забележена грађа употребљава у народу, а не у интелектуалним круговима, ако за њу нису карактеристичне основне карактеристике термина, онда можемо говорити само о једном лексичком систему који је егзистирао у народу током 19. века, тј. о тематској лексичкој групи која се односила на

болести и лечење, која би само у најширем смислу могла бити названа терминологијом (в. Cichonoska 1988: 23–26; Шипка 1998: 127–129; Вуковић 1988: 27).

Иако је делимично приближан број једночланих и вишечланих термина, на структурном плану уочљив је утицај језичке економије: двочлани, али и трочлани термини замењени су једночланим.

Семантичко-деривациони план упућује на семантику речи која је утицала на замену полисемичних речи моносемичним, чиме се доприноси прецизности и једнозначности термина.

Напоследку, може се закључити да је дошло до богаћења медицинског термилошког система савременог српског језика у односу на предстандардну епоху забележене терминологије. Процес формирања терминологије текао је у смеру позајмљивања, које представља најједноставнији модел богаћења лексикона, а како се развија наука, тако се и термилошки систем шири, чиме се ствара тежња ка усвајању заједничке медицинске интернационалне терминологије (Бјелаковић 2004: 32).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2004). Називи за болести у лекарушама са територије Војводине у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад. 34.
- Бјелаковић, Исидора, Ирена Цветковић-Гефиловић. Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). У: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска* (ур. И. Бјелаковић, И. Цветковић-Гефиловић, А. Милановић). Нови Сад: Матица српска. 17–32.
- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера. <<http://www.dvapera.rs/resursi/Isidora-Bjelakovic-Terminologija-kod-Srba.pdf>>
- Драганић, Вера и Олга Брадић (1996). Рад на медицинској терминологији – потреба медицинске науке и праксе. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 123–126.
- Јеленковић, Анкица (2011). Борба лекара за очување српског језика у медицини. *Зборник радова Другог научног скупа 800 година српске медицине*. Београд: Infinitas, Српско лекарско друштво. 213–221.
- Костић, Александар (1987). *Вишејезички медицински речник*. Београд: Нолит.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*. Нови Сад–Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.

Штасни, Гордана (2001). Историјски аспекти стандардизације медицинске терминологије. *Књижевност и језик*. XLVIII/3–4: 29–38.

*

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Zagreb.

Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Vujaklija, Milan (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

Katarina Radovanović

MEDICAL TERMS IN *KRATKO POKUŠENIJE O KALAMLENJU KRAVLJI BOGINJA* BY JOŽEF SATMARI (1818) AND *TORŽESTVENO LEKARSKO SOČINENIJE O HRANITELNOJ BOGINJI* BY ĐORĐE PANTELIĆ (1832)

SUMMARY

The paper analyzes medical terminology (signs, diseases, their symptoms, and healing) of the *Kratko pokušenje o kalamlenju kralji boginja* by *Jožef Satmari* from 1818. and *Toržestveno lekarsko sočinenije o hranitelnoj boginji* by *Đorđe Pantelić* from 1832. In addition to basic information about terminology, the paper also contains data about the author and language of the text. The collected data are given in a dictionary form, with notes about lexicographic processing. Noted terminological system was analyzed according to its structure and origin, then compared to terminological system of the modern Serbian language in order to establish reasons for preserving and/or losing certain terms.

KEY WORDS: terminology, terminological system, medicine, medical terms, 19th century

Мср Катарина Радовановић
Одсек за српски језик и књижевност
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
radovanovic.katarina98@gmail.com

Растко Лончар
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Докторске
студије језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК: 821.163.41.09 Миличић Ј. С.
811.163.41'373.46
DOI 10.19090/prj.2021.52.147-165

ЧИЈИ ЈЕ КОСМОС СИБА МИЛИЧИЋА?¹

Употреба мотива земље и космичких тела у *Књизи радости* (1920) у митолошком и културно специфичним контекстима

САЖЕТАК

Јосип Сибе Миличић (1886–1944), српски и хрватски песник чије дело обухвата период од ране модерне све до књижевности Народноослободилачке борбе, у историји књижевности остаје упамћен, пре свега, као један од родоначелника поезије српског космизма, те мистериозна фигура у *Ламенту над Београдом* Милоша Црњанског, док његово дело остаје у великој мери непрочитано. Разлог се, у времену „друге Југославије” може тражити у чињеници да је Миличић био тзв. орјунаш (југословенски националиста у периоду Краљевине Југославије), а након распада СФРЈ, остаје у међупростору српске и хрватске књижевности иако је био активан чинилац и једне и друге.

Циљ овог рада јесте приступање манифестној књизи нашег космизма – Миличићевој *Књизи радости* (1920) – са позиције културно специфичних контекста, те отварање проблемских подручја редефинисања поетике космизма у српској поезији, као и сагледавање Миличићевог песништва у комуникацији са митолошким, хришћанским и словенским културним специфичностима, те јединственог приступа ресемантизацији фразеологизама српског језика – који ово дело истовремено чине и преводивим и непреводивим на светске језике. Оваквим приступом долази се до резултата који доводе у питање досадашње бављење космизмом у оквирима српске науке о књижевности и књижевне историје те отварања нових перспектива по питању тумачења и рецепције Миличићеве *Књиге радости* и дела уопште.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јосип Сибе Миличић (1886–1944), космизам, митологија, хришћанство, српска културно специфична лексика, фразеологизми.

¹ Рад настао на докторским студијама, у оквиру испита Српска културно специфична лексика, под менторством проф. др Јасмине Дражић, а као део будуће дисертације о песништву Јосипа Сиба Миличића.

1. Увод

Песништво Јосипа Сиба Миличића (1886–1944) обухвата, практично, читаву прву половину XX века и данас може да служи као лакмус доминантних поетичких промена у оквирима српске и хрватске књижевности. Након Првог светског рата, када долази до напуштања поетичких образаца песништва модерне у његовом стваралаштву, Миличић постаје члан београдске Групе уметника и књижевне заједнице „Алфа”, које данас служе као индикатор и наговештај раскида предратног – богдановског и пандуровићевског – ларпурлартизма са послератним, „авангардним” и „модернистичким”. Рођењем тачно на пола пута између оних најмлађих који су ушли у *Антологију* Богдана Поповића, и између оних који су се на њој образовали и формирали као песници – а који ће после рата бити носиоци „авангардних струјања” – Миличић се, за разлику од свог генерацијског исписника, Велимира Живојиновића Massuke, определио за потоње, што је навестио у *Књизи радости*, објављеној 1920. године. Контекста ради, треба подсетити да је ово период када Винавер објављује *Варош злих волишебника*, Црњански *Лирику Итаке* и *Приче о мушком*, а припрема *Дневник о Чарнојевићу* паралелно са *Бурлеском господина Перуна, бога грома* Растка Петровића.

Овом књигом, мешовито прихваћеном у критичарским круговима,² Миличић је оставио простора књижевним историчарима да буде класификован као један од иницијатора космистичког у нашем експресионистичком песништву (Тешић 2009: 11) иако је до данас његов космизам од свих осталих остао најмање истражен.³ Космизам, по оквирној дефиницији (Вучковић 2011: 139–152), представља пребацивање доживљајног тежишта лирског субјекта на просторе васељенског, тј. космичког, при чему треба имати у виду да у Миличићевом песништву то подразумева и специфичан однос према „овоземаљском”, који је доста

² Након анализирања свих текстова који говоре о рецепцији, долази се до закључка да ниједан од радова не обраћа, суштински, пажњу на питања којима се бави овај рад, те из тог разлога неће бити укључени и разматрани у контексту теме рада.

³ Истини за вољу, једино се о Станиславу Винаверу и Ранку Младеновићу може говорити као о песницима чије је стваралаштво овог типа темељније истражено, док исто не важи за Аницу Савић Ребац, Божидара Ковачевића, Александра Илића и друге.

сличнији оном паганском, панеротском доживљају који ће се јавити код Растка Петровића истих година, али и десетак година касније у *Симфонијама* Мирослава Крлеже.

Миличићево космистичко песништво, нарочито утемељено и развијено у *Књизи радости*, подразумева специфичан однос Земље и космичких тела, који се може са нарочитом захвалношћу тумачити узму ли се у обзир конотације везане за ове појмове у контексту митолошког и библијског симболичког корпуса, а које подразумева и ауторово ресемантизовање одређених аспеката симболичких потенцијала ових мотива са једним специфичним космичким поретком као резултатом, у нашој књижевности јединственим.

1.1. Изазови дефинисања космизма у српском песништву

Космизам, до данас, остаје непотпуно истражен у нашој књижевној историји и теорији. Једино темељније истраживање до данас пружио је Радован Вучковић и објединио га у књизи *Поезија српске авангарде*. Од кључних ставова на основу којих се може дефинисати наше космистичко песништво може се издвојити читав низ Вучковићевих тврдњи. Пре свега, Вучковић сматра да се у космистичком песништву ради о осећању човека мимо заједнице (Вучковић 2011: 139), о својеврсној „поетској Аркадији” са вокабуларом нарочито „литераризованим” (Исто: 140), дакле, удаљеним од животног, што сугерише извесну укоченост и лексичко-фразеолошко сиромаштво. Даље, Вучковић тврди да наши космисти покушавају да се приближе Апсолуту не на начин на који то подразумева, примера ради, бога у хришћанском смислу, већ више у оном простору васељене „источњачког пантеизма”, где се човек *не* изједначава „са монадом божанства” (Исто: 150) и где се покушава извести „пантеистичко” затомљавање туђа „човечанске трагедије” (Исто: 149). Вучковић (2011: 151, 152) сугерише значајно присуство апстрахованог језика, као и интересовање за – и активну – употребу грчко-римских симбола и митова. Он сматра да је хришћанство после Великог рата било ослабљеног утицаја, те да се зато доминантан осећај припадности у оквирима ове поетике преноси на космос пре него на заједницу, те да инсистирање на, донекле, вештачком језику нужно призива удаљавање од реалног садржаја.

Космос Сиба Миличића, односно његову „верзију” космизма, Радован Вучковић – скупа са песништвом Ранка Младеновића – прилично грубо дефинише. У контексту тумачења Миличићеве поезије – о његовом космизму као европском, пре него могуће уско дефинисаним покретом унутар културе једног језика⁴ – говори и чињеница да Вучковић сматра да постоји велики број сличности између *Књиге радости* и *Северних светала* (*Das Nordlicht* 1910) Теодора Дојблера, аустријског експресионисте, и тврди да се Миличић у *Књизи радости* приближава „соларном миту” и посматра Сунце као врховно божанство, налик Дојблеру (Вучковић 2011: 159–161). Везано за исту књигу, наш књижевни историчар примећује одсуство „драмске тензије” у књизи (Исто: 162), и сматра да не чуди што је Миличић „морао” да заћути након *Књиге радости* и *Књиге вечности* (1922) пошто се није бавио драмом друштва „у ужем смислу” (Исто: 164).

Вучковићеве тезе су, бар што се песништва Сиба Миличића тиче, на много места проблематичне. Пре свега, није јасно на који је то начин Миличић „ућутао”, с обзиром на то да је након *Књиге вечности* објавио и, десетак година касније, *Моје село Брусје*, и, 1941, књигу *Апокалипса*, при чему обе демантују Вучковића – прва се итекако бави драматиком друштвених проблема песниковог хварског завичаја, а друга је повратак истим космистичким темама којима се Миличић бави у *Књизи радости* и *Књизи вечности*, које би требало да је напустио према овој тврдњи.⁵

Даље, што се тиче посматрања Сунца као врховног божанства, *Књига радости* негира Вучковићеве ставове већ тиме што Миличић користи читав низ библијских мотива – херувими, краљица од Сабе, апостол Петар, Христос (имплицитно), и, на крају крајева, Бог (Саваот, не апстрактна именица као таква) – али и тиме што његова космогонија у великој мери има одлике оне хришћанске, о чему ће речи бити касније у раду. Ово већ

⁴ Стиче се, наиме, утисак да Вучковић овај тип експресионистичког песништва у извесној мери квалитативно дисквалификује у корист „натуралистичког” експресионизма.

⁵ Наравно, треба имати у виду да делове *Апокалипсе* Миличић објављује почетком двадесетих година, али сама чињеница да налази за сходно да књигу објави скоро двадесет година након прве, само сугерише да се није окренуо од, нити одрекао космистичке поетике и тематике, а што на бизаран начин сугерише Радован Вучковић.

сугерише нетачност става о неприсутности хришћанског, те доминације грчко-римских митова и симбола и „источњачког пантеизма” као философије која стоји у корену поимања света. О осталим ставовима – богатству или сиромаштву, тј. апстрактности или раскоши израза, индивидуоцентричним или поимањем света из оквира заједнице, те концепту античке „Аркадије” – биће речи у другим деловима рада.

С тим у вези, идеја овог истраживања јесте да испита колико *суштински*, Миличићев, и српски, космизам уопште, припада корпусу светске књижевности, колико западноевропске цивилизације са хришћанством као једним од њених темеља, а колико уско књижевности српској, са словенском митологијом као једним од њених културних темеља, те, најпосле, колико се Миличићево песништво уклапа у опште дефиниције српског космистичког песништва, а колико у Вучковићево читање *Књиге радости*.

2. Митолошки подтекст Миличићевог космоса

Пре свега, потребно је разјаснити зашто је нужно посматрати одвојено Земљу, а посебно космичка тела. Наиме, Земља као таква јесте постављена у пасивну улогу, коју и иначе има у великом броју митологија, док је Небо посматрано разуђеније, зависно од активних чинилаца који су његов интегрални део, а који, пре свега, подразумевају звезде – Сунце, као највећу, која делује преко дана на Земљи – и све остале које са Земљом комуницирају када падне ноћ. Небо је у том смислу само надређени појам, надскуп чинилаца који активно делују на простор Земље, који је, такође, саткан од више чинилаца – пре свега, ту су шуме борова и маслине, изузетно развијан мотив у остатку Миличићевог стваралаштва, поетског како и прозног.

Песник, односно лик Миличићев, представља медијатора, оног који из дана у дан – како утврђује смену дана и ноћи, тако утврђује и себе у ритму кружења земље око своје осе – прати међусобно активно деловање Неба на Земљу преко дана, и Земље на Небо преко ноћи. Код Миличића, и Небо и Земља имају своје *песме*, и, иако развојени, једно (у) другом буде песме, свако у својој половини дана. У простору између налази се песник и налазе се птице, који се напајају Сунчевом енергијом и узвраћају му песмом. Најпре птице, а, по угледу на њих, и песник. На тај начин, песма постаје принцип који повезује Небо и Земљу независно од тога долази ли од песника или

птица, а о чему ће више речи бити касније када буде говора о хришћанском учењу као потенцијалном подтексту ове књиге.

У првом делу књиге, насловљеном „Сунчани дан”, Сунце активно делује на Земљу, пре свега – будећи је. Сунце буди *шапат кроз земљу* (стр. 10) по којој песник гледа. Њему се причињава да се земља *таласа у радости Сунца* (стр. 13) и потом леже на њу да би могао да се препусти упијању Сунчеве енергије и потом преда једној лудој, исцрпљујућој игри која, несумњиво, треба да опонаша Земљино кружење око Сунца. Једном када падне на Земљу, изнурен од игре, мириса борових шума и цветова мака, песник предосећа Земљу као *будућу мајку* у којој чује *музику будућих* (стр. 30) чиме јасно потенцира њену матерњу улогу, практично заједничку свим светским митологијама. Он тражи да она *раствори груди* и открије песнику тајну своје љубави са Небом (стр. 31) да открије тајну *безброја песама* који се крије у њеним грудима (стр. 36) безброја песама које он жели да проноси као проводник између два раздвојена принципа.

Земља подрхтава, како је речено, *трепери* пред Сунцем, док се, са друге стране, Небо *смеши на Земљу* (стр. 13) у потпуности будећи у њој матерински потенцијал носитељке живота – који песник, пре свега, види као *непробуђене песме*, и као концепт мушког, оно које је плодитељ онога што се у Земљи налази. Да би се стекао потпунији увид у могућност универзалности мотивског инвентара који користи Миличић, потребно је консултовати и „Речник симбола”.

Како се узме дефиниција симбола Неба, у „Речнику симбола”, већ у првој реченици, може се довести у питање тежња Миличићеве космистичке лирике да буде универзална: „Небо је *готово* (курзив Р. Л.) свеопшти симбол који изражава веровање у *једно небеско божанско биће, створитеља света и јемца плодности земље (због киша које лије)*” (Шевалије – Гербран 2013: 600). Од даљих значења симболике Неба, значајних за истраживање Миличићевог песништва, треба издвојити и следеће:

„[Небо је] оно што ниједан смртник са земље не може досећи [...] Другачије гледано, небо је заједно са земљом резултат првобитне поларизације, горња половина јајета света [...] Небо је [у Кини – прим. Р. Л.] активни мушки принцип, који се супротставља земљи, пасивној и женској [...] Продор неба у земљу замишља се као полно сједињење. Исход му је или човек, син неба и

земље, или, као у посебном симболизму унутрашње алхемије, заматак бесмртног [...] У Апокалипси је небо пребивалиште Бога, симболички начин да се означи разлика између Створитеља и његова остварења [...] [Реч небо] се често употребљава да би означила неограниченост човекових тежњи, потпуност тражења, могуће место усавршења његовог духа, као да је небо дух света”

(Шевалије – Гербран 2013: 600–604).

Сва од ових значења потичу из јудеохришћанске, кинеске и делом индијске културе, чак не толико ни античке грчке и римске, које Вучковић (2011: 163) сугерише. У Миличићевом говору о Небу нема простора за поделе Неба на сфере, какве су присутне у веровањима северноамеричких и јужноамеричких староседелачких племена, па чак и у Дантеовој „Божанственој комедији”.⁶ Једина сличност с античким може да се пронађе уколико се кружење Земље око своје осе доведе у везу с античким митом о богу Хелиосу, који одлази на починак након што својим кочијама пређе пут од Истока до Запада, пошто и код Миличића *Сунце запада у на крају земље / сав од пурпура лежај у који сунце ће лећи* (стр. 33), мада је питање у којој мери се ово може везати за античко као такво, а колико за свако паганско које је имало геоцентрично поимање света.

Што се тиче симбола Земље, осим онога што се већ по контрасту да закључити из различитих тумачења симбола Неба, потребно је издвојити следеће:

„Сва бића се из ње рађају, јер она је жена и мајка, но она је сасвим потчињена активном принципу неба [...] Првобитни знак указује на то да земља производи бића [...] Земља симболизује мајчинску функцију: *Tellus Mater*. Она даје и узима живот”

(Шевалије – Гербран 2013: 1087–1088).

⁶ Присуство хришћанског – последња Миличићева објављена за живота књига чак се зове *Апокалипса* – а одсуство могућих интертекстуалних веза са ренесансном књижевности код Миличића, који је завршио италијанистику у Бечу и преводио италијанску књижевност, додатан је аргумент против Вучковићевих тврдњи да се наше космистичко песништво наслања на античко, на које се наслањало и ренесансно.

Поново, велике сличности има са источњачким веровањима, те је могуће сложити се са Вучковићевом тврдњом (2011: 150) да се космистичко песништво – додуше, тек у извесној мери, а не у полазишној основи – у нашој књижевности ослањало на ове културе.

Ова су значења, у извесној мери, чак видљивија у другом делу књиге, „Звездана ноћ”, где песник, додирујући Земљу, додирује *Вечност* (стр. 51), свестан трајности Земље и Неба као два живодатна принципа. Даље, примећује како је Земља *била колевка*, а *биће и гробом* (стр. 60). Како расте песникова егзалтираност и како почиње да космос посматра као, иницијално, јединство које је у једном тренутку раздвојено – нешто о чему ће бити више речи у следећем делу – он укључује могућност пловидбе кроз космос на Земљи, што тек удаљено може да инвоцира мит о Земљи као планети на леђима какве животиње која се креће (или не креће) кроз васиону.

Са друге стране, Миличић, ноћу када Сунце нема активну улогу, чешће говори о Небу као таквом, мада значајно мање у ширем митолошком контексту – пре хришћанском и, уже, словенско-паганском. Поново, активнију улогу даје звездама, *кћерима Неба* (стр. 74), како их назива.

За разлику од Сунца, које је *извор светлости, топлине и живота*, чији зраци „представљају небеске – или духовне – утицаје које прима земља” (Шевалије – Гербран 2013: 898) – што је, по свему судећи, једино од многобројних потенцијалних симболичких значења које Сунце има у митолошком различитих култура, које Миличић експлицитно усваја – Звезде код Миличића имају шира утемељења у митолошком на ширем цивилизацијском плану. „Звезде су симболи духа, а посебно симболи сукоба између духовних снага или светлости и материјалних снага или мрака” (Исто: 1120), а у хришћанству свака звезда симболизује „једног анђела” (Исто: 1121). „Тесно повезана с небом од кога зависи, звезда указује и на тајне сна и ноћи; да би заблестао властитим сјајем човек се мора поставити у велике космичке ритмове и с њима се ускладити” (Исто: 1125).

Последње тумачење је, свакако, најзанимљивије за митолошки слој значења. Наиме, код Миличића посматрање Неба и звезданог свода у „Звезданој ноћи” траје у неколико фаза. Најпре их, како је Сунце зашло, посматра како се осипају по Небу, до тада бивајући невидљиве. Најпре поставља једно фолклорно тумачење – Неба као дрвета, Звезда као јабука, Сунца као жар-птице која их чува. Комете посматра као змајеве који

испуњавају жеље и звезде као треперење које се јавља када песник, у зрелом добу, успе да испева песму која служи као својеврсна лозинка за активирање до тада пасивних звезда: *Што моје око види / да моје срце воли* (стр. 49), а благослов са Звезда се просипа на Земљу: *Што људско око види, / да људско срце воли* (стр. 50), чиме се отвара простор за покушај остваривања душевног јединства са ритмом космоса, испрва неуспешним.

Наиме, на почетку, песникова душа сама одлази да се сусретне са звездама, које је питају одакле је и тврде, исмевајући је, да никада нису чуле за Земљу, која се у мраку, без Сунца – дакле, неоплођене песме, без звука – и не види. Тек када се пробуди песма Земље у песнику, када у себи има комплетност Сунчаног дана, оплођену енергију Земље, тек тада га Звезде позивају на плес, идентичан оном који је изводио преко дана. Он полази на пут од звезде до звезде – антиципирајући путању сличну оној Малог Принца – и када се пут и плес заврше, у њега се, као и преко дана Сунчева енергија која је пробудила Земљу, сада слива енергија Неба и Звезда, остварујући у њему комплетност. На тај начин је остварена усклађеност са Звездама, и песник успева да блиста потпуним властитим сјајем, посредством своје душе.⁷

3. Хришћански подтекст Миличићевог космоса

Према Старом завету, у почетку је Господ створио Небо и Земљу, потом Светлост, те одвојио светло од таме, и небески свод од земаљске површине, а после копно од воде, те поставио Сунце и звезде на небу. Слична генеза се јавља и у 135. псалму краља Давида, да би апостол Јован, на почетку Јеванђеља, написао да је у почетку била Реч, да „Реч беше у Бога” и да „Бог беше Реч”.

Ово су основне поставке хришћанске теогоније или космогоније, о којима се може даље расправљати у контексту „Књиге радости” Сива Миличића.

⁷ Овоме се треба додати и став из предговора, где Миличић пише: „Јер да живимо потпуно у Радости, спречава нас материја” (стр. 5), што се даље уклапа у тумачење симболике звезда као симбола сукоба између духовних и материјалних снага. Земља остаје у мраку за звезде, невидљива, све док песник не усвоји духовну снагу Земље, коју је пробудило Сунце, када се може поново говорити о сједињености песникове душе са ритмом космоса, са ритмом надвладавања материјалног.

Као што је речено у претходном делу – где се говори о птицама и песмама као слављењу постојања, те звездама као симболима анђела – постоји још простора за тумачење Миличићеве књиге у овом кључу.

Пре свега, ту је појава могућности *пада звезда* и читавог космоса на Земљу (стр. 54–55), што у извесној мери евоцира митолошко – нпр. страх у галској митологији од тога да небо не падне људима на главу, што има есхатолошки призвук – али и хришћанско, читав концепт Откровења и Апокалипсиса по апостолу Јовану. Међутим, овај страх ишчезава како се песникова душа повезује са помињаном песмом Земље, оних живота који се у њој налазе, што је, опет, могуће повезати с апокалиптичним концептом васкрснућа упокојених.

Најзанимљивије, свакако, јесте присуство Песме и тражења Речи као посредника, као доказа, практично молитве која је упућена „змају”, тј. звезди падалици, али истовремено има и призвук монотеистичке молитве, с обзиром на њено исходиште – љубав као једно од основних хришћанских начела. Миличић се налази у космосу подељеном – као и у свакој митологији – на небески свод и земљу. Његова душа тежи сједињавању, чиме се књига и завршава, али само на индивидуалном плану. Песникова душа тражи сједињење и с остатком човечанства, што се види, пре свега, у предговору, када говори из перспективе првог лица множине: *Ми смо изгубили велику животну Радост* (стр. 3), а потом и у „Сунчаном дану”: *О, ви, што видите мене / овога лудога јутра / где кличем, певам и јурим / кроз поља и горе зелене, / о, ви, што ћете мене / видети истога сутра, / свог би задржали смеха, / и чудне покликe своје, / кад би ви само знали: / какво дивно зло је / једна радосна душа* (стр. 19). Читава књига има призвук једног упутства за остваривање осећања јединства са васељеном, с Апсолутом – и небеским и земаљским, које исходи из једног Творца,⁸ што опет чини упитном Вучковићеву тврдњу о неспајању са хришћанском „монадом” – како би се остварила и хармонија међу људима, чија је немогућност, у великој мери, и носилац трагичког призвука, који је у потпуности остао непримећен код свих који су писали о књизи. У трећем делу, „Песми мојих песама”, Миличић

⁸ Код Миличића, на стр. 6, 25. и 61. јасно се види да је Бог онај чије је име *Радост*, и који дарује Радост појавама на Небу и Земљи, односно, који је Творац из кога све исходи.

пише ламент, у правом смислу те речи, *плач*, над онима који нису у стању да осете оно до чега он долази: *Кличући, ја се обзрех / да видим кому сам клико: // а за мном сунчано јутро, / а за мном радости песма, / и више нико* (стр. 90). И, евоцирајући Псалм 135, Миличић наводи: *Имају очи и не виде, / имају уши и не слушају* (стр. 93). Ово, даље, сугерише не само чињеницу да постоји подељеност између Неба и Земље, као два раздвојена ентитета, већ и међу људима – на оне који су у стању да дођу до Радости и оне који то нису.

Долазак до осећања Радости пак додатно је занимљив као комбинација хришћанског, паганског и пантеистичког осећања света истовремено. Миличић као да мири ова три осећања појавом *песме* – треба се подсетити, код Миличића песму певају и Земља и Небо, да би плесали они ентитети који су, тим редом, везани за њих: борови и маслине, односно, звезде и Сунце. Поново, у практично савршено симетричним мотивским паралелизмима, јавља се могућност мирења митолошког и хришћанског – птицама, као певачицама које певају Сунцем напојене, и песником, као певачем напојеним оним што је створио Господ, и то оним принципом из ког је све постало, из Речи, а по угледу на птице, на њихову чисту и материјалношћу „незагађену” свест. Ако је Реч била у почетку, и ако је Речју све раздвојено, онда се може извести тумачење песниковог егзистенцијалног становишта као прилике да се собом, као фрагментом свега што је створила Реч, оствари песма која би вратила ствари у свеопште јединство. Песма као изворник Радости, односно Радост као њено исходиште, њихова међусобна повезаност, тако постаје начин индивидуалног остваривања једног с Апсолутом, али и извор осећања непотпуности пошто се ипак остаје да постоји у свету који овај принцип не увиђа, који не разликује, за разлику од песника у предговору, Радост – која *зрачи из себе, а не бива озарена* – и *Веселе – изван нас* и зато: *пролазно* (стр. 4). Песник ће, дошавши до молитве послате звездама, послати индивидуални сигнал: *да моје око, да моје срце*, док ће Небо одговорити потребом да *људско око и људско срце заволи што види, чиме се, поново, инсистира на колективности и заједништву људи као једне опште појавности Човека као егзистенцијалне појаве*.

На крају, још један мотив, из „Песме мојих песама”, говори о потреби да се помире два различита принципа. Миличић пише: *О, да сам тако свемогућ, / као што Један је био, / да могу излечити слепе, / глухим слух могу дати, / као и Он добар бих био* (стр. 90), што се рефренски понавља. Несумњиво мислећи на Христа, Миличић – свесно или не – говори о

природи Богочовека, односно Сина Божијег, који је узео људско обличје и страдао за људски род. У Христу се, за разлику од свих који су проносили Реч Господњу до тада, мире природа Човека и Бога, као што се у Миличићевој књизи мире и пантеистичко и монотеистичко осећање света, мире се Небо и Земља, а све у духовном простору једног бића.

4. Подтекст заснован на словенском фолклору

Највише мотива из словенског фолклора се јавља у „Звезданој ноћи”. Најпре, ту је инвокација проседеа бајке – највероватније „Жар-птица и Царевић Иван” – при чему Миличић у бајковити елемент – који неретко одговара космогонијском поретку – само експлицитније учитава метафорички потенцијал елемената бајке као низа космичких појава: дрво на ком расту јабуке које чува жар-птица, Миличић посматра као Небо осуто Звездама, које чува Сунце. Он јасно исказује свест о овом поступку, успостављајући дијахронијску присутност његовог појмљења космоса: – *јер народ, пун маште и песме, / гледећ у звездано небо / за време дугих векова, / машташе о звездама дивним, / као и ја овог тренутка: / и прича његова поста, / као што поста и ова / малена песма моја* (стр. 45).

Још једно тумачење, везано за звезде, може се, потенцијално, везати за словенски фолклор, а то је оно где се о звездама говори као о девицама: *И све девице мудре, / што светле по небу крећу, / поклониле се; / све девице мудре, / што су чекајућ драгог / вечним, непресушним уљем / своју налили свећу* (стр. 72), што може да корелира са старим словенским веровањем да су се душе умрлих – у овом случају, пошто Миличић говори о *вечном уљу* које светли док траје чекање драгог, може да се претпостави да су девице умрле не дочекавши, што није редак мотив – претварале у звезде (СМ 2001: 192).

Такође, уколико се акценат стави и на општу поделу простора у словенској култури (омеђени и неомеђени, тј. питоми и дивљи простор), добија се отварање још једног простора за схватање напора лирског субјекта Сибџа Миличића да – у оквирима његовог специфичног космизма – превазиђе ове границе. Оно што је суштински везано за дивљи простор, како примећује Љубинко Раденковић, јесте присуство нечисте силе, односно – независно од тога која све обличја могу да поприме у словенском или ма ком другом фолклору – дивљи простори су место где се изгони нечиста сила (Раденковић 1996: 47–49). Дакле, свет у овом поретку остаје поларизован и

дели се на онај у ком се човек осећа сигурно – који је под заштитом богова или Бога и слично – и онај где се налазе демони.

Миличић на занимљив начин превладава ову поделу – код њега се питоми и дивљи свет не налазе у дихотомијама *изван* човека, већ *унутар* њега. Читав смисао путовања Миличићеве душе и спајања земаљског и небеског у њој подразумева управо превладавање овакве једне трауме – али на нивоу појединца. У супротном, Миличић би морао да се одлучи – *или* шуме борове и маслињаци, *или* Хвар и Котор, као простори човековог живљења, тј. омеђени простори. Међутим, он прелази из једног у други, из претпостављено питомог места порекла, у претпостављено дивље просторе шуме. На тај начин, својим присуством у оба осваја мир на земљи, и даље осећа потребу за превладавањем поделе на космичком плану, између Неба и Земље. Ово може да пружи додатну димензију Миличићевог пригушеног осећања трагичности засноване на хришћанском доживљају заједнице као јединственог ентитета – ентитета који није у стању да пригрли ни тзв. пантеистички доживљај природе, а немоли да осети јединство са следећим степеном поделе васељене на омеђени и неомеђени простор.

5. Фразеолошке специфичности Миличићевог израза

На крају, потребно је истражити и тезу којом се тврди да се у космоистичком песништву – самим тим и у песништву Сиба Миличића, које је могуће подвести под оквире ове поетике – ради о значајно апстрахованом језику. Апстраховани језик би, као такав, требало бити могуће без проблема превести на стране језике – макар оне који припадају истој цивилизацији као и језик на ком Миличић ствара, дакле, индоевропској – из чега би произашло лексичко и фразеолошко сиромаштво песничко. У том смислу, потребно је истражити колико је фразеологије и културно специфичне лексике присутно у Миличићевом песништву везано за појмове Неба – а са њим Сунца и Звезда – и Земље у оквирима српског – или хрватског, како назив референтног лексикона сугерише – језика.

5.1 Небо

Оно што треба, пре преласка на анализу културно специфичне лексике у песништву Сиба Миличића рећи, јесте да Миличић, већ самом тематиком која подразумева денотативност фразе, пре него само њено пренесено значење, чини извештај број фраза могућим за превођење на друге језике и ту се, уистину, приближава апстрахованом језику о ком говори Вучковић – али, само у оном смислу у ком би читаоцу језика који је несловенског порекла било јасно да се ради о дословности једне слике. Међутим, тај читалац не би био свестан чињенице да је Миличић извесну фразу ослободио конотативног значења, тј. постојања таквог једног квалитета у језику на ком је песма иницијално написана. Примера ради, када каже да *падају Небеса* (стр. 50, 77), Миличић не мисли на оно значење које би иначе имало састављање неба и земље (Matešić 1982: 374) – пролом облака, невреме – већ на дословно падање небеса.

Са друге стране, када говори о томе да се љубав и песме налазе у простору *између Неба и Земље* (стр. 15, 31, 35, 69), уколико се посматра контекст целе књиге и међупростора који дели Небо и Земљу, онда засигурно треба укључити конотативно значење ове фразе, а које значи ‘у несталном, несигурном положају’ (Matešić 1982: 372). Такође, када каже да је, док лежи на Земљи, његова рука *дугачка до самог неба*, он неминовно мисли на то да је она ‘врло висока’ (Isto: 374). Најинтересантнија од ових фраза јесте пак она која самим денотативним чином носи и конотативно значење – код Миличића је, као што је могуће видети у ранијој анализи, *душа* живи ентитет, није метафора за њега, тј. његово постојање, те када каже да се његова душа *спустила са неба* (стр. 66), он не само што мисли да је она дословце сишла са неба, у „Звезданој ноћи”, исмејана од стране других звезда, већ тим чином активира и фразеолошки потенцијал те конструкције, која значи ‘ослободити се илузија, схватити стварност каква јест’ (Isto: 373), што је био значајан предуслов да се душа поново врати звездама.

5.2 Сунце

Као и у случају Неба, неретко, када говори о нечему што би се дало тумачити као фраза које је чинилац симболички потенцијал Сунца, Миличић фразу користи денотативно, дословно као, на пример, када птице *угледају Сунце* (стр. 12), он не мисли само на пренесено значење које би значило

‘родити се’ (Matešić 1982: 661), јер птице су већ постојеће у тренутку када их песник опажа како угледају Сунце – али се, метафорички, што се види из следа песме, рађа песма у њима, која је животворни елемент, како смо показали, у међупростору Неба и Земље. Такође, још једна игра са фразом јавља се када песник угледа *сва сунца* – са једне стране, то одиста подразумева стање које значи ‘остати ошамућен, остати онесвијештен од ударца (по глави)’ (Isto: 661), јер се песник тако осећа, али не због тога што је доживео ударац већ што је видео на који начин *сва сунца у дубине крећу* (стр. 55), што види плес *око сунаца других* (стр. 71), што види како *сва се сусретоше сунца* (стр. 77).

5.3 Земља

Осим присутне у упарености са Небом синтагме *између Неба и Земље*, у „Књизи радости” се јављају занимљиво коришћене фразе везане за Земљу, у сличном маниру као и у случају Неба и Сунца. Пре свега, када Миличић пише како би волео ићи кроз космос као што се „иде земљом” (Matešić 1982: 59), тј. њоме „гази” – у пренесеном значењу, живи (Isto: 783) – он истовремено мисли на кретање небеским сводом, као и живљење по њему, тј. кроз њега. Такође, позивање Земље да *раствори своје груди* (стр. 30–31), да изађе оно што је у *тамним грудима земље* (стр. 36), свој пуни значењски потенцијал остварује тек ако се посматра у контрасту са иначе сталним фразама које подразумевају умирање – *бити покривен земљом* (Isto: 784), *саставити са црном земљом* (Isto: 784) – чему се додаје посматрање симбола Земље као мајчинског принципа, које и у Миличићевој књизи има значење *и* колевке *и* гроба. У том смислу, позивање Земље да се отвори не би било у потпуности јасно уколико се нема у виду и потенцијално инвоцирање земље да учини обратан, тј. да „прогута” или „узме”, да учини да нешто нестане или умре.

Уколико се посматра етимологија речи *земља*, код Петра Скока стоји примедба да су речи змија и змај настале од „истог праслав. коријена” (Skok 1973: 649), те ово отвара – истина, невелики – простор за могућности још једног вида тумачења појаве змаја у „Књизи радости” као бића које би било у вези са земљом, а кретало се по небу на замишљени кружни начин у ком би са земље полазио у облику змаја, а враћао у облику падалице која испуњава жеље – на сличан начин на који се кружно креће и Миличићева душа.

5.4 Звезде

У једном тренутку „Звездане ноћи”, Миличић се пита да ли га, на Земљи, са Звезда гледају они који их насељавају – о чему је било речи раније – *кад и ја на његову Звезду* (стр. 57). Ово имплицира употребу два фразеологизма уколико се укључи свест о митолошко-хришћанској симболици звезда. Прво, уколико се свака звезда посматра као нечија, онда се може говорити о оном тренутку *рађања под сретном звездом* и *гашењу нечије звезде* (Matešić 1982: 797), где звезда за онога који је насељава има исто оно својство животне, судбинске симболике које за песника има – сестра звездама – Земља на којој се налази. Други потенцијалан тренутак јесте онај где Миличић постаје свестан појединачног идентитета сваке звезде – он их и набраја, у навратима: Даница, Вега, Алдебаран, сазвежђе Орион и слично – што свакако носи могућност додатног тумачења његовог стања као сањарског, јер се на изванредан начин може рећи да он *броји звезде* (Isto 1982: 797).

Песник и читаво људско мноштво, о чијем ходању по космосу *сања*, у једном моменту силази: *срећни на земљу / полако, полако, са звезда...* (стр. 60). Ово се може повезати са силаском на земљу као отржењењу, о ком је већ било речи, и на њега се надовезати. Како је речено, најпре се песникова душа подиже међу звезде и бива исмејана – што у фразеологији нашег језика има конотативно значење ‘прекомерног хваљења, уздизања некога’ (Isto 1982: 797),⁹ и што је код Миличића *и* дословно *и* пренесено. Међутим, поновно дизање међу звезде и силазак са њих простор је на ком Сибе Миличић ресемантизује ову фразу пошто се сада подизање међу звезде исто онако реализује као и силазак са њих на Земљу – скромношћу и питомошћу пре него осећањем гордости које слути пад, а не силазак.

Пред крај „Звездане ноћи”, Миличић пише да, пред јутро, дословно, *умиру звезде*, али треба имати у виду и конотативно значење ове фразе, које подразумева гашење звезда, тј. да ‘пролази/нестаје чија слава’ (Isto: 797). Осим што се звезде дословно гасе пред зору, песник истиче да оне не могу бити угашене у његовој души, чији су сада интегрални део. Међутим, овај део представља увод у „Песму мојих песама”, које управо имају призив свести о пролазности осећања опијености једним циклусом који је остао

⁹ Исто значење наводи и Вук у првом издању „Српског рјечника”.

покретач само једној души, док све остале *имају уши и не чују, имају очи и не виде*.

6. Закључак

На крају, може се закључити да Миличићев космос није препознатљив, универзалан у нужно свим културама, а питање је у којој мери је то могуће и у оквирима западноевропске цивилизације, тј. изван оквира српског језика. Уколико би се песништво „Књиге радости” посматрало мимо сваког конотативног контекста, на пуком, денотативном плану, ово би, опет, било изводљиво једино на плану радње. Дакле, уколико би се фразеолошке синтагме превеле на друге језике, оне не би учиниле читаоцу неразумљивим шта се у књизи догађа, али би остао ускраћен за конотативност не само изворног значења ове синтагме већ и за свест о томе како се Миличић – свесно или не – овим значењима игра. У том смислу, Миличић не само да не апстрахује већ језик једним механизмом буквализовања – уколико се тај процес може тако назвати – и постављања фраза као простора одвијања радње његове књиге, ресемантизује и обогаћује у спрези с оним симболичким потенцијалима који се налазе у митолошком, хришћанском и словенском парадигматском инвентару.

Чињеница да простор радње свог песништва пребацује у космички простор не чини његову поезију ништа више универзалном него песништво његових савременика. Она је, и даље, у великој мери одређена, етнолингвистичким и етнопсихолошким својствима језика на ком је стварао, те хришћанског учења на ком је васпитан – уколико се дотичемо позитивистичког метода, а који је неминован већ због интертекстуалности и присуства Библије у „Књизи радости”, те константне присутности овог мотивског инвентара у Миличићевом свеукупном стваралаштву – и које, у садејству са примордијалном и словенском митологијом остварује јединствено песничко дело српске књижевности.

Овакав приступ отвара читаве могућности новим тумачењима нашег космизма, које није занемарљивог присуства у српском песништву – како каже Радован Вучковић (2011: 139), подвлачећи да оно окупира наше песнике читаве прве половине двадесетих година – а своје рефлексе има чак до средине тридесетих година када Александар Илић објављује „Глувне чини” и „Бог Тај-Та-То”, као позни рефлекс једне тенденције у нашој

лирици.¹⁰ Ако је могуће само на примеру једне књиге Сиба Миличића показати да су досадашња тумачења нашег космизма и његове елементарне поставке – о којима је било речи у Уводу, где су сагледане поставке пионирског дефинисања нашег космизма од стране Радована Вучковића и где практично ниједна није одржива уколико се „Књизи радости” приступи на овај начин – непотпуна, односно била до сада затворена за ово херменеутичко поље, онда се може поставити питање до каквих је све резултата могуће доћи спроведе ли се слична анализа и над стваралаштвом осталих наших космиста, односно какве је све могуће песничке поступке – у контексту културно специфичне лексике – препознати и сагледати као јединствене у оквирима једне културе, као што то чини Сибе Миличић у „Књизи радости”.

ИЗВОР

Миличић, Јосип-Сибе (1920). *Књига радости*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић, Радован (2011). *Поезија српске авангарде*. Београд: Службени гласник.
 Раденковић, Љубинко (1996). *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета : Балканолошки институт САНУ.
 СМ: *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Редактори Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. Београд : Zepher book world, 2001.
 Тешић, Гојко (2009). *Српска књижевна авангарда: Књижевноисторијски контекст (1902–1934)*. Београд: Службени гласник.
 Шевалије, Жан и Ален Гербран (2013). *Речник симбола*. Нови Сад: Stylos art : Kiša.

*

- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
 Skok, Petar (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 3, Poni – Ž*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

¹⁰ При чему треба подсетити да Вучковић за означитељ краја нашег космизма узима Аницу Савић Ребац.

Rastko Lončar

WHOSE IS SIBE MILIČIĆ'S COSMOS?

The use of motifs of Earth and Universe in the *Knjiga radosti* (1920) in mythological and culturally specific contexts

SUMMARY

Josip Sibe Miličić (1886–1944), a Serbian and Croatian poet whose works covers the period from early modern times to the literature of the People's Liberation Fight, remains remembered in the history of literature as one of the main poets of cosmism in Serbian poetry, as well as a mysterious figure in *Lament nad Beogradom* by Miloš Crnjanski, while his works remain mostly unvalued. The reason for this may be found in the period of the “Second Yugoslavia” – where Miličić was considered a Yugoslav nationalist Yugoslav nationalist in the period of the old, royalist regime – while, after the disintegration of Yugoslavia, he remained in the interspace of Serbian and Croatian literature, not of particular interest to either one.

The aim of this paper is to approach the manifest book of Serbian cosmism – Miličić's *Knjiga radosti* (1920) – from the positions of culturally specific contexts, and to open the problematic areas of redefining the poetics of cosmism in Serbian poetry, as well as to evaluate Miličić's poetry in communication with mythological, Christian and Slavic cultural specifics, while also paying attention to the poet's unique approach to phraseology in Serbian literature – which make this book of poetry both translatable and untranslatable to other languages. This approach leads to results that raise fundamental questions regarding present results when it comes to poetry of Serbian cosmism, as well as opens new perspectives regarding reading, understanding and the reception of Miličić's *Knjiga radosti*, as well as his work in general.

KEY WORDS: Josip Sibe Miličić (1886–1944), cosmism, mythology, Christianity, Serbian culturally specific lexicology, phraseology.

мр Растко Лончар
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Србија
rastkoloncar93@gmail.com

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СЛУЧАЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

САЖЕТАК

Предмет овог рада јесте испитивање концептуализације *случаја* као апстрактног појма. Грађа је ексцерпирана из *Корпуса савременог српског језика*. Реч је о корпусу који садржи колекцију дигитализованих текстова различитих функционалних стилова, а израђује се на Математичком факултету у Београду. Методологија рада подразумевала је ексцерпцију примера у којима је лексема *случај* контекстуализована како би се утврдили изворни домени на основу којих се разумева апстрактни појам лексикализован као *случај*. Циљ рада подразумевао је и класификовање сто одабраних примера према сродности, као и статистичку анализу, ради увида у фреквентност одређених појмовних метафора. Такође, метафорички изрази анализирани су с обзиром на то да ли одсликавају дословне или фигуративне метафоре.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: концептуализација, концептуална метафора, изворни и циљни домен, случај.

1. Увод

Предмет овог рада јесте испитивање концептуализације *случаја* као апстрактног појма. Грађа је ексцерпирана из *Корпуса савременог српског језика* (даље СрпКорп). Реч је о корпусу који садржи колекцију дигитализованих текстова различитих функционалних стилова, а израђује се на Математичком факултету у Београду, под руководством професора Душана Витаса. Методологија рада подразумевала је ексцерпцију примера у којима је лексема *случај* контекстуализована како би се утврдили изворни

¹ Овај рад представља прерађену верзију семинарског рада из наставног предмета Лексичка семантика, а рађен је под менторством проф. др Јасмине Дражић.

домени на основу којих се разумева апстрактни појам лексикализован као *случај*. Циљ рада подразумевао је и класификовање сто одабраних примера према сродности,² као и статистичку анализу, ради увида у фреквентност одређених појмовних метафора.

Према когнитивнолингвистичком приступу, метафора се схвата као механизам мишљења. У делу Џ. Лејкофа и М. Џонсона „Метафоре наше насушне”,³ метафора је дефинисана као разумевање једног појма (или појмовног домена) помоћу другог појма (тј. појмовног домена). Оваква дефиниција наводи нас на закључак да метафора, пре свега, постоји у мишљењу, а у језику се одсликава у разним метафоричким изразима, те да се, у оквиру овог приступа, сматра „неопходним и најшире коришћеним инструментом концептуализације и разумевања апстрактних искустава” (Кликовац 2004: 84; Филиповић Ковачевић 2021: 70–71). Термин *појмовна* или *концептуална метафора* управо је уведен како би се истакла чињеница да се метафора примарно везује за спознајне процесе, тј. мишљење (Кликовац 2004: 10–11).

Разумевање циљног домена могуће је ако се крећемо (1) од конкретног ка апстрактном и то, искључиво, једносмерно; као и, ређе, (2) од апстрактног ка апстрактном. Многа емпиријска истраживања показала су да су изворни домени за концептуализацију чулно сазнатљиви, добро познати и увек у непосредном човековом окружењу (Драгићевић 2008: 132; Кликовац 2004: 13). И резултати овог истраживања потврдиће речи Р. Драгићевић (2008: 132): „Човек и његово окружење налазе се у центру нашег менталног, али и лексичког света”.

Излагање у раду организовано је тако да се полази од дефиниције лексеме *случај* дате у *Речнику српскога језика* Матице српске, да би се наведена значења касније довела у везу с идентификованим појмовним метафорама, начинима људског разумевања апстракције и конкретизације. На крају се даје попис основних метафора и оних изведених од њих, стилских (*дословних* и *фигуративних*, према Кликовац 2004: 83–102).

² Приликом класификовања примера, издвојене су и прелазне групе будући да увек треба имати на уму *нејасност*, *неодређеност*, *прелазност* те *непрецизност* појединих категорија (Радовановић 2008: 20).

³ В. више у Кликовац (2004).

У Речнику српскога језика Матице српске (2007: 1219) под одредницом *случај* налазе се три значења, с подзначењима у оквиру примарног, о чему сведочи следећа дефиниција:

случај м 1. а. *оно што се догодило, збило, догађај*: несрећан ~, смртни ~, необичан ~. б. *појава, испољавање нечега*: случајеви пегавог тифуса, неколико случајева великих богиња. в. *особа на којој се таква појава јавља*: сместити у болницу хитне случајева. 2. (обично у вези с предлозима у, за) *прилика, ситуација, околност*. 3. *случајност*

С обзиром на то да је реч о апстрактном појму, о чему сведочи и први део дефиниције формулисан као *оно што...* (уп. Драгићевић 2008: 123), чулно несазнатљивом, те да, према Речнику, семантички садржај лексеме *случај* упућује на *догађај*, *околност*, али и *случајност* и, притом, имајући у виду поменуте досадашње резултате емпиријских истраживања, можемо очекивати да ће анализа показати да се *случај*, у великој мери, концептуализује као човек. Будући да догађаји могу настати непредвиђено, као и то да *случајност* подразумева неочекиване, непредвиђене околности те појаве које нису резултат неке законитости (РСЈ 2007: 1219), можемо повезати *случај* са појавама које нису унапред одређене, већ „слободне”, а обично се човеку приписује слободна воља, те тако он може бити иницијатор неког делања или догађања.

2. Анализа

Анализа је показала да се *случај* концептуализује, пре свега, као *живо биће* (61%), затим као *предмет* (15%), *просторни ентитет* (9%), *временски ентитет* (6%), *средство* (3%), *биљка* (1%), *земља* (1%), *течност* (1%), *критеријум* (1%), *вест* (1%) и *врста моћи* (1%).

Приликом класификовања примера, биће наведени само они најрепрезентативнији. Изворни домени у оквиру којих се концептуализује *случај* биће навођени почев од најфреквентнијих.

2.1. Класификација

2.1.1. СЛУЧАЈ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ

Као што је и очекивано, незанемарљив број регистрованих примера из корпуса указује на то да се *случај* концептуализује као живо биће и то – човек (47%). На такав закључак наводе нас најпре примери у којима, уз лексему *случај*, у функцији адноминалног детерминатора, стоје придеви чији семантички садржај имплицира какву људску особину или осећање. Занимљиво је то да је значење ових придева обично негативно маркирано (*луд, зао* и сл.):

- (1) *још луђи беше случај, који се Павлу десио* (Милош Црњански, *Сеобе II*)
- (2) *ја сам после овог глупог случаја толико уморан* (Јевгениј Замјатин, *Ми*)
- (3) *и да је остао у Босни и да није злим случајем заспао у ову Авлију* (Иво Андрић, *Проклета авлија*)

Осим придева, у вези са човеком су и именице *ћудљивост, природа* и *логика*:⁴

- (4) *осетила је сву ћудљивост случаја који га је довео ту где нико други не долази* (Џејн Остин, *Гордост и предрасуда*)
- (5) *суд ће увек обраћати нарочиту пажњу на потребу хитног решавања према природи сваког појединог случаја* (Закон о парничком поступку)
- (6) *логика случаја доводи их једно пред друго* (Милутин Ускоковић, *Дошљаци*)

Случај у комбинацији са глаголима и девербативним именицама, такође, упућује на концептуализовање овог појма као људског бића:

- (7) *Случај их је упознао у једној дугачкој авлији на крају Палилуле, где су обоје седели* (Милутин Ускоковић, *К'о на ветру дим*)
- (8) *Но и случај се потчињава облицима на почетку; он удовољава законима квантне теорије* (Вернер Хајзенберг, *Физика и метафизика*)

⁴ Овде природу треба схватити као скуп изразитих особина, те је на тај начин у вези са човеком, јер природа човека подразумева скуп његових изразитих особина – психичких, моралних и интелектуалних (РСЈ 2011: 1031). Логику треба схватити као начин размишљања, схватања и расуђивања (РСЈ 2011: 635).

- (9) *Уосталом, да се игром случаја родио у веку у коме су рођени његови имагинарни учитељи* (Светислав Басара, *Фарма о бициклистима*)

Контекст реченице наводи нас на закључак да је, понекад, реч о утицајном човеку, као и о човеку с изузетним способностима, које га могу приближити и хероју:

- (10) *... који је годинама стрепео ишчекујући сваког дана да буде поједен, али би га сваки пут спасао срећан случај* (Клод Леви-Строс, *Тужни тропи*)
- (11) *Случај, највећи комедијант на свету, опет се био с капетаном поиграо* (Милош Црњански, *Друга књига Сеоба*)
- (12) *Рекао је да га је тај случај привео памети да више никад не устаје тако рано* (Џером К. Џером, *Три човека у чамцу*)

Да је *случај* схваћен као човек, од чијег хтења искључиво зависи реализација одређених ситуација, показује 90 примера реченица (на које је могућно наићи приликом ишчитавања електронског корпуса) формираних од глагола *хтети*, код којих је на позицији граматичког субјекта управо именица *случај*, нпр.:

- (13) *Случај је хтео да се некако тих дана намери на малог Марјановића* (Бранимир Тосић, *Два царства*)

Следећи примери илуструју *случај* схваћен као НАТПРИРОДНО БИЋЕ. Међутим, у традиционалној култури Срба, митска и божанска бића су антропоморфизирани (в. нпр. Чајкановић 1973: 25–26, 106, 111, 174, 204), стога и не чуди употреба глагола чији семантички садржај упућује на стања и активности својствена човеку. Имајући то у виду, *случај* бисмо овде могли довести у везу са човеком, али акције које живо биће предузима, попут управљања судбином, нису својствене људском бићу:

- (14) *у овим крајевима мала деца умиру или живе по вољи случаја* (Иво Андрић, *Травничка хроника*)

- (15) Случај је хтео да је после неколико година жена умрла, остављајући им доста велик иметак (Болеслав Прус, *Лутка*)
- (16) *ја не верујем да случај управља нашом судбином (Пјер Луис, *Жена и њена играчка*)*

Следећи примери, без сумње, указују на то да се *случај* концептуализује као НАТПРИРОДНО БИЋЕ, јер придеви који стоје уз реч *случај* у функцији адноминалног детерминатора имају значење оних особина које надилазе људске способности, те се тако *случај* схвата као чудовиште, сакрално биће и сл. Такође, *случај* се може схватити и као злослутно биће, што показује пример у којем је реч *случај* у комбинацији с именицом *коб*:

- (17) *Јер, уистину, тај случај био је чудовишан! Да се и не говори о четири спаљене зграде и о стотини људи који су полудели* (Михаил Афанасјевич Булгаков, *Мајстор и Маргарита*)
- (18) *он није оптуживао самог себе због тих зала, него коб случаја* (Платон, *Књига прва*)
- (19) *Првих година нисам му, чак ни светим случајем могао ништа* (Михајло Пантић, *Дан за кланове*)

Регистрована су и два примера која показују могућност концептуалних преплитања:

- (20) *Фикс се плашио да случај не нанесе овамо несрећног младића с којим је тако срамно поступио* (Жил Верн, *Пут око света за 80 дана*)
- (21) *Изостанак стране уговорнице или грешка стране уговорнице у одбрани случаја неће представљати препреку за поступак* (Закон о потврђивању ротердамске конвенције...)

Наиме, у примеру бр. 21, СЛУЧАЈ ЈЕ ЧОВЕК / ПРИРОДНА ПОЈАВА. Према *Речнику српскога језика* (2011: 765), примарно значење глагола *нанети* упућује на човека – нпр. човек преноси дрва с једног места на друго. Секундарно значење односи се на природну појаву – *ветар наноси лиише*, што се пресликава и на ситуацију вербализовану као *ударац је нанео гадну*

повреду, те апстрактно: *те речи су јој нанеле грдне муке*. Уколико реченицу схватимо тако да Фикс страхује од *изненадног* доласка младића, најпре *случај* представља природну појаву, снажног интензитета. У другом примеру СЛУЧАЈ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ/ИМОВИНА, будући да се уз глагол *одбрани* као директни објекат може наћи именица семантички маркирана као [живо+] (нпр. *брани* брата од невоље) или именица с обележјем [живо-] у значењу материјалног добра у поседништву појединца (нпр. *брани* кућу/земљу/имовину од лопова).

Закључујемо да је *случај* концептуализован као БИЋЕ КОЈЕ УПРАВЉА јер има хтење, вољу, способност контроле, што је донекле слично концептуализацији СУДБИНА ЈЕ СИЛА, која, према истраживањима Черњејка (1997, према Драгићевић 2007) – управља нама, којој се супротстављамо или је укроћујемо (уп. Драгићевић 2007: 95).

2.1.2. СЛУЧАЈ ЈЕ ПРЕДМЕТ

Комбинација речи *случај* са девербативним именицама, описним придевима и глаголима чија је допуна – наводи нас на закључак да се *случај* може схватити као предмет. Тако је *случај* објекат локализације, посесум, предмет који има своју масу, те предмет који се, попут врата, може отворати и сл.:

- (22) *мислио је да може поступити тако да се случај стави у фиоку*
(Марк Леви, *А ако је то ипак била истина*)
- (23) *међу којима, да признам, имам такође два замршена случаја*
(Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*)⁵
- (24) *Члан 46а: Када закон прописује тежу казну за особито тежак случај одређеног кривичног дела* (Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Југославије)
- (25) *после тврдњи које је бивши министар полиције Душан Михајловић изнео поводом отварања случаја* (Политика)

⁵ У овом примеру, описни придев *замршен* настао је адјективизацијом трпног глаголског придева. Према Речнику српског језика (2011: 386), глагол замрсити има значење ‘учинити да се нешто запетља’, отуда *случај* можемо схватити као нпр. конач, канап и сл.

У оквиру ове категорије, можемо издвојити и метафоре СЛУЧАЈ ЈЕ МАТЕРИЈАЛ (26) и СЛУЧАЈ ЈЕ ГРАЂЕВИНА (ЗДАЊЕ) (27):

(26) *сва је прилика да се од овог случаја не би направила оволика бука да Мађари нису у оквиру бензинске пумпе отворили и ресторан* (Политика)

(27) *Конструисање случаја се обично јасно одражавало током главног претреса* (Политика)

Наиме, у првом примеру, лексема *случај* употребљена је у генитиву уз глагол са семантичким обележјем ‘правити’, отуда се очекује да се именица која се јавља као његова допуна односи на материјал (Антонић 2005: 139). У другом примеру, лексема *случај* употребљена је у генитиву уз девербативну именицу *конструисање*. Деноминализацијом девербативне именице, именица у генитиву прелази у облик акузатива, те тако заузима позицију објекта уз прелазни глагол. С обзиром на то да конструисати значи ‘састављати пројектујући’ (РСЈ 2011: 549), његова објекатска допуна мора бити именица која означава здање.

2.1.3. СЛУЧАЈ ЈЕ ПРОСТОРНИ ЕНТИТЕТ

У примеру број 28, именица *случај* је у генитиву, а „генитив с предлогом *од* и генитив с предлогом *до* уз динамичан глагол исказују комбинацију аблативног и адлативног спацијалног значења” (Антонић 2005: 153):

(28) *Мислим да ће политичка сарадња ићи корак по корак, од случаја до случаја* (Политика)

У доњем примеру, уз генитив именице *случај* стоји предлог *испред*, а тај предлог нам показује да је место локализације спољашњост локализатора која је у контакту с предњом страном локализатора (Антонић 2005: 150):

(29) *То суђење по своме азбучном реду налази се одмах испред случаја барона де Бутвила* (Жерар де Нервал, *Опчињена рука*)

Следећи примери упућују на метафору СЛУЧАЈ ЈЕ ЛОКАЛИЗАТОР-ЦИЉ. Будући да уз акузатив речи *случај* стоје предлози *на* (30) и *у* (31), циљ објекта локализације (агенса) јесте горња површина локализатора у примеру (30), док је у примеру (31) циљ унутрашња површина локализатора (Антонић 2005: 213):

- (30) *Ако се сад вратимо на мој случај, Бранко, ствар овако стоји*
(Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*)
- (31) *Уводи ме у случај, у коме је, изгледа, једини несумњиви факат*
(Борислав Пекић, *Бесило*)

Регистровани су и примери који илуструју метафору СЛУЧАЈ ЈЕ ЛОКАЛИЗАТОР-ИЗВОР. Лексема *случај* употребљена је у генитиву с предлогом *из* уз глагол *извући* (32), као и с предлогом *са* уз глагол *скинути* (33). Такав генитив има значење локализатора, а има семантичко обележје аблативности, одн. извора, полазишта (Антонић 2005: 153):

- (32) *он одмах увиде какву корист може извући из тог случаја* (Жил Верн, *Пут око света за 80 дана*)
- (33) *То је први пут у историји Трибунала да је неки судија скинут са случаја* (www.rts.rs)

2.1.4. СЛУЧАЈ ЈЕ ВРЕМЕНСКИ ЕНТИТЕТ

У примеру (34), именица *случај* употребљена је у генитиву са значењем ингресивности (Антонић 2005: 158):

- (34) *Од тог случаја немамо података о агресивном понашању тих животиња* (Политика)

У примеру (35), генитив именице *случај* има значење антериорности, а у наредном примеру – постериорности (Антонић 2005: 158):

- (35) *открива за наш лист да су јој се и пре овог случаја јављале жене (Политика);*
 (36) *десет дана после оног случаја у Хвосну (Данило Николић, Цигански нож)*

2.1.5. СЛУЧАЈ ЈЕ СРЕДСТВО

Регистровани су примери где је *случај* појам који представља помоћно, односно омогућивачко средство у реализацији радње (Антонић 2005: 263), нпр.:

- (37) *Али сам ето случајем – ја то називам случајем! – доспео на овај вис, у ове генијалне пределе (Томас Ман, Чаробни брег)*

2.1.6. СЛУЧАЈ ЈЕ БИЉКА

Следећи пример показује да се *случај* схвата као биљка која има свој плод:

- (38) *ако сматрате да овај сусрет није плод случаја, једино је на вама да се питате зашто (Марк Леви, А ако је то само била истина)*

2.1.7. СЛУЧАЈ ЈЕ ЗЕМЉА

На схватање *случаја* као земље упућује нас глагол који је уз себе везао инструментал у функцији семантичког субјекта (Антонић 2005: 237, 238). Будући да је у питању глагол *затрпати*, с њим се у везу доводи земља:

- (39) *Полиција УНМИК-а је затрпана случајевима (Недељне информативне новине)*

2.1.8. СЛУЧАЈ ЈЕ ТЕЧНОСТ (ВОДА)

Лексема *случај* употребљена је у форми генитива (субјекатског значења) уз девербативну именицу *ток*, изведену од непрелазног глагола *тећи* (уп. Антонић 2005: 127). Имајући у виду семантичку валентност, поменути глагол захтева да на позицију субјекта буде успостављена лексема која упућује на течни флуид, стога је јасно да се *случај* концептуализује као течност:

(40) *ми смо из поузданих извора успели да дознамо главни ток случаја*
(Политика)

2.1.9. СЛУЧАЈ ЈЕ КРИТЕРИЈУМ

У следећем примеру, правда и истина су параметри на основу којих се утврђује мера реализације радње (која је исказана предикацијом), што зависи од *случаја* као њиховог критеријума:

(41) *а уједно је разнесе колико се најбоље може по правди и истини случаја* (Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*)

2.1.10. СЛУЧАЈ ЈЕ ВЕСТ

Будући да глагол *дојавити* као допуну захтева лексему која се односи на вест, поруку – *случај се*, у следећем примеру, тако концептуализује:

(42) *Он ће бити на обали, близу стана, ако му досад није неко дојавио јутрошњи случај* (Вељко Петровић, *Земља*)

2.1.11. СЛУЧАЈ ЈЕ ВРСТА МОЋИ (СПОСОБНОСТИ)

У следећем примеру, *случај* представља једну врсту моћи, вид божјег делања, односно, божје интервенције у свету:

(43) *Случај је резервна моћ божјија* (Александар Дима, *Четрдесет и пет витезова*, књига прва)

3. Закључак

Резултати анализираних грађе показују да је ЖИВО БИЋЕ и то – ЧОВЕК најфреквентнији изворни домен на основу којег се разумева апстрактни појам лексикализован као *случај*, што нас наводи на закључак да се семантички садржај лексеме *случај* односи на неко дејствовање, које, имајући у виду регистроване примере, може бити и позитивно и негативно. Из регистрованих примера, само два упућују на концептуализацију *случаја* као подређене особе (8). Велики број примера без сумње указује на то да се

случај схвата као супериорно, надређено биће. Тако *случај* спасава људе, поиграва се њима, управља њиховом судбином, утиче на међуљудске односе, дозвољава или спречава сусрете и сл.

Случај схваћен као предмет, биљка, течност, земља, просторни и временски ентитет, врста моћи, средство, критеријум, вест – такође се може довести у везу са човеком, тј. човековим окружењем, његовим организовањем искуства и поимањем света око себе (Филиповић Ковачевић 2021: 70). Тако је човек градитељ, посесор предмета, може руководити њиме, отварати га, запетљавати. Човек се оријентише у простору и сналази у времену. Биљке, земља, вода – у његовом су непосредном окружењу. Човек дејствује у свету користећи се својим комплексним способностима.

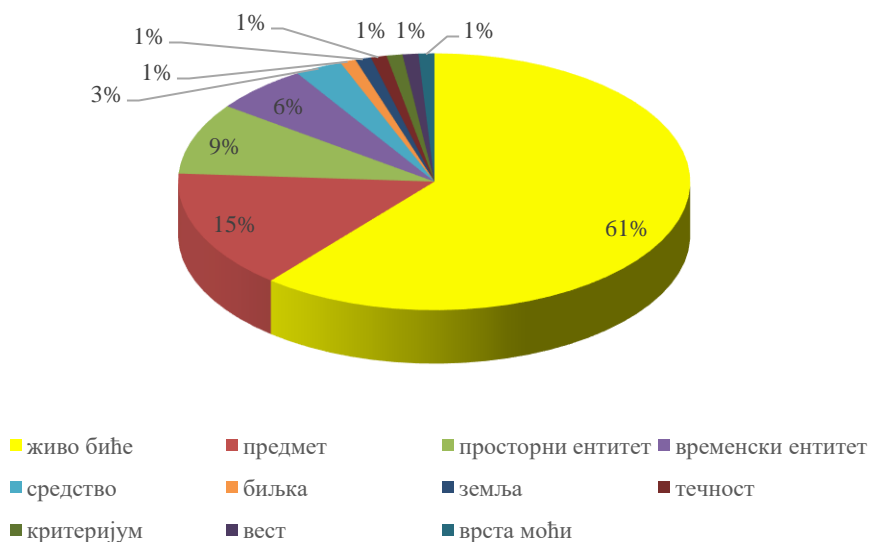
Од метафоричких израза који одсликавају одговарајуће појмовне метафоре могу се издвојити они који су део уобичајеног језика, одн. они који се уопште не осећају као метафоре (реч је о *дословним метафорама*), као и изрази којима се постиже ефекат фигуративности, те нам дају нов уобичајен увид у појмове и појаве (*фигуративне метафоре*) (Кликовац 2004: 95; Филиповић Ковачевић 2021: 90). Анализирани примери показују да су у неким категоријама фреквентније фигуративне метафоре, док су у другим – дословне. Конкретизацијом метафоре СЛУЧАЈ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ добијамо метафору СЛУЧАЈ ЈЕ ЧОВЕК и СЛУЧАЈ ЈЕ НАТПРИРОДНО БИЋЕ. Разрадом представа које имамо о *случају* ако је изворни домен ЧОВЕК или НАТПРИРОДНО БИЋЕ, постиже се фигуративност. Тако *случај* може бити *луд, глуп, зао, ћудљив*. Даље, може бити схваћен као покретач делања и догађања (*случај их је упознао; али би га сваки пут спасао срећан случај; случај управља нашом судбином; по вољи случаја*) или као и инфериорна особа (*случај се потчињава, удовољава законима; у одбрани случаја*). С друге стране, у оквиру ове категорије, регистрован је и пример уобичајене и устаљене метафоре: *игром случаја*. У оквиру метафоре СЛУЧАЈ ЈЕ ПРЕДМЕТ, дословну метафору илуструју примери *тежак случај; поводом отварања случаја*, док би фигуративне биле *замршен случај; случај се конструише*. Примери у оквиру категорија СЛУЧАЈ ЈЕ ВРЕМЕНСКИ и ПРОСТОРНИ ЕНТИТЕТ представљају изразе који су уобичајени: *од случаја до случаја; вратимо се на случај; скинути са случаја; пре овог случаја; после овог случаја*. Такође, *случај* схваћен као ТЕЧНИ ФЛУИД, ЗЕМЉА и СРЕДСТВО илуструју дословни метафорички изрази: *Али сам ето случајем... доспео на вис; затрпан случајем; ток случаја*. С друге стране,

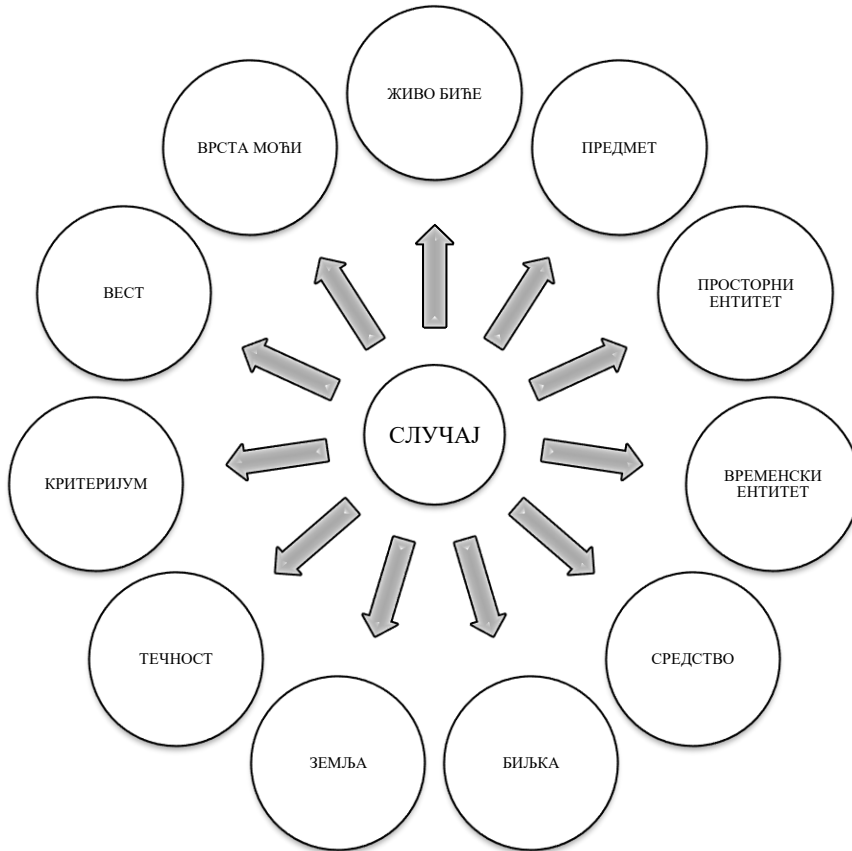
разумевање *случаја* као БИЉКЕ, КРИТЕРИЈУМА, ВЕСТИ и ВРСТЕ МОЋИ – одсликавају фигуративни изрази: *плод случаја*; *по правди и истини случаја*; *дојавити јутрошњи случај*; *случај је резервна моћ божија*.

Приликом дефинисања апстрактног појма лексикализованог као *случај*, треба узети у обзир све појмовне метафоре (в. дијаграм) како бисмо добили потпуну слику значења и схватања овог апстрактног појма, будући да једна појмовна метафора, ма колико била фреквентна, осветљава само један аспект појма и није довољна за његово потпуно разумевање (Кликовац 2004: 87).

Ради прегледности, целокупно истраживање концептуализације *случаја* може се представити следећим дијаграмима:

Дијаграм 1: Процентуална заступљеност изворних домена концепта *случај* у СрпКорп

Дијаграм 2: Идентификовани изворни домени концепта *случај* у СрпКорп

ИЗВОР

Корпус савременог српског језика (СрпКорп) <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (ур. П. Пипер и др.). Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Матица српска: 119–300.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

- Драгићевић, Рајна (2008). О значењској подспецификованости на примеру лексеме *основа*. *Јужнословенски филолог*. LXIV: 123–134.
- Кликовац, Душка (2004). *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Чигоја штампа.
- Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Филиповић Ковачевић, Соња (2021). *Појмовна метафора и метонимија у теорији и пракси*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Чајкановић, Веселин (1973). *Мит и религија у Срба*. Београд: Култура.

Žarko Pajić Olah

CONCEPTUALIZATION OF CASE IN THE SERBIAN LANGUAGE

SUMMARY

The subject of this paper is the examination of the conceptualization of the *case* as an abstract concept. The material was excerpted from *The Corpus of the Modern Serbian Language*. It is a corpus that contains a collection of digitized texts of various functional styles and is being worked on at the Faculty of Mathematics in Belgrade. The methodology of the paper implied an excerpt of examples in which the lexeme *case* was contextualized – in order to determine the original domains on the basis of which the abstract term lexicalized as a *case* is understood. The aim of the paper also implied the classification of one hundred selected examples according to similarity, as well as statistical analysis, in order to gain insight into the frequency of certain conceptual metaphors. Also, metaphorical expressions were analysed with regard to whether they reflect literal or figurative metaphors.

KEYWORDS: conceptualization, conceptual metaphor, source and target domain, case.

Жарко Пајић Олах
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
pajicz98@gmail.com

СРПСКА КУЛТУРНО СПЕЦИФИЧНА ЛЕКСИКА У ФИЛМУ „ПАРАДА”

САЖЕТАК

Предмет истраживања овог рада јесте српска културно специфична лексика у домаћем филму *Парада*. Циљ истраживања јесте контрастирање културно специфичног садржаја при чему је српски полазни, а немачки циљни језик. Методом анализе превода издвојиће се најпре све културно специфичне секвенце из оригинала како би се контрастирале са синхронизованом немачком верзијом. Корпус, који чине сви ексцерпирани примери културно специфичне лексике из српског оригинала и одговарајући примери у немачком преводу, биће подвргнут анализи с обзиром на употребу и фреквентност учесталих стратегија превођења културно специфичне лексике што ће показати која је од понуђених стратегија најзаступљенија и зашто, као и степен компатибилности два језика у овом домену.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: култура, културно специфична лексика, превођење, *Парада*, српски, немачки.

1. Увод

Југословенска, односно српска кинематографија чувена је по већ култним остварењима попут филмова „Ко то тамо пева” и „Маратонци трче почасни круг” Слободана Шијана, као и филмских серијала „Луде године” и „Тесна кожа”. Ово је, наравно, само део широког опуса домаћих филмова са чијим се репликама, као што су *Не брине, пушка је закочена!*¹ или *Шта то радиш, куме?*², сусрећемо у свакодневном животу често заборављајући да се, заправо, ради о речима произашлим из пера једног од многобројних талентованих сценариста, артикулисаних од ништа мање талентованих

¹ Реплика из филма „Ко то тамо пева”.

² Реплика из филма „Маратонци трче почасни круг”.

глумача. Ти глорификовани домаћи филмови – реч је, пре свега, о филмском жанру комедија – постају део националног поноса и културног идентитета, те у друштву влада опште мишљење да су ови филмови својствени искључиво српском језику и култури.

У овом раду анализираће се културно специфични садржај из филма „Парада” Срђана Драгојевића из 2011. године, који је окарактерисан као комедија с елементима драме. Полазни језик је српски, а циљни немачки. Циљ рада јесте да се анализом превода најпре издвоје све секвенце у филму које су специфичне за српску културу и да се затим изврши поређење са преводом на немачки. Корпус ће бити подељен у више сегмената који ће се најпре анализирати појединачно, а затим ће уследити свеобухватан приказ свих сегмената корпуса. Анализи ће претходити теоретски приказ свих за анализу неопходних појмова.

2. О култури

Појам културе један је од ретких са којим се сусрећемо како у научном дискурсу тако и у свакодневном језику. Међутим, ни стручњаци ни лаици не могу се сложити око једне, општеприхваћене дефиниције поменутог појма. Док једни културу најпре повезују са материјалним и нематеријалним достигнућима човечанства – обичајима и навикама, али и здањима и другим предметима које су људи стварали вековима – други пак тврде да је култура конкретна цивилизација, религија, као и књижевност, музика и уметност. Тешко да постоји концепт који је толико свеобухватан и свеприсутан, те из плурализма његовог поимања у друштву произилазе и разне дефиниције. Тако РСЈ (2011: 598) културу дефинише најпре као свеукупност материјалних и духовних вредности које је човечанство створило и развило у току своје историје, те као тековину таквог развитка неког народа, групе, историјске епохе, друштвеног система и сл. Културу слично тумачи и Ханс Фермир који је дефинише као скуп свих норми понашања и конвенција друштва и резултата понашања заснованих управо на тим нормама и конвенцијама (Vermeer 1990: 36), док Катан културу посматра као неку врсту оквира према којем се тумачи стварност (Katan 1999: 49). Бугарски, с друге стране, културу посматра у контексту фундаменталне поделе човека, дефинишући је као све што је човек створио и што може замислити,

истичући притом и природу, која постоји независно од човека, као њену опозицију (Bugarski 2005: 13–14).

Нешто потпуно другачије нуди Кајзер-Куке и концепт културе посматра из перспективе еволуције. Она, наиме, културу посматра као интерпретацију односа одређеног колектива са светом истичући притом географски положај и окружење па и временске прилике у формирању културе у појединачним областима, те као пример наводи културе у Европи, које разликују четири годишња доба, и културе на Блиском истоку где то није случај, и наводи да различита окружења неминовно детерминишу различите аспекте живота, па самим тим и културу. Да би се та интерпретација односа са светом артикулисала, потребан је језик (Kaiser-Cooke 2003: 38).

Оно што је заједничко овим дефиницијама јесте да се појам културе, њен настанак и развој преваходно помињу у контексту идентификовања једне групе као заједнице коју повезује управо заједничка култура. Питање које се намеће из угла преводиоца јесте како онда превести нешто што је „културно специфично”.

Поглавља која следе бавиће се феноменом културно специфичне лексике и њеном проблематиком пре свега из перспективе транслатологије.

3. О култури и језику

Феномен културно специфичне лексике несумњиво указује на нераскидив однос културе и језика што потврђују и многобројне лингвистичке хипотезе које настоје да објасне природу њиховог односа. Тако Њумарк, дефинишући културу као начин живота и његову манифестацију у одређеном друштву, истиче и потребу њене артикулације помоћу одговарајућег језика (Newmark 1988: 94).

Други лингвисти фокус својих размишљања усмеравају ка релацији или односу између мишљења и језика као сржи проблема са којим се суочава транслатологија када је реч о трансферу језичких феномена карактеристичних за одређену културу. Тако Хердер (Herder 1877–1913: 19–89) још у 19. веку говори о поистовећивању мишљења и говора, сматрајући то карактеристиком једног језика и, узимајући у обзир контекст тога времена, једне нације, закључује да се мисао не може пренети на други језик будући да свака мисао зависи од језика на коме је формулисана. Нешто

слично закључује и Хумболт, који језике посматра као носиоце различитих когнитивних перспектива, при чему истиче да сваки језик има карактеристичан, себи својствен поглед на свет (Humboldt 1903–36: 7).

Са друге стране, новија истраживања не доводе у питање могућност превођења мисли на други језик позивајући се притом на искуства човечанства где се небројено пута показало да је тај процес и те како изводљив. Ана Вјежбицка у својој књизи *Semantics, Culture and Cognition* истиче да је једино питање које је релевантно у овом контексту то до које мере је могуће превести мисао искључујући притом премису апсолутне немогућности трансфера (Wierzbicka 1992: 6–9). Овим питањем бави се и Јоана Ирина Дурдуреану истичући да су бројне преводачке стратегије и методе заслужне за то да се култура у великој мери може превести и да, заправо, само постојање превођења као феномена то и доказује, додајући притом да и сам превод јесте део културе (Durdureanu 2011: 51–63).

Док једни, дакле, тврде да је културне специфичности немогуће превести, други овај процес у великој мери сматрају изводљивим. Међутим, оно што је заједничко свим до сада поменутих теоријама јесте чињеница да се поједини аспекти, специфични само за одређену културу, у појединим ситуацијама ипак не могу превести. Који су то онда проблеми са којима се сусрећу преводиоци приликом превода једног таквог текста?

Ранко Бугарски у својој књизи *Језик и култура синтагму културно специфична лексика* наводи као изузетно популарну у стручној литератури, истичући притом недостатак обухватних синтетичких прегледа материје које би употпуниле дефиницију овог феномена (Bugarски 2005: 9).

Културно специфичном лексиком у овом раду сматраће се све културеме, специфичне реалије или културолошке референце језика, којима се исказује одређена културно условљена специфичност народа који говори тим језиком. У обзир долази и жаргонско-колоквијални речник, који ће у анализи бити додатно истакнут.

4. О превођењу културе

Да *душа* није увек *душа* показује пример превода ове именице која у руској књижевности често представља лајтмотив. То, међутим, није случај на енглеском говорном подручју где се душа, поред консеквентног превода

soul, јавља и као *heart* (срп. *срце*) и *mind* (срп. *ум*). Ова појава би се донекле могла објаснити чињеницом да англосаксонска култура не подстиче и не толереше референце о души за разлику од руске где је то чак и пожељно (Wierzbicka 1992: 31). Оно што је у овом контексту од изузетне важности јесте питање улоге преводиоца у тим ситуацијама.

Преводивост културно специфичне лексике и улога преводиоца у том процесу у лингвистичким круговима изазива бројне несугласице будући да ставови једних за собом повлаче негирање других. Док једни наглашавају „невидљивост” преводиоца као пожељну особину у процесу трансфера текста са једног језика на други, други критикују управо такав приступ. Такав пример видљив је у теоријама Гидеона Турија и Лоренса Венутија. Наиме, Тури преводиоца види као „експерта” за културу при чему га обавезује да усвоји низ норми унутар одређеног културног окружења како би реципијент при читању превода имао осећај да, заправо, чита оригинални текст (Тоуру 1995: 53). Венути, са друге стране, критикује овакву преводилачку праксу називајући је *domestication* (срп. подوماћивање), залажући се притом за већу видљивост преводиоца у тексту и аргументујући овакав захтев тиме да ниједна стратегија превођења није у стању да изворни текст и вредности изворне културе пренесе потпуно нетакнуте (Venuti 1995: 1–20).

Конкретне проблеме превођења културне специфичности наводи Недергард–Ларсен разликујући притом интралингвистичке и екстралингвистичке феномене. У прву категорију убраја језичке препреке као што су: граматичке категорије које су јединствене за тај језик, поздраве, метафоре, идиоме, игре речи, као и паралингвистичке аспекте попут интонације. Екстралингвистички или ванјезички преводилачки проблеми пак указују на одређене појаве које постоје у култури изворног језика. Недергард–Ларсен у том контексту наводи историју, политику, друштво, религију и многе друге аспекте (Nedergaard-Larsen 1993: 210).

Из свега наведеног закључујемо да преводилац, без обзира на то да ли жели да буде примећен или остане непримећен за реципијента, поред језичких компетенција у оба језика мора да поседује и одговарајуће разумевање циљне културе.

4.1. Стратегије превођења културно специфичне лексике

За потребе овог рада неопходно је указати и на примену одређених стратегија у преводу садржаја који је квалификован као културно специфичан. Анализа корпуса показује које стратегије су најчешће примењиване у преводу филма и у којим ситуацијама. Од бројних класификација издвојена је подела Јана Педерсена који разликује укупно 6 типова (Pedersen 2005: 4–9). У одређеним сегментима, Педерсенова класификација допуњена је ставовима Недергард–Ларсен:

- *Задржавање*: у којој изворна референца остаје непромењена у циљном тексту и коју је у титлованим преводима могуће додатно истаћи (енгл. *Ian Botham* → срп. *играч крикета / крикеташ Ијан Ботам*).
- *Дословно превођење*: циљна публика се сусреће са садржајем карактеристичним за изворну културу што може да делује збуњујуће. Недергард–Ларсен овде разликује два подтипа. *Имитација*, када израз из изворног текста не постоји у циљном језику, и *директан превод*, када у циљном језику постоји адекватан еквивалент за изворни садржај (Nedergaard-Larsen 1993: 226).
- *Хипонимија (или конкретизација)*: референца из изворног текста се на циљни језик преводи хипонимом, подређеним изразом (енгл. *meat* → срп. *шницла*).
- *Хиперонимија (или генерализација)*: референца из изворног текста се на циљни језик преводи хиперонимом, надређеним изразом (енгл. *chihuahua* → срп. *пас*).
- *Супституција (или замена)*: референца из изворног текста се замењује или парафразира. Недергард–Ларсен ову стратегију назива и *културном адаптацијом* (Nedergaard-Larsen 1993: 229).
- *Изостављање*: културно специфични израз се у циљном тексту свесно изоставља, јер ниједна од горе наведених стратегија није примењива.

4.2 Превођење у филму

Будући да је предмет истраживања у овом раду културно специфична лексика у филму „Парада”, неопходно је указати на поједине специфичности у превођењу „седме уметности”. Филм као медиј у данашњем времену свакако представља један глобални културни трансфер чије аудио-визуелне

карактеристике из удобности сопственог дома пружају слику о неком другом свету, неким другим навикама и рутинама. Међутим, комбинација звука и слике често није довољна за потпуну перцепцију садржаја, пре свега у ситуацијама у којима долази до језичке баријере. Ту на сцену ступају преводиоци, који представљају спону између изворног садржаја и циљног реципијента. Стога, многи аутори у контексту превођења филма управо познавање културе стављају у први план. Тако Вите говори о културно компетентном преводиоцу, који је у стању да сопствену културу посматра са дистанце учећи притом свесно о циљној култури. Он, такође, мора да овлада вештином објективног поређења двеју култура (Witte 2000: 50).

Када је реч о начину превођења филма, Деринг издваја доминантне моделе синхронизације и титловања, додајући да су остале могућности толико ретке да их не треба ни помињати (Döring 2006: 27–34). Питање који модел је бољи, веома је незахвално с обзиром на то да оба имају одређених предности. Тако синхронизација нуди јединство слике и звука, ствара се илузија реалног света, преводилац је неприметан, а културолошке празнине се лакше превазилазе, док је највећа предност титла сачувана аутентичност филма (Kurz 2006: 52–63).

5. „Парада”

Досадашње тежиште рада био је теоретски оквир који нам је омогућио боље разумевање културе, начине, али и проблеме у њеном превођењу. У наредном поглављу следи анализа превода домаћег филма „Парада”, синхронизованог на немачки језик, али претходно неколико речи о поменутом остварењу. У питању је пројекат познатог двојца српске кинематографије, Срђана Драгојевића и Николе Која, који су домаћој публици познати по серијалу „Ми нисмо анђели” или антиратном филму „Лепа села, лепо горе”.

Лимун (Никола Која), хомофобични криминалац, ратни профитер и власник фирме за обезбеђење, сплетом околности бива приморан да обезбеди *Параду поноса* у Београду. Након што га стални сарадници одбију, Лимун у пратњи Радмила (Милош Самолов), Лимуновог налогодавца и геј активисте, помоћ тражи од пријатеља које је стекао током југословенских ратова – Хрвата, Бошњака и Албанца са Косова. У том путовању кроз Балкан

сусрећемо се са бројним културним специфичностима чији синхрони превод на немачки језик представља предмет овог истраживања.

6. Анализа корпуса

У овом поглављу анализираће се културно специфична лексика из филма „Парада”, при чему српски представља полазни, а немачки циљни језик овог истраживања. Ексерпирано је укупно 39 примера који су у синхронизованој верзији преведени на немачки. Циљ анализе јесте да се установи која је стратегија превођења културно специфичног садржаја најзаступљенија, при чему ће се разликовати 6 типова, односно: *супституција, дословно превођење, хипонимија, хиперонимија, задржавање и изостављање* (в. 4.1). Поред наведених 39 примера анализираће се још 11 имена и надимака који ће представљати засебну категорију. Пре сваког примера наведено је тачно време анализираних секвенци филма.

6.1. Супституција

Супституција или замена представља убедљиво најфреквентнију стратегију превођења у филму. Анализом је уочено чак 29 примера у којима немачки преводилац посеже за заменом или парафразом изворног текста. Следи приказ свих примера на српском и немачком језику, као и пратећи коментари који ће додатно појаснити одређене феномене:

Табела 1: Примери окарактерисани као супституција

04:52 – 04:55	<i>Докторе, <u>баи те</u> <u>прокењало</u> данас.</i>	<i>Doktor, <u>heute ist</u> <u>dein Glückstag.</u></i>	Израз на српском сугерише да је неко имао среће, у немачком је преведен дословније: ‘Данас је твој срећан дан’.
05:10 – 05:16	<i>Види га, плаче. Да сам ти бар <u>душо пар</u> <u>васпитних</u> на да разумем.</i>	<i>Guck mal, jetzt weint er. Wenn ich dich ein bisschen <u>vermöbelt</u> hätte, würde ich es verstehen.</i>	Глагол <i>vermöbeln</i> у немачком има значење ‘истући / испребијати / претући некога’, док израз у српском, заправо, значи ‘шамарати кога’, па би овај пример, уколико се посматра из једне потпуно друге перспективе, могао бити окарактерисан и као

			хиперонимија.
06:58 – 07:06	<i>Само сам добио пљуцу посред лица, али шлајмару, супер сам прошао (иронично).</i>	<i>Einer von denen hat mich nur bespuckt, mitten ins Gesicht. So richtig schleimig, mega Schwein gehabt.</i>	У овој реченици постоје 3 примера која су окарактерисана као супституција. Док се код прва два може говорити о парафрази, трећи би се пре могао назвати заменом: добио сам пљуцу → пљунуо ме шлајмара → онако, баш слузаво супер сам прошао → идиом у значењу ‘баш сам имао среће’
10:39 – 10:42	<i>Види ове бабе што пљуга у флауту.</i>	<i>Guck mal, wie die Oma hier die Flöte bläst.</i>	Глагол <i>пљугати</i> у немачком не наилази на адекватан колоквијални еквивалент, те преводилац посеже за стилски неутралном варијантом <i>blasen</i> (срп. <i>дувати</i>).
10:55 – 10:59	<i>Колико би коштало ово што би ми другари померали буљу до краја живота?</i>	<i>Was kostet das denn eigentlich, dass sich meine Freunde mein Leben lang über mich kaputtlachen können?</i>	У немачком преводу наилазимо на идиом ‘пући/пукнути од смеха’.
11:26 – 11:29	<i>Који си ти љаксе. Оно, обер љаксе.</i>	<i>Du bist doch ein Idiot. Ein mega Idiot.</i>	Иако придев <i>ober</i> у немачком сугерише одређену компарацију као, нпр. <i>виши</i> , <i>врховни</i> итд., преводилац се у овом случају одлучио за придев <i>mega</i> како би задржао колоквијални приступ. Превод израза <i>љаксе</i> као ‘идиот’ могао би се тумачити и као генерализација.
19:02 – 19:04	<i>Мајке ти га спалим криминалне.</i>	<i>Fick dich, du krimineller Hurensohn.</i>	Садржај из српског оригинала парафразиран је флоскулама

			карактеристичним за западноевропску культуру: <i>јеби се</i> (енгл. <i>fuck you</i>) и <i>кучкин сине</i> (енгл. <i>son of a bitch</i>).
19:15 – 19:17	<i>Био сам срећнији у криминалу, <u>јебеш ми матер.</u></i>	<i>Als Krimineller war ich glücklicher, so viel steht schon mal fest.</i>	<i>јебеш ми матер</i> → <i>то је (бар) сигурно</i>
21:18 – 21:21	<i>Покушаваш да култивишеш <u>сировину</u> а он <u>сере</u> тамо о неком сплаву.</i>	<i>Da will man einen <u>Hinterwäldler</u> kultivieren aber der <u>labert</u> was von einem Clubboot.</i>	У овој реченици се сусрећемо са два примера супституције: <i>сировина</i> → <i>Hinterwäldler</i> (енгл. <i>hillbilly</i>) ‘неко, ко је заостао у сваком погледу’ <i>сере</i> → <i>лапрда</i> У овом случају се може говорити и о дословном преводу, узимајући у обзир да глагол <i>срати</i> у овом контексту има значење ‘лапрдати / причати глупости’.
21:38 – 21:40	<i>Далеко ти лепа кућа.</i>	<i>Geht mir am Arsch vorbei.</i>	Немачки идиом у значењу ‘баш ме брига / не занима ме’.
23:08 – 23:10	<i>Дај ми пљугу, <u>ћале!</u></i>	<i>Gib mir 'ne Kippe, <u>Alter!</u></i>	<i>Ћале</i> као колоквијални израз за оца у немачком наилази на поименичени придев <i>alt</i> (срп. <i>стар</i>), који одговара домаћем <i>стари/матори</i> .
24:19 – 24:20	<i>Шта ме боли курац.</i>	<i>Ist mir sowas von scheißegal.</i>	С аспекта семантике, ове две реченице се у потпуности подударају. Фреквентност употребе ових израза приликом изражавања незаинтересованости за одређени садржај, слична је у оба језика.
39:16 – 39:18	<i>Понашате се ко <u>сека персе.</u></i>	<i>Ihr benehmt euch wie <u>Weicheier.</u></i>	У оба језика је реч о погрдном називу за припаднике мушког пола

			с том разликом да <i>сека перса</i> има и погрдан призвук упућен хомосексуалцима за разлику од немачког <i>Weichei</i> (срп. <i>слабић</i>).
45:00 – 45:02	<i>Нека вам исприча какав је то 'лебац са седам кора.</i>	<i>Dann wird er euch erzählen, wie schwierig mein Job wirklich ist.</i>	какав је то ' <u>лебац са седам кора</u> → колико је мој посао заправо тежак
57:04 – 57:06	<i>Пршту на све стране.</i>	<i>Schüsse von allen Seiten.</i>	Контекст у коме главни лик Лимун говори како се у рату пуцало са свих страна, користећи притом глагол <i>прштати</i> , у немачком је преведен са <i>пуцњеву са свих страна</i> .
01:01:51 – 01:02:01	<i>Задњи пут смо узели титулу 2005. кад се Златица родила. Сад ће мали Шурјак јебати пургерима матер.</i>	<i>Das letzte Mal sind wir 2005 im Fußball Meister geworden, als Zlatica auf die Welt kam. Jetzt wird der kleine Messi hier Zagreb in den Arsch treten.</i>	Ивица Шурјак је бивши фудбалер Хајдука из Сплита. То је податак који немачком говорнику вероватно није познат, те се преводилац одлучио за актуелно, светски познато фудбалско име Меси. <i>Сад ће им јебати матер</i> у овом контексту сугерише значење 'сад ће им показати / сад ће их победити/савладати' што је случај и са немачком синтагмом у дословном значењу 'шутнути у задњицу'. Израз <i>пургер</i> биће обрађен у оквиру стратегије хиперонимије.
01:03:34 – 01:03:38	<i>Пу, оца му јебем!</i>	<i>Verfluchter Penner!</i>	нем. <i>проклети клошар</i>
01:04:31 – 01:04:40	<i>Анални Јарани, Чмар Ворс, Цијела Тузла моме баби музла, Мостарске пише.</i>	<i>Analgedon, Schwanz Wars, Gay after Tomorrow, Arschwatar, Drei Schwengel für</i>	Филмови хомосексуалног садржаја и хумористичког наслова се у немачкој верзији позивају на светски познате филмове: <i>Armageddon, Star Wars,</i>

		<i>Charlie.</i>	<i>The Day after Tomorrow, Charlies Angels.</i>
01:08:18 – 01:08:22	<i>Хероин? Сиду лечи колико је добар.</i>	<i>Heroin? Das Zeug ist sogar so gut, dass man Aids damit heilen kann.</i>	Овај пример не спада у дословно превођење будући да се код синтагме <i>лечити сиду</i> ради о фразеологизацији, а немачки превод је описног карактера: <i>Толико је добар да се њиме може излечити sida.</i>
01:09:20 – 01:09:22	<i>Овај овде, ово је Цевдед. Специјалиста за бело.</i>	<i>Das ist Jeffdet, Kokainspezialist.</i>	нем. <i>специјалиста за кокаин</i>
01:13:47 – 01:13:49	<i>Који ти је курац, бре?</i>	<i>Verdammt, was ist denn mit dir?</i>	нем. <i>Дођавола, шта је с тобом?</i>
01:14:03 – 01:14:05	<i>Да се носите, бре, сви у пичку материну, бре!</i>	<i>Zum Teufel mit euch!</i>	нем. <i>Идите дођавола!</i>
01:15:31 – 01:15:35	<i>Па зар од свих места у Београду да оставим кости.</i>	<i>Muss ich ausgerechnet in Belgrad meinen letzten Atemzug tun.</i>	Еуфемизам <i>оставити кости</i> , који указује на умирање или смрт, у немачком преводу наилази на решење које се дословно може превести са <i>учинити последњи дах.</i>
01:24:24 – 01:24:26	<i>Ко их јебе, нека живе.</i>	<i>Was soll der Mist, lasst sie in Frieden.</i>	Именица <i>Mist</i> , која примарно значи 'ђубре', у овом контексту се јавља у свом секундарном, колоквијалном значењу 'глупост'.
01:31:32 – 01:31:36	<i>Тебе ми је жао, а за мене ме, бре, душа боли.</i>	<i>Du tust mir leid, aber ich tue mir noch viel mehr leid.</i>	нем. <i>Тебе ми је жао, али мене ми је још жалије.</i> И у овом примеру постаје јасно да је спомињање душе више везано за словенске културе, док се у западноевропским и англосаксонским културама то ипак избегава (в. 4.).

6.2. Дословно превођење

Ова, друга најзаступљенија стратегија превођења културно специфичне лексике у анализираном корпусу забележена је укупно пет пута. Међутим, према појединим ауторима, што је већ поменуто у поглављу 4.1, дословно превођење бележи две поткатоорије, односно *директан превод*, када циљни језик у свом опусу садржи еквивалент за изворни садржај, и *имитацију*, када то није случај. Корпус овог рада подвргнут је анализи у којој се стратегија дословног превођења посматра кроз поменута два типа. Анализом је утврђено да од пет уочених примера у оквиру ове стратегије, два могу бити квалификована као *имитација*, односно три као *директан превод*.

6.2.1. Имитација

02:17– 02:27

Марширала, марширала, краља Петра гарда. → *Es maschierte, es maschierte König Peters Garde.*

Песма, настала највероватније у првој половини 20. века за време балканских ратова и Првог светског рата, квалификована је као имитација с обзиром на то да је на немачки преведена дословно, реч по реч, при чему у немачком не постоји симболика карактеристична за српску културу.

03:16 – 03:20

Помози Боже! → *Gott helfe!*

Израз, који у српском језику може да се посматра као флоскула у религиозном контексту, али и као израз зачуђености неким чином или догађајем, у овом облику није познат немачкој култури.

6.2.2. Директан превод

23:08 – 23:10

Дај ми пљузу, ђале! → *Gib mir 'ne Kippe, Alter!*

Именице *пљуга* и *Kippe* представљају једнако заступљен жаргонски еквивалент за цигарету у обе културе, док именица *ђале*, као колоквијални израз за оца, у немачком наилази на поименичени придев *alt* (срп. *стар*),

који одговара домаћем *стари/Матори*, те се може сврстати у категорију супституције.

24:08 – 24:10

Треба сам да те оставим на мардељу. → *Hätte ich dich mal im Knast gelassen.*

У овом примеру се ради о колоквијалним изразима за казнено поправни завод.

38:02 – 38:04

Доћи ћемо вам на гажбу! → *Wir kommen und stürmen eure Bude!*

Слично као у претходним примерима, тако и у овом наилазимо на два једнако фреквентна колоквијална израза, у овом случају за стан или животни простор.

6.3. Изостављање

Анализом корпуса забележена су три примера у коме је српска културно специфична лексика свесно изостављена у преводу:

24.19 – 24.22

Јеби га, сине, кад се не виђамо па не знаш. → *Wir sehen uns ja selten, deshalb kannst du dir ja kein Bild machen.*

Флоскула у српском оригиналу не наилази на адекватан еквивалент у немачкој верзији, те се у потпуности изоставља у преводу.

43:04 – 43:05

Чибе, бре! : –

Узвик, који се у домаћој култури превасходно користи за терање паса, изостављен је из превода. Лимун, који поменути узвик изговара у оригиналу како би отерао Мирка од својих личних ствари, замењен је гласним, али неартикулисаним звуком.

01:33:41 – 01:33:42

Бежи, бре, Шабанко! → Verpiss dich!

Женска варијанта погрдног назива *шабан*, која описује примитивну, некултурну, непристојну и дрску особу (Јовановић 2018: 439), такође је изостављена из превода.

6.4. Хиперонимија

Стратегија у којој се услед недостатка адекватног израза користи надређени појам забележена је једанпут:

01:01:51 – 01:02:01

Сад ће мали Шурјак јебати нургерима матер. → Jetzt wird der kleine Messi hier Zagreb in den Arsch treten.

Погрдни израз за становнике Загреба замењен је надређеним изразом *Загрепчани / ови из Загреба*. Пример на немачком почива на метонимији будући да име једног града упућује на његове становнике. У овој реченици се налазе још два примера културно специфичне лексике, који су обрађени у поглављу о супституцији.

6.5. Изостављање

Као и код хиперонимије, тако је и у контексту стратегије задржавања уочен један пример. У питању је песма *Не може нам нико ништа* извођача Митра Мирића из 1989. године, која се кроз цео филм протеже као лајтмотив. Наиме, преводилац се у овом случају одлучио за то да задржи оригиналан текст песме, која у сваком наредном извођењу броји више извођача и повезује људе из потпуно различитих сфера живота.

6.6. Имена и надимци

Као посебну категорију, која броји укупно 11 примера, издвајамо имена, односно надимке ликова из филма. Често духовити називи за особе или ствари, које обично карактерише припадност једној групи, а који се користе уместо правих имена или пак у комбинацији са њима, у немачкој верзији нису преведени, односно примењена је стратегија задржавања. У питању су: надимак главног лика – *Лимун*, затим национално обојени надимци његових

пријатеља – *Усташа*, *Балија* и *Шинтар* – као и бивших сарадника попут *Решетка*, *Звонце*, *Качамак* и *Слинави*. Међутим, када је реч о Лимуновој вереници *Бисерки* и вољеном енглеском булдогу *Шећеру*, преводилац се одлучује за енглеске варијанте ових имена, односно *Pearl* и *Sugar*. Разлог за овакав потез лежи у чињеници да је ово женско име, као и име за кућног љубимца, присутно на енглеском говорном подручју, што није случај са немачким (*Perle* и *Zucker*). На самом крају треба истаћи погрдан назив за припаднике полиције, који у српској култури наилази на неколико варијанти попут *пандури*, *керови* или *мурија*, што у немачком преводу увек наилази на један погрдни еквивалент – *Bullen* (срп. *бикови*).

7. Закључак

Предмет истраживања овог рада била је српска културно специфична лексика у филму „Парада” и њен превод на немачки језик. У оквиру теоријског дела рада указано је и на стратегије превођења културно специфичног садржаја чије је присуство затим анализирано у ексцерпираним корпусу. Сви примери анализирани су у оквиру следећих стратегија: *задржавање*, *дословно превођење*, *хипонимија*, *хиперонимија*, *супституција* и *изостављање*.

Анализом је забележено укупно 39 примера српског културно специфичног садржаја као и 11 имена и надимака који чине посебну категорију корпуса. Убедљиво најфреквентнија стратегија превођења била је супституција са 29 примера, што је чак 74%. Веома висок проценат замењивања, односно парафразирања изворне референце указује на низак степен компатибилности две културе, барем када је реч о културно специфичној лексици. То се, пре свега, осликава у примерима српских флоскула и псовки, које не наилазе на адекватан одговор у немачком језику, те се у таквим ситуацијама најчешће посеже за заменом референце или парафразом.

Друга најзаступљенија стратегија у анализираном корпусу јесте дословно превођење, које бележи укупно 5 појављивања. Овај преводилачки приступ подељен је, међутим, у две категорије које су уочене два, односно три пута. Реч о категоријама имитације и дословног превода.

Три примера уочена су и у контексту примене стратегије изостављања и још по један с обзиром на стратегије задржавања и хиперонимије. Није забележен ниједан пример хипонимије.

Као посебна категорија издвојена су имена и надимци. Код надимака, укупно 9, присутно је задржавање полазне референце и поред тога што су поједини примери описног карактера. Имена су са друге стране адаптирана одговарајућим преводним еквивалентима на енглеском језику будући да њихов превод на немачки не би био у духу немачког језика и културе. С обзиром на то да је циљни језик овог рада немачки, а референца преведена на енглески, ови примери се могу сврстати у категорију супституције.

ИЗВОРИ (ДВД)

Парада. Филм Срђана Драгојевића. Дистрибутер: good!movies, 2011.

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић, Б. Јована (2018), *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

РСЈ: *Речник српског језика*. Измењено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.

*

Bugarski, Ranko (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek: Krug.

Döring, Sigrun (2006). *Kulturspezifika im Film: Probleme ihrer Translation*. Berlin: Frank & Timme – Verlag für wissenschaftliche Literatur.

Durdureanu, I. (2011). Translation of cultural terms: Possible or impossible? In: *Journal of Linguistic and Intercultural Education – JoLIE*, 4, 51–64.

Herder, Gottfried Johann (1777–1913). *Herders sämtliche Werke*. Berlin: Weidmann.

Humboldt, Carl Wilhelm von (1803–36). *Wilhelm von Humboldts Werke*. (Albert Leitzmann, izd.). Berlin: V. Behr.

Kaiser-Cooke, Michèle (2003). *Translation, Evolution und Cyberspace. Eine Synthese von Theorie, Praxis und Lehre*. Frankfurt: Peter Lang.

Katan, David (1999). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Kurz, Christopher (2006). *Filmsynchronisation aus übersetzungswissenschaftlicher Sicht*. Hamburg: Kovač.

- Nedergaard-Larsen, Birgit (1993). Culture-bound problems in subtitling. In: *Perspectives: Studies in Translatology*. 2: 207–241.
- Newmark, Peter (1988). *A Textbook of Translation*. New York – London – Toronto – Sydney – Tokyo: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Pedersen, Jan (2005). How is Culture Rendered in Subtitles? In: *Proceedings of the Marie Curie Euroconferences MuTra: Challenges of Multidimensional Translation*. 1–18.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Venuti, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London – New York: Routledge.
- Vermeer, Hans J. (1990). *Skopos und Translationsauftrag – Aufsätze*. Heidelberg.
- Wierzbicka, Anna (1992). *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Witte, Heidrun (2000). *Die Kulturkompetenz des Translators: begriffliche Grundlegung und Didaktisierung*. Tübingen: Stauffenberg.

Aleksandar Nikolić

SERBIAN CULTURAL-SPECIFIC LEXEMES IN THE MOVIE *PARADE*

SUMMARY

The paper deals with the Serbian culturally specific lexemes in the *Parade* film, which was presented to German audience in a dubbed version in that language. The aim of the research was to compare the two languages in the domain of cultural specificity, Serbian being the source language and German the target language. The analysis of the corpus showed that almost 75% of examples of Serbian culturally specific content were translated into German using the substitution strategy, implying the replacement or paraphrasing of the original reference, which shows that the two languages are not compatible in this respect. Names and nicknames were identified as a special category of the corpus, where the dominant strategies kept the original form of the original reference and the previously mentioned substitution. Other translation strategies listed in the paper as, namely, direct translation, omission, and hypernymy, had fewer occurrences; hyponymy, however, was a single strategy that was not observed in the analysis.

KEYWORDS: culture, cultural-specific lexemes, translation, *Parade*, Serbian, German

Мср Александар Николић
Одсек за германистику
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Србија
aleksandar.nikolic@ff.uns.ac.rs

ЛЕКСИЧКА И ДИСКУРСНА ОБИЉЕЖЈА ОБАВЈЕШТЕЊА О СМРТИ:¹ УПОРЕДНА АНАЛИЗА

САЖЕТАК

У овом раду анализирају се лексичко-граматичке и дискурсне карактеристике једног типа читуља – обавјештења о смрти. Грађу за анализу су чинила обавјештења о смрти с подручја Источне Херцеговине и Новог Сада, а преузета из штампаних издања листа *Дневник* (за Нови Сад) и с интернет-портала *Е-смртовнице* (за Источну Херцеговину). У централном дијелу рада врше се, како је речено, на посматраном материјалу двије врсте анализе: лексичко-граматичка и дискурсна. У првој ће бити ријечи о употреби лексема у уводној фрази, употреби глагола за обавјештавање, али и указивање на лексему којом се исказује сам чин смрти, као и о именицама којима се означава испраћај преминуле особе, док ће се у другој посматрати употреба говорних чинова у овом типу огласа, као и њихове језичке функције. Поред тога, анализирано је на који се начин пишу обавјештења о смрти када су у питању женске особе, односно на који начин се идентификују женске особе у њима. У завршном дијелу рада износимо закључке који су изведени на основу спроведене анализе.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: обавјештења о смрти, читуље, дискурсне одлике, лексичко-граматичке одлике, анализа дискурса.

1. Увод

Обавјештења о смрти или *смртовнице* можемо означити као посебан тип огласа помоћу којих се јавност обавјештава да је одређена особа преминула. Како се у онлајн *Миријам-Вебстер рјечнику* [The Merriam-Webster

¹ Овај прилог представља прерађени дио мастерског рада „Дискурсне одлика читуља“, рађеног под менторством проф. др Страхине Степанова.

Dictionaru] може прочитати, оне се одређују као „биљешке о смрти особе са кратким биографским подацима” (Martin 2005: 1) будући да садрже основне податке о преминулој особи – фотографију, њено име и презиме, годину рођења, вријеме смрти, понекад и разлоге смрти, затим информације о саучешћу и сахрани преминуле особе, као и на самом крају ожалошћене.

Предмет нашег истраживања су смртовнице прикупљене с два различита говорна подручја српског језика и из два различита медија. Сва грађа прикупљана је са подручја Источне Херцеговине² и Војводине.³ Дио везан за подручје Источне Херцеговине није се могао задржати на само једној општини због малог броја становника (репрезентативност узорка), док је Нови Сад био довољан за прикупљање читуља с овог подручја.⁴ Херцеговачке читуље објављиване су на порталу *Е-смртовнице*, а новосадске у дневном листу *Дневник* и то у периоду од јануара 2020. до јуна 2021. године.

Главни циљ истраживања јесте да се огласи о смрти покажу као посебан (микро)жанр, који садржи и језичке и дискурсне карактеристике вриједне пажње, будући да је кроз њих могуће уочити особине времена и мјеста у коме се објављују, као и културолошка обиљежја подручја на коме настају. Овим радом указаће се и на разлике између Новог Сада и Источне Херцеговине од самог писања смртовница, па све до значења онога што је у њима изречено. Ова два подручја налазе се на, могло би се рећи, два различита краја уколико посматрамо цјелину на овом подручју гдје се говори

² Под овим појмом подразумевамо област на југу државе Босне и Херцеговине која обухвата град Требиње и општине Билећу, Гацко, Невесиње, Љубиње, Фочу, Берковиће, Источни Мостар и Чајниче. Читуље с подручја Љубиња, Фоче, Источног Мостара и Чајничка не налазе се у прикупљеној грађи.

³ На самом почетку намеће се питање откуд поређење смртовница у Новом Саду и Источној Херцеговини. Мотивисаност је била двострука. На првом мјесту, читајући повремено смртовнице примијетила сам да постоје разлике између та два подручја, у језичком, културном и социолошком погледу. Други разлог јесте тај што је Источна Херцеговина крај из кога потичем, а Нови Сад град у коме остајем да живим, па сам жељела да их спојим у једну цјелину, свој мастерски рад из ког је произашао и овај рад мањег обима.

⁴ Битно је примијетити и да се ове двије области налазе у различитим дијалекатским зонама, дакле, у Источној Херцеговини у употреби је херцеговачко-крајишки дијалекат с ијекавским изговором, а у Новом Саду шумадијско-војвођански дијалекат с екавским изговором.

српским језиком, па се кроз смртовнице може посматрати не само језички аспект већ и културни, па и социолошки. Поставља се питање, нпр. да ли је положај жене исти на оба подручја, на који начин се наводе ожалошћени и да ли то има везе са подручјем на ком се налазе, бројем становника и сл.

2. Анализа обавјештења о смрти

Посматрајући обавјештења о смрти, можемо уочити да се (и визуелно) састоје из три дијела: први дио који садржи фотографију, име и презиме преминуле особе, годину рођења и смрти, други дио у коме се налазе информације о времену смрти, саучешћа и сахране и трећи дио у коме се налазе имена ожалошћених. Уколико упоредимо смртовнице с подручја Херцеговине и с подручја Новог Сада, уочићемо да распоред ових дијелова није исти (в. примјере 1 и 2 илустрације ради).

Примјер 1

(фотографија)

Неђељко-Неђо (Рада)

Гавриловић

1948-2020.

Тужним срцем и болом у души јављамо родбини, кумовима и пријатељима да је наш драги Неђељко-Неђо (Рада) Гавриловић преминуо дана 22. априла 2020. године у 72. години живота. Сахрана драгог нам покојника обавиће се дана 22. априла 2020. у кругу уже породице код Спасове цркве у Коњском у 14.00 часова.

ОЖАЛОШЋЕНИ

Супруга Јованка, син Веселин, кћерка Весна, снаха Ленка, унучад Ивана, Јована, Петрица, Маја, Љубо и Бојан, брат Перо, сестре Љепосава, Милосава, Зорка, Даница и Плана, братићи и братичине, сестрићи и сестричине, зетови, те породице Гавриловић, Ковачевић, Миљановић, Тица, Папић, Пантелић, Шешељ, Вучуревевић, Пиштињат, кумови, пријатељи и остала многобројна родбина.

ЦВИЈЕЋЕ СЕ НЕ ПРИЛАЖЕ!

Примјер 2

Тужним срцем јављамо свим рођацима и пријатељима да је наш

(фотографија)

СЛАВКО БАЈИЋ

(1934-2021)

Преминуо дана 15.05.2021. године у 87. години живота. Сахрана је у четвртак 20.05.2021. у 15:00 часова на Градском гробљу у Новом Саду.

Ожалошћена супруга Радмила, син Зоран и унук Александар

2.1. Лексичко-граматичка анализа

Кад је у питању лексичка анализа могуће је издвојити четири сегмента чији се садржаји смјењују. То су:

1. почетна фраза – којом се изражавају емоције оних који обавјештавају;
2. глагол обавјештавања;
3. глагол за означавање смрти;
4. именица којом се означава испраћај преминулог.

2.1.1. Иако су смртовнице углавном информативног карактера, или макар више информативног карактера у поређењу с осталим огласима које овдје посматрамо, ипак постоје и емотивни моменти попут почетне фразе којом се изражавају емоције оних који дају оглас у јавност. Почетна фраза се наводи након фотографије, имена и година рођења и смрти (у Херцеговини) или прије фотографије, на самом почетку смртовнице (у Новом Саду). У Табели 1 налази се листа фразе које се наводе на почетку смртовница, прикупљених с подручја Херцеговине, као и број који означава колико су пута употријебљене.

Табела 1

	Број регистрованих примјера
<i>Тужног срца са болом у души</i>	103
<i>Тужним срцем са болом у души</i>	84
<i>Са великим болом и тугом</i>	43
<i>Тужног срца</i>	6
<i>У боли и туги</i>	1
<i>С тугом у срцу</i>	1
<i>Вјечни бол и туга у срцима</i>	1
<i>Са тугом и болом</i>	1
Укупно	242

Од анализираних 250 смртовница са подручја Источне Херцеговине, 242 су почеле неком од наведених фраза. С друге стране, од 250 анализираних смртовница с подручја Новог Сада, све осим једне почињу фразом *Тужним срцем*. Лексеме *туга* и *бол* комбинују се с лексамама *срце* и *душа* гдје се *туга* најчешће повезује са срцем, а *бол* са душом. Консултујући *Речник Матице српске* (2011) и у њему одредничку лексему *бол*,⁵ може се уочити да је једна од (сличнозначних) лексема којом се она објашњава и именица *туга*. Стога, фразе у којима се обје лексеме јављају заједно, попут *тужног срца са болом у души*, *тужним срцем са болом у души*, *са великим болом и тугом*, имају задатак да укажу на патњу коју осјећа онај ко оглашава, односно указују на то да је та туга велика. Таквих фраза је и највише, вјероватно због њиховог појачаног емоционалног ефекта.

2.1.2. На ове почетне фразе, односно *формуле жалости* (Чоловић 2000: 113) природно се ослања глагол којим се изриче заправо оно што је и сам задатак смртовнице – да обавијести ширу јавност о тужном, болном догађају. У том случају, проналазимо да су у употреби два глагола: *обавијестити* и *јавити*. Оба глагола у себи садрже значење: *саопштити / пренијети некое (какву) информацију*. Поставља се, међутим, питање да ли је уопште нужно употребљавати ове ријечи кад је смртовница сама по себи – као дискурсни,

⁵ Уп. *бол* ж 2. душевна патња; туга, жалост, јад: душевни ~ (РМС 2011: 96)

тј. жанровски тип – саопштење вијести о нечијој смрти. Очито јесте нужно јер су заиста ријетки случајеви у којима се не користи овај глагол: од 500 анализираних смртовница глагол обавјештавања не налази се у свега њих пет. У Табели 2 приказана је фреквенција употребе глагола *обавјештавати* и *јављати* у Херцеговини и Новом Саду.

Табела 2

глагол	Херцеговина	Нови Сад
<i>јављати</i>	140	249
<i>обавјештавати</i>	105	1

Из овог можемо закључити да је однос употребе ових двају глагола у Херцеговини релативно приближан, односно да се незнанто чешће користи гл. *јављати* (1,3 пута фреквентнији од гл. *обавјештавати*), док је у смртовницама у Новом Саду скоро у потпуности заступљена употреба глагола *јављати*. Оба ова глагола се, по правилу, употребљавају у првом лицу множине презента, о чему ће бити ријечи нешто касније.

2.1.3. У разговорном стилу (и не само у њему) глагол *умријети* најдоминантнији је у употреби када се означава наступање смрти, међутим у анализираним примјерима глагол *умријети* ниједном се не појављује. Иако *Речник* Матице српске (2011) за глагол *преминути* наводи лексички еквивалент *умријети*, чини се да је овај први ипак мало више стилски маркиран. У анализираном корпусу глагол *преминути* јавља се чак 492 пута. У преосталих 8 смртовница јављају се фразе којима ћемо овдје посветити посебну пажњу:

- (*заувјек*) *напустити* – овим изразом на смрт се гледа као на одлазак, а не као на крај живота. Преминула особа је та која неког напушта, али тим њеним напуштањем не имплицира се да је готов њен живот, већ као да је то мање или више очекивана фаза у слиједу догађаја.

Примјер 3

(фотографија)

БУХА (рођ. Милош) КАТА (1948-2021)

Са великом тугом и болом, обавјештавамо родбину и пријатеље да нас је дана 08. фебруара 2020. године **напустила** наша вољена супруга, мајка и бака БУХА (рођ.

Милош) КАТА.

Сахрана драге нам покојнице обавиће се дана 14.02.2020. године на сеоском гробљу на Рибарима. Посмртна поворка креће испред градске капеле у Гацку дана 14.02.2020. године у 12,30 сати. Саучешиће примамо у градској капели у Гацку на дан сахране од 9 сати.

ОЖАЛОШЋЕНИ:

- *престало је да куца велико и племенито срце/храбро и племенито срце – избјегнуто је експлицитно помињање смрти и умирања (тј. коришћења тих лексема) тиме што се то изједначило са престанком рада срца. С обзиром на то да престанком рада срца престаје и живот, ова фраза се искориштава и за денотирање терминалне животне фазе (умирања), али и за величање преминуле особе. Наиме, у оваквој фрази, која садржи именицу *срце*, главна ријеч бива придјевски детерминирана одговарајућим епитетима: први пут је то срце велико и племенито, а други пут храбро и племенито. Ове синтагме тако носе конотативну вриједност, односно њима се исказује и став оног који даје ово обавјештење о преминулом: он, дакле, сматра и то саопштава јавности/заинтересованима да је преминула особа била добра, племенита и храбра.*

Примјер 4

(фотографија)

Илија (Мирослава) Имишир 1978-2020

Дана 4. јуна 2020. године изненада је престало да куца велико и племенито срце нашег драгог сина, брата и ујака Илије (Мирослава) Имишира. Сахрана драгог нам покојника обавиће се 6. јуна 2020. године на сеоском гробљу у Биограду. Спровод полази испред градске капеле у Требињу у 16.00 часова. Саучешиће примамо на дан сахране у градској капели од 14.00 часова.

ОЖАЛОШЋЕНИ:

- *угасити се* – и у овом случају употребљава се појмовна метафора ЖИВОТ КАО СВИЈЕЋА или ЖИВОТ КАО ВАТРА.⁶ Тиме се уноси експресивност у изразу, односно живот добија неку другу димензију, догоријева попут свијеће или ватре. Изгледа као да умирање добија неки свечани тон.

Примјер 5

(фотографија)

Добрила Контић 1939-2020

У уторак, 19. маја 2020. године *угасила се* наша мајка и бака Добрила Контић. Сахрана ће се обавити на гробљу у Подгљивљу у четвртак, 21. маја 2020. године у 16.00 часова. Саучешће примамо на дан сахране у градској капели у Требињу од 15.00 часова

ОЖАЛОШЋЕНИ:

- *упокојити се у Господу / преминути у нади на Васкрсење и живот / вјечно уснути у Господу* – ове три фразе повезане су религијским мотивом. Према православној религији, они који вјерују у Христа и Васкресење, имаће вјечни живот.

2.1.4. Посматрајући смртовнице, можемо уочити да се, осим термина сахране и термина за изјављивање саучешћа, појављује још један – вријеме кад се креће из капеле ка гробљу. И за то се користе различите лексеме. У анализираном корпусу могу се пронаћи лексеме *спровод*, *испраћај* и *посмртна поворка*. Све ове лексеме користе се у истом значењу, постоји само разлика у мјесту штампања смртовнице, па је спровод карактеристичан, нпр. за смртовнице из Билеће, а посмртна поворка се чешће јавља у смртовницама из Гацка.

2.2. Дискурсна анализа

У овом дијелу рада бавићемо се једним дискурским аспектом обавјештења о смрти за који нам је релевантна теорија говорних чинова. О овој теорији је доста писано код нас, а рецентну рецепцију и (синтетичну)

⁶ Појмовна метафора је когнитивни феномен под којим којим се подразумијева схватање једног појма помоћу другог појма или појмовног домена (Кликовац 2004). Она се, наравно, у језику реализује одговарајућим језичким јединицама.

обраду ова је теорија нашла у тумачењу лингвистичкиње Људмиле Поповић (2005). Отуда се нећемо задржати на опису најзначајнијих поставки ове теорије, него ћемо се само осврнути на оно што је за наше истраживање најважније. Дакле, како Људмила Поповић (2005: 981) истиче, „језичка комуникација остварује се у комуникативној ситуацији чији су елементи говорно лице (адресант) – деловање – саговорник (адресат)”, а такве радње које се остварују дјеловањем ријечи/исказа називају се *говорни чинов*, који инкорпорирају три димензије (аспекта):

- а) локуциони чин;
- б) илокуциони чин;
- в) перлокуциони чин.

Локуциони чин је сам чин изговарања, односно стварања/формирања језичке јединице, илокуциони чин представља оно шта се том језичком јединицом (исказом) у комуникацији жели/намјерава постићи, док перлокуциони чин јесте резултат/учинак проистекао из препознавања илокуције. Локуциони чин у смртовницама представља сам текст смртовнице, док илокуцију видимо, тј. тумачимо кроз чин обавјештавања, односно задатак датог огласа је да обавијести јавност о тужном догађају. Перлокуциони чин у том случају представљао би, на примјер, долазак прималаца информације на сахрану или чин изјављивања саучешћа.

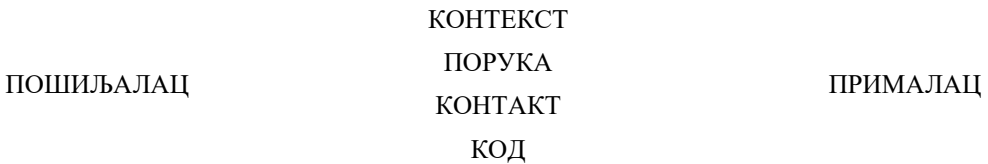
Класификацијом говорних чинов бавили су се понајвише Серл и Остин, касније и Пол Грајс. Према Серловој класификацији могуће је разликовати пет врста говорних чинов и то: декларативи, репрезентативи, експресиви, директиви и комисиви.⁷ С обзиром на то да се смртовницама изражава тренутно стање ствари, односно пошиљалац поруке обавјештава јавност о смрти, за ову врсту огласа можемо рећи да су репрезентативи у цјелини, но осим тога препознатљиви су и елементи експресивности (елементи експресивности се јасно виде у кратким фразама којима пошиљалац исказује своје емотивно стање).

⁷ Људмила Поповић (2005: 996) у *Синтакси просте реченице* наводи овакву подјелу: асертивни, директивни, интерогативни, комисивни, пермисивни, експресивни и декларативна говорни чинов.

Према теорији о директности/индиректности говорних чинова, обавјештајна реченица се обично повезује са тврђењем, констатацијом и то би представљало директни чин. Смртовнице јесу огласи који обавјештавају, односно саопштавају о јасно одређеном догађају/стању, но истовремено ово обавјештење садржи информације о времену и мјесту сахране, што може да укаже да се њима на индиректан начин позивају они који за то имају потребе да изјаве саучешће породици, присуствују сахрани и сл.

Ако (микро)жанр читуље посматрамо дискурсно, онда свакако морамо обратити пажњу на цјелокупну говорну ситуацију (Радовановић 2003), тј. осматрити комуникативни ланац у коме читуља фигурира. Роман Јакобсон (1966), чијом се схемом (Сх. 1) језичких функција у комуникацији овдје користимо, наводи битне елементе у говорном догађају и оно што је потребно за његову реализацију:

Схема 1.⁸

Према овој схеми, пошиљалац шаље поруку примаоцу. Та порука има свој контекст, тј. оно на шта се односи. Прималац и пошиљалац би требало да посједују заједнички код, односно језик којим говоре и контакт како би остварили комуникацију (в. Јакобсон 1966: 71). Пошиљалац у овим врстама огласа јесте неко близак преминулом, и то најчешће његова породица. Уколико овај миркожанр посматрамо као оглас, онда можемо уочити два типа прималаца. Први тип прималаца је, заправо, шири, неодређен и чине га сви они који су прочитали смртовницу без обзира на то да ли познају преминулог или га не познају, док други тип прималаца везујемо за оне појединце због којих је и оглас објављен, тј. то су они којима је намијењено обавјештење о датуму, времену смрти и свему пропратном што иде уз дате

⁸ Сви ови елементи односе се на понеку језичку функцију, па се према његовој подјели могу издвојити следеће функције: референцијална, емотивна, конативна, фатичка, метајезичка и поетска функција.

околности. Примаоце овог типа можемо идентификовати као реципијенте (у функцији инд. објекта), у тексту смртовнице након глагола обавјештења (нпр. *Тужним срцем и болом у души јављамо родбини, кумовима и пријатељима...*). Контекст би у овом случају представљала смрт особе, а код је језик, у овом случају српски, у обје своје изговорне варијанте.⁹ Медији у којима су објављене смртовнице представљају контакт, у нашем примјеру ријеч је о штампаним новинама *Дневник* и интернет-порталу *Е-смртовнице*.

Кад су у питању говорни чиновни у смртовницама, могуће је уочити да у текстовима доминирају асертивна и експресивна функција¹⁰. На асертивност израза упућује се глаголима *обавјештавати* и *јављати*, који се реализују у првом лицу множине презенте, што је један од показатеља да је ријеч о *перформативним глаголима* или, још прецизније, да су ови перформативни глаголи и употријебљени перформативно. Перформативни глагол је углавном експлициран и налази се на самом почетку смртовнице након *почетне фразе*.¹¹ У корпусу од 500 смртовница, пет нема експлициран перформативни глагол, што износи само 1%. Но, иако је изостављен перформативни глагол, илокуциони чин се не мијења, тј. не мијења се намјера пошиљаоца да обавијести јавност о смрти, па с те стране овај тип огласа можемо и назвати обавјештења о смрти, како их назива и Свенка Савић (1998: 141).

Експресивна функција у овом типу огласа исказује се најчешће на два мјеста и то почетном фразом и синтагмом која се налази прије имена покојника. Почетном фразом изражавају се емоције које изазива код пошиљаоца поруке смрт покојника, нпр. *са великом тугом и болом, тужног срца са болом у души*, итд. Између перформативног глагола и имена и презимена преминулог обично се налази фраза која исто упућује на експресивну функцију. Тим изразом се указује на то шта је преминула особа

⁹ Смртовнице из Новог Сада и екавски изговор и смртовнице из Херцеговине и ијекавски изговор.

¹⁰ Искази са асертивном функцијом имају за циљ да обавијесте примаоца, тј. да му саопште информације, док искази с експресивном функцијом имају за циљ да искажу емотивна или психичка стања пошиљаоца (Поповић 2005: 996).

¹¹ Термин који је у употреби у овом раду да означи фразе попут *тужног срца и са болом у души, тужним срцем...*

значила пошилаоцу поруке, а неријетко се налазе и (родбински) термини који указују (поред посесивног детерминатора) на родбинску везу између пошилаоца поруке и преминуле особе, нпр. *наша драга и вољена; наши вољени отац, деда и прадеда; наши драги супруг, отац, дјед и брат...*

Познато је да је говорна ситуација као нејезички дио комуникације садржана од разних елемената, међу којима је и друштвена сцена, односно културни, историјски, политички, етички и естетички услови да дође до одређене комуникације (в. Радовановић 2003: 68). Друштвену сцену могуће је наслутити у смртовницама с подручја Херцеговине. Да бисмо то објаснили, потребно је позабавити се текстуалном актуелизацијом имена преминулог. Битно је на почетку нагласити да редослијед имена и презимена није увијек исти, у неким смртовницама се јавља прво име, па онда презиме, док је у другима обрнуто. За разлику од Новог Сада, гдје је преминула особа означена само својим именом и презименом, евентуално надимком, у Херцеговини преминула особа може бити означена именом оца, именом супруга, дјевојачким презименом, а најчешће и комбинацијом неких од ових. Особе мушког пола увијек су означене на исти начин – именом оца у номинативу или генитиву, а особе женског пола могу бити означене именом оца, именом супруга, дјевојачким презименом или комбинацијом неких од њих (уп. Табелу 3).

Табела 3

ОБЛИК	ПРИМЈЕР	ПРОЦЕНАТ ПОЈАВЉИ- ВАЊА
ИМЕ (удовица ИМЕ СУПРУГА) ПРЕЗИМЕ, дјевојачко презиме	<i>ПЕРУЋИЦА (Уд. Рајка) ЈЕЛЕНА</i> <i>Рођ. Миловић</i>	30,25%
ИМЕ (дјевојачко презиме) ПРЕЗИМЕ	<i>Аиђа (рођ. Перкушић) Томашевић</i>	22,68%
ИМЕ (име оца) ПРЕЗИМЕ	<i>ЖДРАЛЕ (Лука) ЂУРЂА</i>	16,80%
ИМЕ (удовица ИМЕ СУПРУГА) ПРЕЗИМЕ	<i>БУКВИЋ (уд. Мирка) ЈОКА</i>	10,92%
ИМЕ (име супруга) ПРЕЗИМЕ, дјевојачко презиме	<i>МИЛИЋ (КОСТАДИН – КОСТА)</i> <i>МИЛОСАВА Рођ. Самарџић</i>	6,72%

ИМЕ (име оца) ПРЕЗИМЕ, дјевојачко презиме	<i>ТЕПАВЧЕВИЋ (Новак)</i> <i>ДРАГИЊА, Рођ. Савић</i>	4,20%
ИМЕ (име супруга) ПРЕЗИМЕ	<i>ВУКОЈЕ (Милосав) МИЛОСАВА -</i> <i>МИЛА</i>	3,37%
ИМЕ (име оца) ПРЕЗИМЕ, удовица ИМЕ СУПРУГА	<i>ШАРЕНАЦ (Гаврила)</i> <i>БОСИЉКА, уд. Милорада</i>	0,85%
ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	<i>ТЕШОВИЋ МАРИЈА</i>	4,20%

У Табели 3 наведене су све могуће реализације (комбинације) пронађене у анализираном корпусу. Највише је женских смртовница које уз име преминулог супруга наводе и дјевојачко презиме, чиме је остварена двојака идентификација преминуле особе – преко дјевојачког презимена и преко имена свог преминулог супруга. Након тога у употреби је најчешће дјевојачко презиме уз тренутно име и презиме, али и име оца. Појављује се и једна смртовница гдје је жена идентификована именом оца и именом покојног супруга. У 95,79% случајева, жена је означена преко мушкарца – оца, очевог презимена, супруга. Свега је у пет смртовница (односно 4,20% у читавом корпусу) без додатне идентификације, другим ријечима, жена је именована тзв. пуном персоналном формулом: само својим именом и презименом. Упоређујући однос између смртовница с идентификацијом и без ње (114 : 5), уочићемо да је број жена без додатне идентификације веома мали на подручју Херцеговине. И потребно је додати, на другој страни, ниједан мушкарац није идентификован преко мајке или супруге. Ту се може уочити утицај друштвених околности на писање смртовница. Одређивање жене преко мушког члана породице указује на то да је друштво у ком је она живјела заправо патријархално, штавише изразито патријархално. У једној студији о средњовјековној Србији, ауторка Садуша Реџић (2011: 525) утврдила је како је женин друштвени статус био уско повезан с њеним брачним/породичним статусом, односно пол је детерминисао њен положај у друштву, па је немогуће да се не осврнемо и на њен статус у смртовницама. Ово јесте чињеница која би могла да указује на то да је друштво у Херцеговини патријархално, али како је то и једина чињеница коју можемо издвојити у корист тезе о заступљености патријархалних схватања, доношење закључка било би само дјелимично оправдано.

Било је помена да се у новосадским смртовницама не налазе додатне одреднице уз име, осим надимка, за разлику од херцеговачких, где је мали

број без додатне одреднице. Објашњење за то ваљало би потражити можда и у развијености средине и броју становника. Херцеговачка мјеста из којих су узете смртовнице су изузетно мала по броју становника, самим тим, становништво се више познаје и додатна одредница помаже осталима да се подсјете ко је покојник, којој фамилији припада, и слично. У већим мјестима, таква информација би могла бити излишна, јер је мање људи који се познају.

Дио *ОЖАЛОШЋЕНИ* налази се испод свих смртовница с подручја Херцеговине, док се у новосадским смртовницама некад јавља, некад не. Међу ожалашћенима се најчешће наводи именица која означава родбинску везу, затим слиједи и имена, па презимена ожалашћених породица, док се на самом крају често јавља израз *кумови, пријатељи и остала многобројна родбина*. Овдје би било битно издвојити именицу *кум*, која се у већини смртовница јавља и на почетку. У нашој култури, кум има значајан (престижан) друштвени статус, јер, како Павловић (2009: 244) наводи, „кумство представља једно од најзначајнијих видова духовног, односно вештачког средства”. Стога, његово мјесто у смртовницама није зачуђујуће, јер уколико заслужује значајно мјесто у човјековом животу, док живи, онда је тако и у његовој смрти. Синтагмом *многобројна родбина* жели да се укаже на велики број људи који осјећају жалост за покојником, чиме се опет истиче покојникова везаност за свој род и фамилију. У неким смртовницама наводи се само израз *ожалашћена породица* у тој рубрици. Уколико упоредимо овај дио у смртовницама из Новог Сада и Херцеговине, могуће је уочити да се у херцеговачким смртовницама детаљније наводе ожалашћени (осим уже, некад и шира породица – стричеви, ујаци, рођаци), док у новосадским најчешће стоје имена најближих чланова породице или само натпис *ожалашћена породица*. Ово би се можда могло објаснити и бројем становника, односно величином херцеговачких мјеста у односу на Нови Сад. Познато је да је Нови Сад мјесто у које стално пристижу нови становници из разних крајева, па тако информација о некој широј ожалашћеној породици постаје ирелевантна, за разлику од мањих места гдје се углавном људи међусобно познају или су у сродству. Осим тога, разлог може бити и

културолошки, односно у Херцеговини још увијек се добро чува култ мушке особе, као и култ породице, родбинских веза.¹²

2.3. Читуље комичног садржаја

Одређена обавјештења о смрти само су по својој форми таква, а њихов илокуциони чин поред обавјештења може носити и намјеру револта, оптужбе или чак шале (примјери 6 и 7¹³).

Примјер 6

УМРЛА ЈЕ У МУКАМА

(фотографија)

име и презиме

Убио је лекарски немар, а могла је да живи, још!

Као што је умро, давно и њен супруг, (име и презиме) „Глуваћ” пекар и њега је убио немар лекара, а могао је да живи, јошшшшш, о, хо, ххооо!!!

САРАНА:

У недељу 29.12.2019. године у 13 часова на Камичком гробљу.

У примјеру 6 видимо да је пошилалац поруке кроз читуљу оптужио љекаре за покојничину рану смрт у мукама. Ова смртваница је необична и по томе што се помиње и њен супруг који је умро на исти начин – немаром лекара. Информација која је карактеристична за овај тип читуља налази се на крају и даје само основне информације о сахрани. Визуелно, порука о начину смрти преминуле налази се у центру читуље што указује на њену битност, односно предност се даје оптужби у односу на обавјештење. На дио исказа *а могао је да живи* наставља се ријеч *још* графостилемски истакнута триплицирањем слова *ш* што би и визуелно и аудитивно (прочитавши смртваницу-оптужбу) требало да изазове ефекат шокираности и непомирљивости са ситуацијом колико је покојник ускраћен да још поживи

¹² Ово не искључује и то да се у Новом Саду чува култ породице, већ само желим да укажем на то да су елементи патријархалног друштва и онога што оно носи са собом више заступљени у Источној Херцеговини.

¹³ Преузети с интернета и нису у вези са анализираним корпусом с подручја Херцеговине или Новог Сада.

у односу на оно колико је живио. Након тога иде и узвик *о, хо, ххооо!!!* који додатно треба да укаже још једном на (неостварену) дужину живота.

Примјер 7

Обавјештавамо сву родбину, пријатеље и познанике да је дана 22. августа 2018.

године вјечни и заслужени мир нашао наш племенити

(фотографија)

име и презиме

Сахрана његове жене Стане је у суботу 29.8.2018. у 14 часова на мјесном гробљу у Карајзовцима.

Примјер 7 конципиран је као и остали огласи овог типа. У првом дијелу читуља почиње глаголом обавјештавања о проналаску мира особе која је идентификована именом и презименом у централном дијелу читуље. Но, ток тог обавјештења мијења се када умјесто времена сахране преминулог мушкарца буде објављено вријеме сахране његове супруге. Тек тада израз да је *вјечни и заслужени мир нашао* добија другу сврху, односно указује да његов мир заправо произилази из смрти супругине. Илокуциони чин ове читуље може бити изазивање смијеха код прималаца, а никако обавјештење о смрти покојнице.

3. Закључак

Како је показало ово истраживање, *обавјештења о смрти* актуелна су како у писаним, тако и у електронским медијима, што указује на то да се њихова употреба не смањује иако долази до промјене, односно употребе, нових медија, тј. интернета. С обзиром на то да је материјал прикупљан с два различита говорна подручја (по питању изговора), можемо закључити да је у употреби екавски изговор у свим смртовницама с подручја Новог Сада и ијекавски изговор у свим смртовницама с подручја Херцеговине.

Прва разлика коју је могуће уочити посматрајући и упоређујући смртовнице с ове двије територије јесте визуелна, односно у Новом Саду прво иде фотографија, па тек онда текст, док у херцеговачким смртовницама прије фотографије налази се почетна фраза.

У Новом Саду чак у 249 од 250 прегледаних смртовница употријебљена је иста конструкција у улози почетне фразе – *тужним срцем*. С друге стране, имамо забиљежених 8 различитих конструкција у истој улози на подручју Херцеговине (*тужног срца са болом у души, тужним срцем са болом у души, са великим болом и туго, тужног срца, у боли и туги, вјечни бол и туга у срцима, са тугом и болом*). Заједничко свим овим фразама су лексеме *бол* и *туга*, којима се изражавају осјећања пошилаоца поруке, а изазвана смрћу означене особе.

При употреби глагола обавјештавања, у новосадским читуљама, стање је скоро једнолично, глагол *јављати* забиљежен је 249 пута, док је глагол *обавјештавати* забиљежен само у једној смртовници. У Херцеговини, оба глагола су у употреби и то *јављати* (140) и *обавјештавати* (105).

Глагол *преминути* најчешће се употребљава за означавање смрти – од 500 анализираних смртовница, глагол *преминути* употријебљен је у 492. У преосталих осам употребљиване су фразе којима се покушава избјећи употреба глагола *умријети*. Занимљиво је да се ни у једној од прегледаних читуља тај глагол ни не јавља, а узрок томе је, претпостављам, избјегавање директности, односно покушај да се на блажи начин саопшти та вијест (уколико је то уопште могуће).

У смртовницама препознајемо репрезентативну функцију језика (њихова основна сврха јесте да примаоце поруке обавијесте о том догађају), али могуће је уочити и експресивне елементе нпр. у почетној фрази гдје пошилаоци поруке саопштавају како се осјећају поводом смрти преминулог. Перформативни глагол је исказан у већини случајева, односно 99%, само је било 5 смртовница у којима није исказан.

Занимљиво је уочити да се у смртовницама с подручја Херцеговине, жена у већини случајева (95,79%) одређује преко мушкарца (супруга, оца или преко дјевојачког презимена). Оваква друштвена сцена указује нам на изразито присуство патријархалних односа на том подручју.

С обзиром на велики број понављања одређених ријечи, реченица, па и дијелова текста, може се закључити да су смртовнице конвенционал(изова)не и да су дио друштвене праксе.

ИЗВОРИ

Е-смртвонице <<https://www.esmrtovnica.com>>

Дневне новине *Дневник* (бројеви 26438, 26443, 26489, 26503, 26510, 26527, 26544, 26545, 26546, 26595, 26643, 26641, 26667, 26668, 26671, 26677, 26681).

ЛИТЕРАТУРА

- Јакобсон, Р. (1966). *Лингвистика и поетика*. Београд: Нолит.
- Кликовац, Д. (2004). *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век.
- Павловић, А. (2009). Употреба кумства на примјеру кумовања чланова краљевске породице Карађорђевић. У: *Баштина* (ур. Д. Танчић). Св. 26. Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана: 243–265.
- Поповић, Љ. (2005). Комуникативне функције просте реченице. У: *Синтакса савременог српског језика* (ур. М. Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица Српска: 983–1057.
- Радовановић, М. (2003). *Социолингвистика*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Рецић, С. (2011). О друштвеном статусу жене у досредњовековној и средњовековној Србији. *Зборник радова Филозофског факултета*, XLI. Приштина: Универзитет у Приштини.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Савић, С. (1993). *Дискурс анализа*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Савић, С. (1997). Дискурсне особине изјава саучешћа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLI/2: 259–266.
- Савић, С. (1998). Дискурсне одлике читуља. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLI/2: 141–152.
- Чоловић, И. (1974). Увод у анализу новинских тужбалица. *Култура: часопис за теорију културе и културну политику*. 168–178.
- Чоловић, И. (2000). *Дивља књижевност*. Београд: Библиотека XX век.

*

- Afful, J. (2012). A genre analysis of death announcements in Ghanaian newspapers <http://www.language-and-society.org/journal/1-2/7_afful.pdf>
- Bargh, J.A. & K. Y. A. McKenna (2004). The Internet and social life. *Annual Review of Psychology*, 55, 573–590.
- Martin, J. *The Obituary – A Genre Analysis*. North Carolina State University. <Microsoft Word - RevisedGenreAnalysisJohnMartin.doc> (nematome.info) 30.06.2021

Jelena Radmilović

LEXICAL AND DISCOURSE FEATURES OF DEATH ADVERTISEMENTS

SUMMARY

This paper analyzes lexico-grammatical and discourse characteristics of a type of obituary - obituaries. The analysed material was published in two different regions the Serbian language is spoken: in Eastern Herzegovina and in the Province of Vojvodina (Novi Sad). It was taken from both printed editions of *Dnevnik* and online website *E-smrtovnice*. The lexico-grammatical analysis discusses the use of lexemes in the introductory phrase, the use of informative verbs, but also those that denote death, as well as the nouns that denote the farewell of a deceased person. We also observe the use of speech acts via discourse analysis apparatus, as well as the language functions of obituaries. In addition, the analysis shows their written structure when it comes to deceased women and how women are actually (nominally) identified in them.

KEYWORDS: death advertisements, obituaries, discourse features, lexical-grammatical features, discourse analysis

Мср Јелена Радмиловић
Одсек за српски језик и књижевност
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Република Србија
radmilovic_jelena@yahoo.com

ПРЕЦЕДЕНТНИ ТЕКСТОВИ И ЊИХОВА ПРИМЕНА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ¹

САЖЕТАК

Рад се бави феноменом прецедентности у репликама из домаћих филмова, серија и видео-клипова. Овај феномен детаљно је описан у руској литератури, па су, стога, у овом истраживању најчешће консултовани радови чији су предмет анализе прецедентни текстови у настави руског језика као страног. Корпус је формиран на основу анкете спроведене међу изворним говорницима српског језика, а чини га 25 реплика. Задатак рада је анализирати реплике, а то подразумева дефинисање њиховог специфичног значења и примену у свакодневној комуникацији. Циљ рада јесте размотрити њихов значај и примену у настави српског језика као страног. Увођење лингвокултурних садржаја, какви и јесу прецедентни текстови, у настави страних језика омогућава неизворном говорнику боље разумевање културних специфичности које се огледају у употреби језика који учи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: прецедентни текстови, комуникација, језик, култура, српски језик као страни.

1. Увод

Феномен прецедентности је описан лингвистичким теоријама прецедентности и интертекстуалности, а проучава се са становишта механизма метафоризације и функционисања у различитим дискурсима, те се разматра у оквиру дисциплина попут етнолингвистике и интеркултурне комуникације (Моисеенко–Михеева 2020: 11). Састоји се из лингвистичких (основна језичка компетенција) и феноменолошких (знање и идеје о

¹ Рад је настао проширењем семинарског рада из предмета *Српска културно специфична лексика*, под менторством проф. др Јасмине Дражић.

феноменима екстралингвистичке природе) когнитивних структура, те захтева повезаност трију димензија – језика, сазнања и културе (Караулов 2004 према Моисеенко–Михеева 2020).

Термин је увео руски лингвиста Ј. Н. Караулов 1986. године. Прецедентни текст мора имати следеће одлике: 1) мора бити добро познат представницима одређене језичко-културолошке заједнице, 2) често се користи у свакодневној неформалној комуникацији (обично у сажетој форми), 3) његов смисао не одговара суми значења делова који га сачињавају, 4) да би се разумео, није га потребно стављати у шири контекст (Брагина и др. 2008: 151 према Драгићевић 2011: 85–86).

Прецедентност се у лингвистици схвата и као систем одређених асоцијација и осећања у уму представника одређене лингвокултурне заједнице, изазваних скупом културних вредности материјалног или духовног света и подстицањем њихове употребе у комуникацији (Куликова 2010: 335). С. С. Чистова идентификује 19 сфера у којима се јавља феномен прецедентности: кинематографија, музика, телевизија, литература, спорт, политика, фолклор, игре, наука, шоу-бизнис, мода, радио, економија, ликовна уметност, религија и митологија, архитектура, реклама, балет, свакодневни живот (Чистова 2012: 111–124).

Задатак предавача на часовима страног језика јесте да појасни вербално-семантички, когнитивни и прагматички аспект употребе ових јединица, а примарни циљ код њиховог усвајања јесте стицање вештине препознавања и правилно разумевање значења исказа чији су део (Потёмкина 2013: 66). Према Н. В. Смикуновој, час на којем се користе прецедентни текстови треба да се одвија према следећим корацима: 1) презентација јединице и објашњење значења; 2) упознавање с изворним текстом, опис ситуације; 3) употреба прецедентног текста у специфичној ситуацији. Упознавање с изворним текстом односно ситуацијом може бити остварено читањем текста или одломака или пак посредством визуелних, аудитивних или аудиовизуелних наставних средстава (Смыкунова 2003). Разумевање и употреба прецедентних текстова заснивају се на њиховом пажљивом одабиру, разрађеном систему задатака и вежбању с наставником, док избор и начин на који се презентује наставни материјал треба да буду одређени образовним циљевима и нивоом знања студената (Гриценко – Демидова – Бохонная 2017: 6–7).

Р. Драгићевић (2011) сматра да се увођењем лингвокултуролошких садржаја, какви су и прецедентни текстови, у наставу српског језика као страног омогућава отклањање оних проблема у употреби језика који су изазвани специфичностима српске културе. У овом раду ћемо стога покушати да представимо један тип прецедентних текстова и један од начина на који они могу бити анализирани и укључени у наставу српског језика као страног. Реч је о репликама из домаћих филмова и серија, као и репликама из популарних видео-клипова, које су присутне у свакодневној неформалној комуникацији, а чије значење и употреба људима који уче српски језик као страни не могу бити јасни само на основу разумевања речи од којих су формиране.

С обзиром на то да су анализиране реплике углавном такве да уносе хумор у свакодневну комуникацију, њиховим коришћењем говорник крши Грајсов принцип кооперативности, који подразумева да „nema odstupanja od racionalno najefikasnijeg načina komuniciranja bez posebnog razloga” (Prodanović Stankić 2016: 50). „Svaka efektna i efikasna komunikacija, tipično, podrazumeva da komunikatori nastoje da se pridržavaju Grajsovog principa kooperativnosti, koji određuju četiri maksime, vezane za: informativnost, istinitost, relevantnost i jasnost upućene poruke” (Prčić 2016: 112).² Уносећи хумор у комуникацију, саговорници су и даље свесни принципа кооперативности, али се он не примењује у таквој ситуацији, пошто и говорник и слушалац препознају намеру говорника да жели да се нашали (Prodanović Stankić 2016: 51). Иако се ради о свесном нарушавању принципа и одговарајућих максима, најчешће то не ствара проблеме у самој комуникацији међу саговорницима, односно јасна је намера говорника да оствари одређени ефекат (Prodanović Stankić 2016: 52).

² Максима информативности подразумева да ће говорник свом саговорнику понудити довољно података, али не и више него што је потребно за несметано одвијање разговора; затим максима истинитости подразумева да говорник неће говорити о нечему за шта верује да није тачно или о нечему што није проверено; потом максима релевантности подразумева да ће говорник говорити о ономе што је релевантно за дату конверзацију; а максима јасности да ће говорник бити јасан и прецизан, да ће свесно избегавати двосмисленост, те да ће бити кратак и да ће његов исказ бити логички усклађен (Grice 1989 према Prodanović Stankić 2016: 50).

2. Анализа емпиријског материјала

У овом делу даје се преглед реплика које смо издвојили на основу анкете спроведене међу изворним говорницима. Анкету је испунило 30 изворних говорника српског језика, а задатак је био да напишу реплике које им прве падају на памет када је реч о домаћим филмовима и серијама, рекламама и видео-клиповима. Одабране су реплике које сматрамо фреквентнима у свакодневној комуникацији, а чији би опис значења и употребе био од користи неизворном говорнику српског језика. Тако смо добили списак од 25 реплика, које у овом раду анализирамо.

Испитаници су искључиво наводили реплике из култних домаћих филмова и серија, које су годинама, па и деценијама, у употреби у свакодневној комуникацији. У овом раду рекламе нећемо посебно анализирати будући да су испитаници најчешће наводили кратке песме или слогане, а они немају посебан значај за комуникацију (*Ноблице, ноблице, сићите са полице; Добро јутро, џезвери; Твиксајмо заједно; Веш-машина живи дуже уз калгон; Није свеједно* итд.). Уз то, неколико испитаника је оставило ово поље празно. У рад смо уврстили и реплике из видео-клипова. То су клипови који су тренутно популарни, а њихове реплике фреквентне у комуникацији и на друштвеним мрежама.

Уз реплике се наводи извор, опис ситуације у којој је изговорена, значење у свакодневној комуникацији и примена у виду описа или кратког дијалога. Реплике се дају у изворном облику, без промена у структури, иако је она понекад граматички неисправна. Кад год је потребно и значајно за реплику, наводи се и акценат.

2.1. Филмови

- (1) *Ала је оправдио, свака му част.* (Маратонци трче почасни круг)
[Лаки Топаловић (Данило Бата Стојковић) изговара реплику док се налази поред пећи за кремирање. Пећ је поправљена, а прва успешно кремирана особа је, у ствари, иста особа која ју је и поправљала.]

Реплика се користи иронично, односно као коментар када нешто није добро поправљено или урађено или је пак покидано.

(2) *Вози, Мишко!* (Ко то тамо пева)

[Реплика се често понавља у филму, а изговара је кондуктер (Павле Вуисић) свом сину, возачу аутобуса, онда када он треба да настави да вози.]

Реплика се користи у истом значењу и облику у свакодневној комуникацији.

– Крећемо. Вежите се.

– Вози, Мишко!

(3) *Да се ја питам, ја бих протерао аутобус овуда.* (Ко то тамо пева)

[Реплику изговара Брка (Данило Бата Стојковић) проверавајући нестабилни мост преко којег он и остали путници не могу да пређу аутобусом.]

Реплику користе особе приликом вожње неким превозним средством када је пут којим пролазе узак или закрчен другим возилима, а притом они нису возачи у тој прилици или уопште, с циљем да се нашале с возачем, који је у таквим ситуацијама најчешће нервозан. Може се користити и кад год је простор недовољно широк за пролазак (нпр. приликом уношења намештаја у кућу). Важно је истакнути то да ће реплику увек изговорити особа која је посматрач, а не директни учесник у радњи. Реплика се обично користи у скраћеном облику.

– Погледај како је овај паркирао ауто. Како да ја овуда прођем!?

– Ја бих протерао аутобус овуда.

(4) *Је л' видиш, Пики, с којим се предзнањем иде у кафану?* (Лајање на звезде)

[Професор изводи пред таблу два ученика јер их је срео у кафани. Почиње да их испитује о алкохолима, при чему један од њих зна све што професор пита (дефиницију, формулу, порекло назива итд.). Реплику изговара

ученик (Никола Ђуричко) као коментар на знање изведеног ученика о алкохолима.]

Ову реплику користимо као похвалу за нечије добро познавање алкохолних пића. Изоставља се вокатив из изворне реплике.

(Тројица пријатеља разговарају.)

- Немој ни случајно пити пиво на сламчицу јер ћеш се брзо напиту.
- Стварно? Нисам имао појма.
- Видиш с каквим се предзнањем иде у кафану.

(5) *И тата би, сине.* (Ко то тамо пева)

[Сцена се одвија у шуми. Сви путници из аутобуса посматрају млади брачни пар како размењује нежности. Отац (Павле Вуисић) реплику је упутио свом сину, који је пожелео да се и њему то деси.]

Ова реплика врло често се користи у свакодневним разговорима. Иако је значење прозирно, наводимо је зато што има врло фреквентну употребу, али искључиво у изворном облику. Не долази до измена, тј. не замењују се именице *тата* и *син* неким другим именицама које означавају родбинске односе. Користе је и особе мушког и особе женског пола.

(Две другарице разговарају.)

- Јако желим да идем на море.
- И тата би, сине.

(6) *Ко је вас познавао ни пакао му неће тешко пасти.* (Маратонци трче почасни круг)

[Реплика је прочитана из тестаментa Пантелије Топаловића (Радислав Лазаревић), а упућена је његовој породици.]

Реплика се користи међу људима који су веома блиски, и то као коментар на некакву ситну превару, коју су успешно споровели.

- Јуче смо сва тројица били на утакмици, а имали смо само једну карту.
- Ко је вас познавао ни пакао му неће тешко пасти. Како сте то успели?

(7) *Лаки је мало нервозан.* (Маратонци трче почасни круг)

[Реплику изговара Милутин Топаловић (Павле Вуисић) о свом сину који је, у сукобу с другом породицом, извадио пиштољ.]

Реплику користимо у истом значењу које има у филму. Дакле, као коментар када је неко нервозан или нерасположен. Користи се у изворном облику, тј. без икаквих промена, а може бити упућена особама обају полова.

- Пожурите! Чекам вас већ 15 минута.
- Лаки је мало нервозан. Ево, крећемо.

(8) *Мој ме инсект никад не вара.* (Луде године)

[Реплику изговара Живорад Павловић (Драгомир Бојанић Гидра) јер је добро претпоставио да девојка лепо пева.]

Реплику користимо када желимо да похвалимо себе односно своју способност добре процене. Реплика се увек користи у изворном облику, без било каквих измена.

- Како си знала да ће то питање бити на испиту?
- Мој ме инсект никад не вара!

(9) *Нећу да ти кажем, ћелави.* (Мртав 'ладан)

[Реплику изговара девојчица (Тара Манић) не желећи да каже како се зове.]

Реплику користимо онда када не желимо да дамо одговор на неко питање. Углавном је користе млађи узраси – разлог може бити и тај што је у филму изговара дете.

- Где су сакрили моју лопту?
- Нећу да ти кажем, ћелави.

(10) *Остали само дугмићи.* (Маратонци трче почасни круг)

[Аксентије Топаловић (Милосав Алексић) изговара реплику схвативши да је особа која је поправљала крематоријум страдала у њему.]

Реплику користимо у свакодневном говору када готово ништа није остало после неке делатности. То је, углавном, као коментар на конзумацију велике количине хране и пића, када готово ништа није остало.

- Да ли је могуће да сте све појели и попили?
- Остали само дугмићи.

(11) *Прасе је кљ балерина.* (Нож)

[Реплику изговара Алија Османовић (Жарко Лаушевић) након што је пробао прасе, које је припремила мајка његове девојке иако је знала да је он муслиманске вероисповести.]

Реплика се користи као похвала на добро спремљено печење.

- Какав је ручак?
- Сарма је одлична, али прасе је кљ балерина.

(12) *Само тетки да однесем лек.* (Балкан експрес)

[Агент истражује о случају ситних лопова прерушених у музички састав, те долази да испита његове чланове. Један тзв. музичар (Бора Тодоровић) касно уочава да неко испитује његовог колегу, па безуспешно покушава

да побегне агенту. Агент почиње да га испитује, на шта „музичар” изговара наведену реплику.]

Ову реплику користимо када неко у последњем тренутку примети да смо кренули некуд или када је питање сувишно пошто је нашем саговорнику сасвим јасно куда бисмо могли поћи.

- Куда ћеш?
- Само тетке да однесем лек.

2.2. Серије

(13) *Дуњице, то сам ја – Неда.* (Грех њене мајке)

[Реплику је изговорила Неда (Ивана Јовановић) док је скидала перику и тиме открила ко је заправо. Она се скривала под другим именом, па у тој сцени мужевој породици открива да је она снаја коју су прижељкивали.]

Ова реплика популарна је на друштвеним мрежама као подругљив коментар на међусобну сличност особа или на две фотографије исте особе. Однедавно је постала популарна међу младима, и то искључиво на друштвеним мрежама као опис фотографија. Засад није примећено да се користи и у говору.

(14) *Извол’те у салону.* (Срећни људи)

[Реплику изговара Ристана Голубовић (Радмила Савићевић), а обраћа се судским извршитељима, који долазе у њену кућу и траже њеног мужа. Када је схватила ко је дошао, постаје од нервозне изразито љубазна особа и позива их да уђу у кућу.]

Реплику користимо када нам неко дође у посету. Специфична је јер је граматички неправилна, а захтева посебну интонацију, тј. имитирање глумичиног изговора како би био постигнут потпуни ефекат комичности.

(15) *Поздравите Вашу маму.* (Државни посао)

[Реплику често изговара Ђорђе Чварков (Димитрије Бањац) на крају телефонских разговора.]

Реплика се користи на крају телефонског разговора или као поздрав на крају дружења с пријатељима, без намере да се стварно поздрави нечија мама.

(16) *Шта ти, дечко, радиш!?* (Државни посао)

[Реплику често изговарају Ђорђе Чварков (Димитрије Бањац) и Драган Торбица (Никола Шкорић) као коментар упућен свом млађем колеги Бошкићу (Дејан Ћирјаковић), не одобравајући тако његове поступке, одабире итд.]

Ово питање постављамо када је неко неспретан или када желимо негативно да оценимо нечије неприкладно понашање, али и када приметимо да некоме не иде обављање одређене радње, а тога је свесна и особа којој се обраћамо. С обзиром на то да се у реплици у вокативу јавља именица *дечко*, важно је да истакнемо да она може бити упућена како особама мушког тако и особама женског пола.

(Особа случајно руком сруши чашу и проспе пиће по столу и по особи с којом седи за столом.) Неко изговара: – *Шта ти, дечко, радиш!?*

2.3. Видео-клипови

(17) *А где је печат?*

[Представник радника из Ниша на протесту чита њихово званично саопштење. Један од окупљених примећује да на папиру с којег чита представник радника нема печата.]

Реплику изговарамо када сматрамо да наши саговорници тврде нешто о чему немају потврду или доказ. Изговарајући ову реплику желимо да оповргнемо неку констатацију јер мислимо да саговорник не може бити толико обавештен да би тврдио нешто с великом сигурношћу. Обично је

изговарамо блиским људима када желимо да им опишемо некакав предмет или нечију способност као најбољу могућу.

- Нико не пече ракију боље од мог деде.
- А где је печат?

(18) *Берем картџн. Имам два сина у затвор, мужа немам – слободна сам жена.*

[На питање новинара како се живи у њеном месту и од чега, једна жена овако одговара.]

Женска популација овако одговара на питања њој блиских особа о томе шта ради и чиме се тренутно бави онда када се ништа није променило у њеном животу од последњег разговора или када су у сталном контакту, па је питање сувишно, а може бити и да особа која изговара реплику у том тренутку не ради ништа корисно и вредно помињања. Реплика се изговара у изворном облику и обавезно се понавља исти акценат речи *картон*, који је нестандардан.

(19) *Бе ћеш на гиганта?!*

[Реплику изговара Харис Џиновић на једном концерту. Певач је био прехлађен и мислио је да неће моћи да отпева песму. Уводни део је отпевао његов колега, а након тога је наставио певач. Схвативши да му се грло опоравило и да много боље звучи него његов колега, између стихова изговара реплику.]

Ова реплика користи се онда када међу пријатељима покажемо да смо досетљивији или спретнији од њих. Тада се ова реплика обавезно јавља као коментар којим показујемо задовољство.

(Два друга играју видео-игрице, при чему један од њих побеђује уз велику разлику у поенима и притом изговара реплику.)

(20) *Код стоматолога ја одлазим јако често пута.*

[Реплику изговара пролазница као одговор на питање новинарке о томе колико често одлази код стоматолога.]

Ова реплика има комичан ефекат због своје граматичке неправилности. Користи се међу млађом популацијом и у скраћеној форми. Захтева посебан тон, тј. потребно је да звучимо *умишљено*, имитирајући тако пролазницу која је и изговорила реплику.

- Колико пута си изгубила слушалице?
- Јако често пута.

(21) *На прво питање не могу дати одговор јер прво питање је веома чудновато.*

[Репортер зауставља случајног пролазника и пита га како му се свиђа новогодишња расвета у граду.]

Реплика се користи када особа не жели одмах да одговори. Оваквим одговором добија на времену док не смисли како да одговори на постављено питање.

- Кад си се синоћ вратио из града?
- Мама, на прво питање не могу дати одговор јер прво питање је веома чудновато.

(22) *Нёсам школовџла.*

[Одговор даје једна мајка на питање да ли њена деца иду у школу.]

Овај одговор користимо када не знамо како да одговоримо односно када желимо да избегнемо одговор на питање јер не можемо да откријемо нешто што знамо. Реплика се у свакодневном говору изговара с истим прозодијским обележјима и у истом облику који има на клипу.

- Шта мислиш о његовом понашању синоћ? Уопште није хтео да разговара са мном.

- Немам појма. Несам школовала.

(23) *Неће она ниђе.*

[Новинарка поставља питање пролазницима о плановима за дочек Нове године. Наилази пар, а момак одговара и за себе и за девојку, при чему изговара ову реплику. Клип је снимила екипа из *Дневњака*, а ситуација није спонтана – унапред је смишљена.]

Реплика се најчешће користи онда када су велики изгледи да се неки одлазак ипак неће догодити (у град, на одмор, на концерт), најчешће из финансијских разлога или због учења, будући да је популаран међу млађом популацијом. Увек се користи у изворном облику, тј. без икаквих измена.

(Тројица пријатеља разговарају.)

- Идемо ли на концерт у суботу?
- Не знам, имам колоквијум у уторак. Морам да учим.
- Неће она ниђе.

(24) *Нећеш, 'оћеш, јако је добра.*

[Новинарка поставља питања о томе како се зове, колико дуго живи у Руском Крстуру итд. једној старијој госпођи, која нема намеру да јој одговори на та питања и, између осталог, нуди новинарки бомбон.]

Реплику користимо када некемо нудимо нешто. У говору је потребно поштовати и прозодијска обележја изговорене реплике како би се очувала њена специфичност.

- Хоћеш ли да пробаш колач који сам правила? Нећеш, хоћеш, јако је добар.

(25) *Ту идем до апотеке.*

[Репортерка поставља питања случајном пролазнику о томе шта ради лети, како се расхлађује итд. Пролазник питање о томе куда иде на купање схвата погрешно, па одговара куда тренутно иде.]

Реплику користимо када не желимо да откријемо куда идемо или када је то питање сувишно, а одговор није потребан јер је познато куда можемо отићи. Реплика се обично користи у измењеном редоследу речи.

- Куда си пошао?
- Идем ту до апотеке.

3. Закључак

Прецедентни текстови веома су значајни у свакодневној неформалној комуникацији јер имају врло фреквентну употребу. У феномену прецедентности открива се тесна веза између културе и језика. Кад је реч о нашем корпусу, ту, пре свега, мислимо на реплике из домаћих серија и филмова, које су и одраз опште културе говорника будући да се ради о културним кинематографским остварењима, чије се познавање може довести у везу с познавањем културног наслеђа нашег народа. Те реплике веома дуго су у употреби и понекад изворни говорници нису ни свесни да користе реплику из филма или серије – толико су оне уткане у свест нашег народа и његов језик. У раду су издвојене и реплике из видео-клипова. Њихово трајање у свести говорника не може се поредити с претходнима, но заслужују да буду анализирани јер су, такође, често употребљаване у комуникацији, па њихова анализа може бити од користи неизворном говорнику, поготово млађој популацији, будући да су ове реплике популарне на друштвеним мрежама.

Овакве реплике често су додатни коментари у комуникацији јер може бити јасно и без њих шта желимо да кажемо. Оне, међутим, обогаћују комуникацију, чине излагање ефектнијим и комичнијим. Њих управо и користимо у окружењу у којем је то допуштено – дакле, међу људима који су нам блиски, које добро познајемо, који знају за шалу итд. Неке од њих постале су популарне и због нестандардног акцента, интонације или граматичке неправилности. Ови елементи, такође, доприносе томе да

реплика буде често у употреби. Када се користе у вербалној комуникацији, најчешће не треба уносити измене, већ треба поштовати њихову аутентичност, а врло често је потребно унети и елементе невербалне комуникације.

На часовима српског језика као страног употреба прецедентних текстова може бити од велике користи јер се усвајањем таквих знања полазници приближавају компетенцији изворног говорника. Наравно, за њихово разумевање и адекватну употребу потребан је врло висок ниво знања српског језика, али и познавање наше културе, народа, обичаја итд.

Правилна употреба прецедентних текстова, према Потемкиној, увежбава се помоћу задатака који од полазника захтевају да формирају фразу помоћу датих речи, заврше фразу, убаце реч, кажу на другачији начин итд., те у извођењу говорних вежби попут састављања дијалога, писања кратких прича и слично. Ауторка даје пример таквог задатка, где се од студента очекује да разуме везу између датог прецедентног текста, његових актера и ситуације у којој је употребљен, а потом и да састави дијалог користећи елементе понуђеног прецедентног текста (Потёмкина 2013: 66). У поменутом раду даје се пример таквог задатка, у којем су издвојене реплике, њихови извори и кратак опис ситуације у којој се употребљавају. Тако је дата је реплика из Толстојеве *Ане Карењине* „Нисам крив, он је сам дошао!”, која се користи када ствари не функционишу или функционишу горе од очекиваног (в. Потёмкина 2013: 66–67). Уколико су полазници страни студенти који су филолози и на напредном нивоу учења, њихов задатак за рад у пару може бити да наведу пример прецедентног текста из свог матерњег језика, при чему треба да опишу како се употребљава у говору, а потом и да формирају реченице користећи прецедентни текст који је описао њихов пар (в. Потёмкина 2013: 67).

Истраживања показују да прецедентни текст као наставна јединица на часовима руског језика као страног подстиче мотивацију у изучавању руског језика и културе те уноси и елемент игре, који прати позитивна емоционална компонента (в. Потёмкина 2013: 67). Верујемо да би ова наставна јединица имала исти ефекат и на часовима српског језика као страног, што ћемо у наредном периоду и испитати.

Кад је реч о прецедентном феномену у репликама које смо ми анализирали, да би се оне разумеле и усвојиле, потребно је и проводити

време с изворним говорницима српског језика у неформалним ситуацијама јер ће оне тада и бити најчешће употребљене. Наравно, оне би могле бити и укључене у саму наставу српског језика као страног. На пример, полазницима би лектор могао електронски приказати сцене из домаћих филмова и серија, а њихов задатак би био да докуче значење, а након тога и да самостално осмисле примену.

Феномен прецедентности заслужује посебну пажњу у сваком језику јер је одраз заједничког деловања културе и језика, највећих нематеријалних вредности једног народа. Потпуно овладавање једним језиком као страним, за које нисмо сигурни да је могуће, и постизање компетенције изворног говорника у корелацији су с разумевањем и употребом прецедентних текстова у комуникацији.

ИЗВОРИ

Филмови: *Балкан експрес* (1983), *Ко то тамо пева* (1980), *Лајање на звезде* (1998), *Луђе године* (1977), *Маратонци трче почасни круг* (1982), *Мртав ладан* (2002), *Нож* (1999).

Серије: *Грех њене мајке* (2009–2010), *Државни посао* (2012–), *Срећни људи* (1993–1996).

Ј у т ј у б :

<https://www.youtube.com/watch?v=T65txFjcLQE&ab_channel=linoleumm>
 <https://www.youtube.com/watch?v=H9hVXAN81yQ&ab_channel=PedjaRakic>
 <https://www.youtube.com/watch?v=IGxbp7vLEGs&ab_channel=PRVA>
 <https://www.youtube.com/watch?v=bV0H__P6mcU&ab_channel=LilithAstonisihing>
 <https://www.youtube.com/watch?v=JQXuVYohhK8&ab_channel=stefanscirban>
 <https://www.youtube.com/watch?v=SdWYMfiwOoY&ab_channel=MarioCroBBB>
 <https://www.youtube.com/watch?v=L7oo21yfl7s&ab_channel=DNEVNJAK>
 <https://www.youtube.com/watch?v=6p3KJVCg8I&ab_channel=trinityns>
 <https://www.youtube.com/watch?v=L2cduL3QIKM&ab_channel=vanzya>

ЛИТЕРАТУРА

Гриценко, Л. М., Т. А. Демидова, М. Е. Бохонная (2017). Прецедентные тексты на уроках русского языка как иностранного. *Научный журнал КубГАУ*.

Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет. 126/2: 343–355.

Драгићевић, Рајна (2011). Лингвокултуролошки приступ у настави српског језика као страног. *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик. II: 81–93.

Куликова, Е. В. (2010). Рекламный текст через призму прецедентных феноменов. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. Нижний Новгород: Издательство Нижегородского государственного университета. 6: 334–340.

Моисеенко, Л. В., Н. Ф. Михеева (2020). Прецедентные феномены современных русских и испанских масс-медиа как когнитивные структуры языковой личности. *Mundo Eslavo*. Granada: Universidad de Granada. 19: 7–24.

Потёмкина, Е. В. (2013). Прецедентный текст как единица формирования когнитивного уровня вторичной языковой личности. *Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. 9: 62–68.

Смыкунова, Н. В. (2003). *Прецедентные феномены в речевом общении русской языковой личности и процессе обучения русскому языку как иностранному*: дисс. ... канд. пед. наук. Москва: Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина.

Чистова, С. С. (2012). *Прецедентные феномены в российской и американской рекламе: сопоставительное исследование: монография*. Нижний Тагил: НТГСПА.

*

Prčić, Tvrtko (2016). *Semantika i pragmatika reči. Treće, elektronsko, izdanje*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Prodanović Stankić, Diana (2016). *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Gorica Mirković

PRECEDENT TEXTS AND THEIR APPLICATION IN TEACHING
SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

SUMMARY

This study focuses on precedent phenomena from national films lines, TV series and video clips. This phenomenon has been thoroughly described by Russian researchers, hence this study has relied upon the research papers which analyze precedent phenomena in practical use in teaching Russian as a foreign language. The core of this research are the surveys which collected 25 lines from Serbian native speakers. This research paper analyzes the lines, their specific interpretation and practical usage in everyday conversations. The aim of this paper is to study their significance and practical usage in Serbian as a foreign language. Introducing lingua-cultural units in foreign language teaching, what precedent texts actually are, is an approach which enables the student's better insight into specific cultural entities reflected in a language he is learning.

KEY WORDS: precedent texts, communication, language, culture, Serbian as a foreign language.

Мрп Горица Мирковић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
gorica.mirkovic.96@gmail.com

УПУТСТВО АУТОРИМА

за приређивање рукописа за *Прилоге проучавању језика*

Часопис *Прилози проучавању језика* објављује радове из области филолошких и лингвистичких проучавања: изворне научне радове студената и сарадника, настале на основу семинарских, дипломских и других оригиналних истраживања, као и прегледне радове. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима проучавању језика*.

У посебној напомени при дну прве странице чланка наводи се име и звање ментора или назив и број пројекта, односно назив студијског програма у оквиру кога је чланак настао, те назив институције која је финансирала пројекат или програм. Напомена треба да је везана за наслов рада; евентуално, на истој страни се налази и напомена која садржи податак о томе да је чланак у претходној верзији био већ изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом).

1. Рад доставити најкасније до **1. јула** за текуће годиште **одштампан** или у **електронском облику** (имејлом у Word-у) на адресу *redli@ff.uns.ac.rs*. Том приликом **обавезно** доставити основне податке о аутору у тексту електронске поруке (титулу и научно звање, назив и адресу институције на којој је ангажован, имејл адресу и број контакт телефона).

2. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија Уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. Рад треба да је технички уређен на следећи начин: а) **обим**: до 30 000 карактера;

б) **фонт**: Times New Roman, 12 pt; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл;

в) **формат**: А4; маргине: горња и доња 2 cm, лева и десна 3 cm; г) **размак**: 1,5;

д) **језик рада**: српски, енглески, руски или други словенски језик.

4. Рад треба да садржи:

а) **име и презиме аутора** (12 pt) и **афилијацију** (10 pt) у горњем левом углу;

Јелена Редли

(Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику)

Уколико је аутор студент докторских студија, испод имена и презимена, афилијацију навести на следећи начин:

(Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Докторске студије језика и књижевности);

б) **наслов рада** испод имена аутора (12 pt, капиталним писмом, лево);

Дејан Милорадов

(Матица српска, Нови Сад)

УПОТРЕБА ДЕКОМПОНОВАНОГ ПРЕДИКАТА У ЈЕЗИКУ
НОВИНА

в) пре основног текста рада **сажетак** (од 100 до 250 речи; величина 10 pt), први ред увучен [ТАВ], и **кључне речи** (до 10 речи; величина 10 pt) на језику основног текста;

САЖЕТАК

У овом раду се посматра ...

КЉУЧНЕ РЕЧИ: декомпоновани предикат, новински жанр, номинализација.

г) технички уређен **основни текст** (12 pt), који садржи: *наслов поглавља* величине 12 pt, у болду (**1. Увод**); *наслов већих целина* унутар поглавља обележене другом децималом величине 12 pt (2.1. Уводне напомене); и *наслов мањих целина* унутар дела поглавља, који се бележе од треће децимале величине 12 pt (2.2.1. Типови), при чему се: *наслов поглавља* одваја празним редом и не увлачи у текст; *текст поглавља* не одваја се празним редом од наслова, први ред увучен у текст [ТАВ].

1. Увод (12 pt, болд)

У лингвистичкој литератури ова појава се дефинише као ...

2. Анализа емпиријског материјала (12 pt, болд)

2.1. Уводне напомене (12 pt)

У овом поглављу желимо да укажемо на ...

2.2. Декомпоновање предиката у НИН-у

2.2.1. Структурни типови

У овом часопису могу се идентификовати следећи типови ...

3. Закључак (12 pt, болд)

Након спроведене анализе ...

ЛИТЕРАТУРА

д) **литературу** (наслов центриран, капиталним писмом, 11 pt, спационирано, 2 pt), која се наводи после текста рада према упутству у т. 7;

ђ) после литературе, **резиме и кључне речи на страном језику**, енглеском, руском или другом словенском језику, ако је основни текст српски (до 1/10 дужине основног текста; величина 10 pt, наслов и Summary односно Резиме увучен у текст [ТАВ], први ред текста у односу на наслов и и Summary односно Резиме увучен [ТАВ]); резиме и кључне речи су на српском ако је основни текст енглески, руски или други словенски;

Dejan Miloradov

DECOMPOSED PREDICATE IN NEWSPAPERS

Summary

In this paper author ...

ж) **основне податке о аутору** на самом крају текста (т. 11).

5. **Цитирање** извора интегрише се у текст, и то на следећи начин: а) упућивање на одређену студију у целини: (Васић 1998);

б) упућивање на одређену страну студије: (Васић 1998: 80);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);

г) упућивање на одређене студије из године у којој их има више од истог аутора: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на ауторе са истим презименом: (Ивић, П. 1998: 124), (Ивић, М. 1970: 51);

ђ) хронолошким редом се наводе студије истог аутора на које се у тексту позивамо: (Halle 1959; 1962)

е) упућивање на студију два аутора: (Huddleston – Pullum 2002);

ж) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

з) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици.

и) упућивање на истог аутора који је непосредно пре цитиран: (исто) или (исто: бр. стране).

Ако се упућује на страну литературу која је коришћена у пригиналу: (ibid) или (ibid: broj strane).

6. У **фуснотама** се дају само коментари аутора (10 pt, footnotes, а не endnotes, аргументативне); први ред увучен [ТАВ] у односу на основни текст, спационирано 1,5.

7. **Литература** се даје азбучним или абецедним редом у зависности од писма рада који се приређује за штампу (лево поравнање и опадајуће, 11 pt). Увучена доња ивица (Hanging indent, односно Prvi red bez uvlačenja 1,27 cm). Доња ивица се не сме увлачити табом или размацама, већ у Paus, односно Paragraph обележити Hanging indent / Први ред без увлачења.

Литературу навести на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Бугарски, Ранко (1996). *Језик у друштву*. Београд: Чигоја – XX век.

б) чланак у часопису:

Васић, Вера (1996). Лингвистички аспекти субординације агенса проаген- тивног типа у Вуковом преводу *Новог завета*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. XLIV/ 1–3: 93–104.

в) библиографска јединица с више аутора, односно до три аутора:

Ивић, Павле и Митар Пешикан (1996). Српско штампарство. У: *Историја српске културе*. Горњи Милановац – Београд: Удружење издавача и књижара Југославије – Дечје новине. 137–145.

г) библиографска јединица с више од три аутора:

Akmajian, Adrian et al. (1991). *Linguistics, an introduction to language and communication*. 2nd ed. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.

д) зборник радова у ком аутор има текст:

Bugarski, Ranko (1982). Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta. U: *Jezik i kultura u nastavi stranih jezika* (ur. M. Stojnić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 38–44.

ђ) речник:

РСМ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

е) чланак из новина:

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „стр.” (или „р.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). Politika, str. 10.

ж) публикација доступна on-line:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*.
<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

8. **Речник** у посебном прилогу даје се двостубачно тако да се организује речнички чланак (10 pt).

9. **Табеларни приказ** (величине 10 pt) даје се на следећи начин:
Табела 1: Промена придева одређеног вида

	m	f	n
NOM	нови	нова	ново
GEN	новог(а)	нове	новог(а)
DAT	новом(е)	новој	новом(е)
ACC	нови/новог(а)	нову	ново

10. **Примери** се дају *курзивом*, при навођењу значења речи користе се полунаводници [‘’], а цитати се стављају под наводнике [,,’]. Краћи цитати се уграђују у текст, а дужи цитати (3 или више редова) издвајају се из текста (нов ред, увучено 1,5 цм, 11 pt). Извори цитата дају се у заградама у самом тексту рада. У радовима на енглеском примери из ћириличких текстова наводе се у латиничној транслитерацији. *Курзив* се користи за наглашавање.

11. **Подаци о аутору** на крају целог текста (величина 11 pt) треба да садрже следеће елементе: академска титула, име и презиме, институција, земља, имејл адреса *курзивом*. Уколико има више од три аутора, дају се подаци првог аутора.

РАДОВИ КОЈИ НЕ БУДУ ПОШТОВАЛИ ТЕХНИЧКА УПУТСТВА
БИЋЕ ВРАЋЕНИ АУТОРУ НА ДОРАДУ.

САДРЖАЈ

Лука Николић

ПРОШЛА ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА ОД 12. ДО 14. ВЕКА5

Милан Суботић

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОСОБИНЕ СЛОВА О ПТИЦАМА ИЗ *ФИСИОЛОГА* У ТРИ СРПСКА ПРЕПИСА (НА ПРИМЕРУ СЛОВА О ОРЛУ И О ЖДРАЛУ) ...67

Ирина Дамјанов

ИМЕНИЧКА ЛЕКСИКА РУКОПИСА УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ *ПРИЧЕ О БОЈУ КОСОВСКОМ*89

Катарина Радовановић

МЕДИЦИНСКИ ТЕРМИНИ У *КРАТКОМ ПОКУШЕНИЈУ О КАЛАМЛЕЊУ КРАВЉИ БОГИЊА ЈОЖЕФА САТМАРИЈА (1818) И ТОРЖЕСТВЕНОМ ЛЕКАРСКОМ СОЧИНЕНИЈУ О ХРАНИТЕЛНОЈ БОГИЊИ ЂОРЂА ПАНТЕЛИЋА (1832)*127

Растко Лончар

ЧИЈИ ЈЕ КОСМОС СИБА МИЛИЧИЋА?147

Жарко Пајић Олах

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА *СЛУЧАЈА* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ167

Александар Николић

СРПСКА КУЛТУРНО СПЕЦИФИЧНА ЛЕКСИКА У ФИЛМУ „ПАРАДА”...183

Јелена Радмиловић

ЛЕКСИЧКА И ДИСКУРСНА ОБИЉЕЖЈА ОБАВЈЕШТЕЊА О СМРТИ: УПОРЕДНА АНАЛИЗА203

Горица Мирковић

ПРЕЦЕДЕНТНИ ТЕКСТОВИ И ЊИХОВА ПРИМЕНА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ223

УПУТСТВО АУТОРИМА за приређивање рукописа за <i>Прилоге проучавању језика</i>	241
---	-----

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

Бр. 52

Издаје Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофског факултета у Новом Саду
Уредништво: Нови Сад, Др Зорана Ђинђића 2
021 459-626, 459-275
lingvist@ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу
Игор Лекић

Штампа
Футура
Нови Сад

Тираж
150

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41

ПРИЛОЗИ проучавању језика / главни и одговорни уредник Исидора
Бјелаковић . – 1965, 1- . Нови Сад : Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, 1965-. -24 цм

Годишње
ISSN 055-1137
COBISS.SR-ID 42732295
